

A. 24.307

A 24.307

Arv. Jänesele,

Skull

TALLINNA KOLLEDZI

E E S T I K E E L E K O N S P E K T .

=====

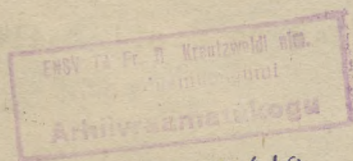
II kursusele.

I. Kirjandusajalugu II.

II. Hõimkeeled ja eesti keele arenemislugu.

Koostanud Jaan T u r i .

Tallinnas, 1936.

1957: 2419

Realism ja naturalism.

Yleminek romantismist realismi sünnib võrdlemisi aegamööda. Realistlikke sugemeid tekib paralleelselt romantilise ajastuga Inglismaal.

Realism oli reaktsioon romantismile, revolutsiooniline nähtus romantismi suhtes (samuti kui romantism omal ajal hukutas pseudoklassitsismi).

On terve rida komplitseerit põhjusi, miks tekkis realism. Teevalmistajaks oli uus filosoofiline vool, mida nimetatakse "positivismiks".

Keskajal valitses teoloogiline mõtlemisviis, usuti, et on olemas miski kõrgem võim, kes kõike korraldab ja seab. Sellele järgnes metafüüsiline ning viimaks positivistiline mõtlemisviis.

Läinud sajandi 30-dail aastail, umbes 100 aastat tagasi, hakkas oma filosoofia-süsteemi väljaarendama kuulus filosoof ja positivist Auguste Comte. Ta ütles, et meie ei suuda kunagi tundmaõppida igasuguste nähtuste tõelist olemust, ei saa iial teada nähtuste põhjusi, milleks midagi ilmas sünnib. Ainuke, mida teame, on nähtused ise kui fenomenid. Meie ei saa tundma õppida nähtuse olemust ega põhjust, näeme küll nähtust ennast ja saame teada vaid nähtuste vahelist suhet üksteisega, aga nende nähtuste algpõhjused jäävad saladusse.

Positivism ei pyya tungida asjade algelisse põhjusse, vaid positivist huvitab ainult see, kuidas sünnib miski nähtus ja missugused suhted on fenomenide vahel. Vaadeldes paljuid suhteid võib juba kogemuste põhjal ka ennustada ette asjade vahelist suhet. Positivist piirdub nähtavaga, heidab kõrvale meie mõistusele mittealluvad, irratsionaalsed nähtuste algpõhjused.

Sarnane vaatlusviis pääseb nyüd ka kirjandusse (kuna sellevastu romantikud lahendasid mitmesuguseid fantastlisi kysimusi, viibisid unenäo maailmas).

Positivistlik ilmavaade muudab kirjaniku loomingu. Realist nõuab,

et kirjanik ohjeldaks oma fantaasiat ja oma isikuse ainumaksvaks tunnistamist. Realistlik kirjanik läheneb oma ainele objektiivsusega ja ükskõikse kylmusega ja nagu teadusemees on kõigist nähtustest huvitet yhteviisi. Ykski elunähtus ei ole teisest tähtsam (romantikuid huvitasid ainult suured kired suurist kangelasist, - titaanidest). Sellega laieneb temaatiline kylg, ei valita oma jutukangelasi enam ainult kõrgemast kihist, tuntakse huvi ka väikese, igapäevase inimese elukäigu vastu, ilu kõrval kujutetakse ka inetust. Tääseb maksvusele detaili-rohkus nähtuste kirjeldusel ja see annab suurema realistliku illusiooni. Kerib esile kirjanduses realistlik motiveering.

Ka realistliku ajajärgu kirjanik ise on otsekui uus olevus võrreldes romantilise ajajärgu kirjanikuga.

Sel ajal tekkis kapitalistlik ajastu, kus suur hulk inimesi oli muutunud proletaarlasiks. Kodanlus oli ainult huvitet suurest varanduse kuhjamisest, seejuures eksploateerides töölisi ja rikkudes kõiksugu inimlikke säädusi, ja seda kõik rahakogumise pärast.

Ka kirjanik tol ajal oli muutunud tööliseks, kes peab kirjutama, et sellest elada. Romantikutel oli kirjandus kõrvalametiks, nad kirjutasid huvi pärast ja ainult siis, kui olid ekstaasi seisundis, olid millestki inspireerit. Nyd saab kirjandusest amet, proffessioon, realistliku ajajärgu kirjaniku elu pole muud kui kirjutamine. Realistliku ajajärgu kirjaniku elulugu on lihtne, kuna romantikuil oli see keeruline ja syndmusterikas.

Esimeseks kirjanikuks Prantsuse kirjanduses on Honoré de Balzac. Balzac syndis Tours'is 16 mail 1799 a. Seitse aastat õppis ta kuulsas Vendome'i keskkoolis. 1814 a. kolisid ta vanemad Pariisi, siis lõpetas Balzac oma õppimise ja algas teenistust notaari, siis advokaadi juures. See töö aga ei rahulda teda, ta hakkab kirjanikuks. Pariisis abiellus ta Vene vürstinna Hanskaga.

Balzac sattus suurtesse võlgadesse, ta oli alatises rahapuuduses. Rahapuuduse häda ei jätnud teda tervel eluajal rahule. Ta fantaseerib kõiksugu rahateenimisvõimalusi, kõik ettevõtted toovad ainult aga uusi võlgu. Lõpmatu pingutus, töö ja töö, illusioonid ja nende kokkuvarisemine on Balzaci elu, ta oli vägev töögigant, kelle terve olemus seisis töös. On nimelt teada Balzaci tööpäev, mis kestis kuni 18 tundi. Öhtul kell 6 heitis ta magama, kell 12 öösel tõusis ta yles ja töötas siis kuni kella 6-ni hommikul, jõi siis kohvi ja töötas siis jälle kella 2-ni, et siis pärast lõunat õhtuni edasi töötada. Ta suutis end nii ylal pidada narkootiliste ainete abil. On välja arvestet, et Balzac olevat omal eluajal joonud 50 tuhat tassi kohvi. See narkootiliste ainete yleliigne tarvitamine ja yletöötamine murdis aga varakult ta tervise. Balzac suri 20 aug. 1850.

Balzaci ei hellitanud õnn, kõik, mis ta saavutas, selle saavutas ta ahastuse ja higiga. Võlausaldajate piits vuhises alalõpmata läbi ta elu. Balzaci ei ole aega viimistleda oma töid, nagu seda tegi Flaubert. Balzac pidi kirjutama ja kirjutama, et võlgu maksta. Iga suurema teose kirjutamisele asudes loetis ta pääseda võlgadest, et anduda rahulikule elukutsele, kuid ikka ja ikka tabas teda pettumus. Võlausaldajate eest põgenemiseks oli ta korteril isegi mitu ust, kust parajal ajal välja saaks lipata, seissamal põhimõttel vahetas ta ka tihti oma korterit.

Geenius, võlad ja töö, eluvõõrad illusioonid ja pettumused - see on Balzac.

Balzac jättis järele ligi sada romaani, novelli, esseed ning näidendid.

Balzaci looming on kogu kapitalistliku ajajärgu kehastus, ta näitab neis, et raha on see, mis kõiki juhib ja valitseb, nagu Vana-Kreeklaste juures oli seda saatuse - moira. Kõigis oma romaanis annab ta

tegelasist üksikasjaliku majandusliku külje kirjelduse, et kes see on, kui palju tal on sissetulekuid, kui palju võib ta kuhugi kulutada jne. Ja kui mõnel tegelasel on mingi erakordne väljaminek, ja see on mures, kust seda väljaminekut tasuda, siis haarab see mure ka samuti lugejati.

Yldise peab ytlema, et Balzacil kui kirjanikul on natuke madal vaade inimese olemusele. Ta näeb kapitalistliku elu õudseid külgi, egoism juhib ta inimesi; ta teatseb kohtame harva inimest, kes keda juhiks kõrgemad ideaalid. Mida inimene ka ei teeks, see on kõik egoismi mõjul; isiklik hyvang, puht egoistlikud printsiibid on need, mis korraldavad yhiskonna hääkäekäigu.

Balzac on põhjalikult läbitöötanud ja uurind ained, millest ta kirjutab. Igasugused statistilised andmed ja poliitilised asjad uurib ta järele nagu teadusemees. Ta oli äärmiselt systemaatiline oma töis. Balzac toob suurlinna elu kujutamise kirjandusse, Pariis on see, kust ta tegelased arenevad ja elavad. Balzaci teoseis kerkib esimest korda esile suurlinna elu ja ilu, ta on võlutud Pariisi suurest eluhcoost.

Suurlinna elu oli see, millest romantikud, kes ilutsesid looduses, olid põlastusega mööda läinud ja mida kirjanduses yldse ei käsitet. Kui sääl vahest ka linnast räägiti, siis oli see kindlasti mõni kesk-aegne idealiseerit linn, mida ilustas ajaline kaugus.

Balzac'i esimesed tööd, nagu "Sagrään nahk" on veel osalt romantilise sisuga. Siin jookseb õieti kaks tegevust rööbiti yksteise kõrval. Naturalistlik-realistlik ja romantiline tegevus, kuna nad kaunis ja meisterlikus surmaeelses stseenis põimuvad tihedalt yksteisega. Imestamisväärt selles teoses on Balzac'i teadmised ning uute teaduste jälgimised, näiteks romaaniangelase rännak sagraän nahaga loodusteadlase, mehaaniku ja keemiku juure, siis arstiteaduse kolme erisuuna esindajate vaidlusi angelase haiguse yle. Ei või märkimata jätta ka naisangelase Pauline ideaalkuju ning kauneid armastusstseene. Suurest

hingelisest palangust, mis yhendab kõik üksikosad raamatust, hoovab varjamatult vastu suure meistri ja geeniusse hingeõhk.

Hilisemaist realistlikest psühholoogilisist romaanest on "Isa Goriot" ja "Eugenie Grandet" rikkaliku ymbruse ning tüüpide analüüsi. Romantikuil oli armastus ideaalne, Balzac peab aga seda lihtsalt füüsiliseks kireks. Romantikute teostes on naiskangelased alati kaunid ja noored, tegelikkus ei häirinud neid kuigi palju. Realism käsitles ka seda kysimust teistsuguseilt vaatekohilt. Balzac'ile on naine kõige-päält tundmaõppimise ja uurimise esemeks. Ta jälgib naist ta arengu-protsessis. Teda huvitab naine kogu elu kestes, alates noorusaastailt ja lõpetades sygava vanadusega. Tõelise uurijana on ta eriti huvitet sellest perioodist naise elus, kus kõik tema hingelised võimed saavutavad oma suurema õitsengu. Seni olid poeedid kirjutanud tuhandeid lehekylgi nooruslikust armastusest, ent nad ei tahtnud syveneda ealt küpseima naise tundeisse. 19-es sajand, kus kõik rõhutatud ja eksploateeritud tõstsid valjult häält, hakkas aegamööda purustama yhekylgset suhtumist naisesse kui armastusesemesse: hakati laiemalt ja sygavamalt tundma õppima naise hingeelu. Naine esineb Balzaci juures inimesena, kes nagu meeski käib läbi pika elutee; kõik selle tee hetked on tähtsad ja huvitavad. Naisel on õigus nõuda, et teda ei armatataks ega hellitataks mitte ainult nooruses, kus teda naiivsuse tõttu võib kõige vähem pidada väljakujunenud inimeseks: tema elu peab evima sisu ja mõtet ka järgnevail perioodel. Ei tohi jagada naise elu kaheks ebavõrdseks ajajärguks: alul lyhike jumalduse ja armastuse periood, siis aga yldise tähelepanematuse ja sihitu olemasolu pikad aastad. Just need uued ideed ja tunded on mõõduandvad Balzac'i kuulsas romaanis "Kolmekymneaastane naine."

Balzac oli suur ja tähelepanдав kirjanik, kes realismi Prantsusmaal võidule viis.

Kuid realismi põhjendajaks ja sellele nii ytelda usutunnistuse andjaks oli teine tähtis Prantsuse kirjanik Émile Zola.

Realistlikku kirjandusse avaldasid suurt mõju ka veel kaks õpetust: darwinism ja sotsialism.

Darvin, Inglise õpetlane, avaldas oma evolutsiooniteooria.

A. 1859 avaldas ta raamatu "Liikide tekkimine", sellega pääsid maks-vusele uued ilmavaated. Darvin ytleb, et praegune elav maailm ei ole lõplik produkt, ja pole ka igavesti olnud selle kujuline mis nyd. Praegused elavad olevused on arenend lihtsamaist. Võitlus olemasolu eest on Darvini järele päämiseks tõukejõuks orgaanilise elu arengus. Loendamatuist indiviididest jäävad ellu ja sigitavad järeltulevat põlve ainult need, kes on kõige paremini kohanend ymrusega. Sellega on iga uus põlv, võrreldes eelmisega ikka paremini varustet eluvõitluseks. Loodus ise otsekui korraldab indiviidide valikut, ja see loomulik valik võib kesta lõpmatuseni, märkamatuult muutes liigi tüüpi. Inimene on Darvini õpetuse järele viimane lyli pikas arenemiskäigus. Darwinism andis tugeva hoo piibli seletusile ja usule, mis tõendas, nagu oleks maailm oma täiuses korraga tekkind.

Evolutsiooniteooria avaldas hiiglamõju inimese mõttelaadile ja suuri mõjutusi on saand sellest ka realistlik kirjandus - eriti aga naturalism, realismi viimane aste seisab tihedas yhenduses loodusteaduse edusammudega.

Veel teine õpetus avaldas suurt mõju kirjandusse. See oli sotsialism. A. 1847 ilmus Marxi ja Engelsi poolt toimetet "Kommunistlik manifest"; kus sotsialistlik õpetus leidis oma väljenduse.

Marx ytleb: selleks et elada, inimesed peavad tootma mitmesuguseid väärtusi. Produtseerimiseks peavad olema aga teatud tingimused, teatud suhted; praegused suhted aga peavad muutuma, nad ei vasta elu nõuetele, võimaldavad laiade rahvahulkade eksploateerimist. Marx õpetab, et ajaloolise arenemise põhiteguriks pole mitte mingi abstraktne

idee, vaid majandus. Kogu ajalugu pole muud kui klassivõitluse ajalugu. See võitlus kaob kapitalistliku majanduse hävinemisega. Sest kapitalistlikud suhted on viimane lyli majanduslike suhete pikast arengust. Nagu feodalistlik kord taganes kapitalistliku eest, nii ka see annab aset sotsialistlikule majanduselle. Põõret sotsialistlikelle suheteile nimetetakse sotsiaalseks revolutsiooniks. Marxi õpetus avaldas samuti suurt tähelepanu, nagu Darvini õpetuski. Siit päälle teema valikus kirjanduses avalduvad mitmed uued sihid ja vaated.

Vahe realismi ja naturalismi vahel. Olulist vahet nende voolude vahel täpselt pole. Naturalismi tuleb pidada realismi arengu viimaseks astmeks. Realistid nõudsid tõepärasust kirjeldustes ja hoidusid liialdatud idealismist elu kujutlustes. Realistide siht oli kirjanduses: tõeliku elu kunstline peegeldus. Naturalistid katsusid elu kujutada täpselt nii nagu ta on, otse fotograafi täpsusega. Seejuures tarvitasid naturalistid madalat leksikat, niisugusi sõnu, mis realistidel yldse ette ei tulnud. Zola on õieti esimeseks naturalistik.

Zola elukäik tuletab meele Balzaci oma. Ka tema loomingu käsitöölik laad tuletab meele Balzaci toodangut. Kuid ta systemaatilisem oma pyyetes ta lähendas kunstilise loomistöö veel enam teaduslikule uurimiselle.

Emile Zola syndis 2.aprillil 1840. Kui isa suri, sattus Zolade perekond raskeisse tingimustesse. Sarnaselt Balzaciga koges ta vara puudust. 18 aastaselt saabus Pariisi vaese yliõpilasena ja teda haaras nagu Balzaci kangelas, tung "saada inimeseks", vallutada enesele seisukoht. Ta õpib keemiat, fyysikat ja teisi teadusi. Siis tuleb raske võitlus olemasolu eest, koht 60-frangilise näljapalgaga, möbleerit toad, pandimajad, lõpuks kirjandusliku elu algus. Zola esimene romaan "Sina ei pea mitte abieli rikkuma" oma avaliku naturalismiga tekitas teravat arvustust. Zola oma romaanis käsitles pärilikkuse probleeme.

Ta otsustas kirjutada seeria romaane, et selgitada säädusi, mis valitsevad inimest. Selleks valib ta yhe perekonna Rougon Marquart'id, kes on rikut pärilikkusest ja teeb oma ylesandeks jälgida, kuidas pärilikud jooned kohanevad ymbruse ja yhiskonnaga. Ta tahtis näidata närvikava ja vere muutusi, mis tulevad perekonnas ilmsiks kunagi juhtund orgaanilise vigastuse tagajärjel. Selle romaanisarja esimene järk (Rougonide karjäär) pidi kandma teaduslikku päälkirja Päritolu.

Oma töö kallale asus Zola enam teadlasena kui kunstnikuna. Ta tuhnis füsioloogiat ja loodusteadust käsitlevais raamatuis, tegi väljakirjutusi. Eriti uuris ta pärilikkust. Siis korraldas ta märkmed, joonestas sugupuu ja kirjutas 22 aasta jooksul 20 romaani sest seeriast. Tähtsamad neist on "Nana", "Söekaevurid" ja "Maa".

Zola kirjutas metoodilise täpsusega, teatud arvu tunde päevas, ja kui kell lõi, tõusis ta kirjutuslaua tagant, lõpetamata isegi juhu korral pooleliolevat lauset. Romantiline luuletaja oleks sattunud ahastusse sellise töömeetodi pelgast ettekujutusest. Kuhu oli jäänud vaimustus, mis laskub kõrgusest pöödi hinge, ja võimaldab tal prohvetina kuulutada maailmale saladuslikke tõdesid? Zola ehitas oma romaanide mäge nagu arhitekt ehitas maja, täpselt teades, millal ta selle lõpetab. Siis kirjutas Zola teisi seeriaid: "Viljakus", "Töö" ja "Tõde".

Zola suri 29.septembril 1902 vingusurma. Põlvenedes vaesusest, kuid ymbritsetud kuulsuse ja rikkusega oma kypsemail aastail, Zola oli kodanluse tyybiline esitaja. Tema positiivsed ideaalid koosnevad kodanlisest moraalist; ta pole revolutsionäär. Ta võrdleb kirjanikku looduseuurijaga, uurija võib ainult konstateerida hädachu, yhiskonna enda ylesandeks jääb astuda samme hädaohu ärahoidmiseks.

Zola avaldas naturalistliku romaani teooria; ta tahab siin loodusteaduse meetode yleviia kirjandusse. Seejuures jälgib ta Claude Bernard'i katselist metoodi. Katselist metoodi, mida tarviteti anorgaaniliste kehade tundmaõppimisel keemias ja fyysikas, peab Bernard'i arvates

rakendetama ka orgaanilise elu tundmaõppimiseks füsioloogias ja arstiteaduses. Zola tahab minna veel kaugemalle ja tarvitada seda kirgede ning mõistuseelu uurimisel. Eksperimentaalviis tuleb viia ka kirjan-dusse. Selleks tuleb tarvitada kaht viisi: vaatlust ja katset. Tuleb asetada mitmesuguseisse keskkondadesse oma objektid ja vaadelda nähteid, mis esile tulevad, selleks peab kirjanik õppima kaasaja teadusi ja vaatlema elu tähelepanekutega. Teiseks, kirjanik peab olema eksperimentaator, kes võib asetada oma objektid teatavasse olukorda, teatavasse vahekorrisse, mida loodus ja avalik elu ei paku.

Kogemused, eksperimendid ütlevad, mis on õige ja mis vale. Kirjaniku isik ei avalda oma arvamusi ega suhtumusi, poolehoidu avaldus yhele või teisele tegelasele puudub. Kuid teatud emotsionaalne suhtumine teoses on kirjaniku poolt siiski. Hoolitsemine stiili ja sõnastuse eest on teise-järgu tähtsusega. Zola ütleb, et hää stiil seisab selguses ja loogikas.

Naturalistlikud printsiibid draamasse olid palju raskemad sisse viia, sest võrreldes romaanipublikuga, teatripublik on palju tagur-lisem ja konservatiivsem. Zola oma teoses "Naturalism teatris" väidab, et klassilise ja romantilise teatri vahel on ometi palju yhist, ehk kyll nad olid tylis omavahel - nad kõrvaldasid tõe lavalt. Romantikud toovad lavale tundmuse ylepingutuse. Praegu aga on tulnud aeg, kus tuleb tõel astuda lavale, romantiline liialdus ja pateetika tuleb ly्या välja. Dramaatilise tegevuse aluseks peab saama äärmine lihtsus ja tegelaste psyhholoogia tundmaõppimine, draama peab arenema praegus-aegses miljöös ja olustikus.

Zolal endal polnud näitekirjaniku kalduvusi, sellepärast ei saanud ta sääal oma teooriat rakendada, nagu ta tegi romaaniga.

Zola päämõte - et tuleb uurida inimese sõltuvust ta ymbrusest, - on kuulsa prantsuse kirjandusteoreetiku Tain'i põhjendat, kes ütleb, et inimene on oma ymbruse produkt.

Kõik yhiskonna klassid, kõik selle yhiskonna fenomeenid on jäädvustet Zola teoseis. Börs (romaanis "Raha"), hiigla kaubamaja ("Daa-mide õu"), lillede töökoda, kus rikutakse noori tytarlapsi ("Mylgas"), teatrid, mis sarnanevad lõbumajadega ja lõbumajad, mis tuletavad meele teatreid ("Nana"), maa-alused söekaevandused ("Söekaevurid"), raudtee ("Inimene loom"), tohutu turg ("Pariisi kõht").

Kõik yhiskonna klassid on kujutat Zola romaanis. Teater, kus teotseb Nana, kehastab iharust. "Nanas" näeme kõrgemat aristokraatiat, markiisid ja krahve; Zola ei hoia kokku värve, kirjeldades alatust, kiimalust ja meeletut naudingute janu, mis on varjul hiilgavate mundrite ja pimestavate tualettide all. Ja selle toreda maailma keskuseks on toores, häbematu ja harimatu naine, kes omab vaid yht hyve - keha, mis äratab meestes himuraid tundeid. Nagu Balzac nii ka Zola kujutab väga jõuliselt suure linna vastupanematult lagastavat mõju. Pariis elab tema romaanis, särab tuledes, on kyllastunud raskearoomilisest õhust, mis joovastab ja teeb himuraks. See linn kehastab endas nyidis-aja hinge - samuti kui ryytililoss kehastab feodalsmi sõjakat röövli-vaimu. See linn on koht, kus himude võitlus tõuseb oma kõrgeima pingeni; see on andekate ja auahnete kogunemispaik, kõigi, kes pyrivad yhiskondliku pyramiidi tippu. Imekspandava jõuga kujutab Zola ka raha võimu. Raha kytkes on nii koorekiht, kui ka keskkihid. Mõistus, and, aristokraatlik nimi - kõik peab taganema raha ees.

Romaanis "Keedupott" näeme keskklasside esindajaid, siin väljendatakse keskmise kodanluse labast olemasolu. Siin mõistetakse ette iga sendi saatuse, kuid ka siin avaldub kõik, mida näeme sotsialistliku astmiku ylemail järkudel. Siin ei lange suurem osa rahast mitte perekonna elulisemate tarvete rahuldamiseks, vaid olematu rikkuse demonstreerimiseks. Elatakse näljaga pooleks, kuid tytreid ehitakse yle jõu, kuna neid on tarvis mehele panna peigmeestele, kel on seisukoht. Soliidse uksehoidjaga soliidne maja, kus elavad sellised perekonnad, varjab oma seinte vahel palju saladusi, piinavaid kannatusi, viletsaid ja

tarbetuid võitlusi. Nagu yhiskonna tippudel, nii siingi mehed petavad naisi ja naised mehi. Siin riputetakse end kaela või madalasti kumardutakse rikkale sugulasele, lootuses saada temalt armuandi.

Börsihoone on suurejooneline monument inimlikule ahnusele, mis eriti iseloomustab meie aega: kiirrong, mis kihutab endaga sadasid inimesi yhes nende kirgedega, rõõmudega ja muredega, sümboliseerib nyydisaegset meeletut, piinavat ruttamist.

"Söökaevurid" on eepiliselt lai, kuid siiski kindlaisesse raamesse sulet romaan söökaevurite elust Põhja Prantsusmaal. Juba esimeses päätykis tutvume kaevanduse sisemise eluga, selle koletisega, keda töölised ennast unustades teenivad ja kes neid ähvardab iga silmapilk ära neelata. Elavalt kujutatuna näeme kaevust yles alla käivate tõstukitega, galeriidega, söemurdudega, kus vahetpidamata kirgastega kopsitakse ja kus söevankreid kärutetakse. Igal inimesel - putukal, kes liigub siin all pimedate lademetete vahel, on omad rõõmud ja mured, mis aga tahavad jääda varju suure kollektiivse masinisik - kaevanduse saatuse ees. Viimane on kui elus olevus, ta kaevus on kui kurk, mis alla neelab inimesi, ta pump ähib ja ammutab vahetpidamata vett yles, töölised on kui verelibled ta organismis. Kui siis puhkeb streik kõigi laastustega, siis näeme, kuidas kängub see suur organism: toepuud vajuvad kokku, kaljurangad murenevad alla, ummistuvad teed, maaalused veed ähvardavad yleujutada kõik kaevet kohad. Kaevandust ootab surm.

Ent selle kollektiivse isiku kõrval näeme töölisi, kord yksteisega vimmas ja vaenus, kord jälle massiks tihenenuna, iseäranis siis, kui ähvardab yhine hädaoht. Zola on osav kujutama neid massistseene, streikijate liikumist yhest kaevandusest teise, nende märatsemist, nende rõõmu ja meeleheidet.

Kogu romaani täidab suur kirk töö ja õigluse järele yhiskonnakorras. Kuid näidatakse ka, et pole pääsu ummikust, kuni valitseb kapitalistlik kord oma raudsete seadustega. Ei suuda seda korda ymber

lykata kohalised vastuhakud ega masinate purustamine. Ainult ridade vahelt paistab, et Zola loodab imetegusid parlamendilt ja usub paremasse, sotsialistlikku yhiskonda kauges tulevikus. Romaani lõpp on luuleline, peaaegu sümboolne. Kirjanik sisendab lugeja meeltesse pildi päikese tõusust ja kevade tärkamisest ja vihjab nendegi ykskordset ärkamist, kelle tumedat kopsimist võib aimata sygavalt maa alt.

Kogu sellele labaselle ja mudaselle maailmale Zola teoseis annab tervikluse ning mõtte üks idee, mida võib tabada kõikjal, kõigi siinsete tegude tõukejõuna. See idee on koondunud võimsas ihalduses - tahetakse ykskõik mis hinna eest tõusta astme võrra kõrgemale sotsiaalses pyramiidis.

Zola vaatleb kõike teadusemehe objektiivsusega: ta ei õigustand kedagi, ei annud armu kellelegi. Vaesed tööorjad romaanis "Mylgas" ja talupojad romaanis "Maa" pole paremad kodanlisist klassest. Sääl peavad restoraanid, teatrid, vahuviin ja võrgutavad tualetid ärritama himusid. Siin annavad sama tagajärgi lihtne liigsöömine, odav vein, pesu aurud pesumajas.

Zola tahtis jäljendada täpsete teaduste metoode; teadused ei kiida ega mõista hukka, ei jutlusta midagi, vaid ainult selgitavad nähete põhjuslikku sõltuvust yksteisest. Kuid selgitada - see tähendab õpetada. Näidata yhiskonnale teda ennast nagu peeglist, see tähendab võtta sõna abil osa ajaloo käigust endast. Zola täitis selle ylesande. Ta maalís kohutava pildi kaasaegse yhiskonna kõlblast metsistumisest.

Kui naturalist elu varjukylgi käsítab, siis ei tee ta seda mitte oma naudinguks, vaid tal on siht sellega yhiskonda parandada. Selle inetu ja halva ettetoomisega katsub Zola, nagu ta ise ytleb, võidelda igavesti elajaliku vastu inimeses. Zola vastas moralistide etteheidele, kes teda syydistasid ebamoraalsuses, et kui tahame kirjanduse kaudu inimsugu parandada, seks peame siis tundma inimest, peame katsuma kirjeldada inimese iga kirepuhangut.

Prantsusmaal tähtsamaid realiste olid veel Flaubert, kes on realistliku meetodi viinud ajaloolistele ainetele romaanis "Salambo" ja Maupassant oma vapustavate tõepäraste jutustustega.

Saksamaal suureks yleminekuaja luuletajaks oli Heinrich Heine, kes algas oma kirjanduslikku tegevust nõiduslike laulega romantilise kooli stiilis. Tema varasemas luules on kodus kõik luulelised eba- maised olendid Põhjamaade rahvausust kui ka Kreeka mytoloogiast ning ristiusu fantaasiast. Kuid juba tema armastusluulesse tungivad sisse realistlikumad teemid - armastusepiinad, pettumused, ja oma laulude raamatus armastas ta yhendada puhtust ja kynismi, ilu ja näotust, otsekui tundes kibedust sellest, et maailmas pole paika unistusel. Otsekui kahjurõõmsalt paljastas ta irooniat elus, kus kaunis ja jõle yha asetsevad ebaloomulikult lähedal yksteisele.

Kui Prantsuse juulirevolutsiooni kõuemyrin kandus Heineni, jätis ta romantilise luule ja asus võitlema inimese vabaduse eest, kuigi hiljem vahetevahel pöördus tagasi romantiliste nägemuste juure.

Heine ideaal oli isiku ja yhiskonna vabadus. Tema luule põhimo- tiiv on inimsus. Heine laulet võib jagada kahte ossa: a) armastuse- laulud ja laulud rahvaluule aineil ja b) laulud maailma murest. Esi- mesed on Heine parimad ja yhtlasi parimad kogu maailma lyyrikas, kuna viimased on tihti kibedaiks ja sapilisiks satyyreks.

Tervet Heine loomingut läbistab punase niidina inimsus kõige avaramas ja paremas mõttes.

Gerhard Hauptmann, Saksa näitekirjanik oli see, kes viis natura- lismi näitekirjandusse ja viis sääl ka rakendusse Zola teooria. Haupt- manni esinäidend "Päikesé tõusu eel", mis kanti ette 28 oktoobril 1889 Berliinis, tekitas skandaali, mis on võrreldav vast Victor Hugo "Hernani" esietendusega klassilise teatri ajajärgul. Teatripublik on palju tagurlisem, konservatiivsem võrreldes romaanipublikuga. Ro- maanis oli naturalism juba ammu läbi lõõnud, teatris ei tahetud sel- lest aga veel teadagi.

Hauptmann viis siin elu lavale sellisena, nagu see on, ilustamata, seda kõlbla määndumise pilti. Selles näidendis käsitleb Hauptmann ka pärilikkuse probleeme.

Eriti tähelepanev on ta näidend "Kangrud", see on tyybiline naturalistlik näidend, kust on täiesti välja tõrjut üksikinimese saatuse huvitavus.

Kuna klassikalises ja romantilises näidendis oli just käsitet üksikindiviidi saatust ja elukäiku. Naturalism aga suleb täiesti välja isikliku elu huvitavuse teosest. Näiteks "Kangruis" ei saa ytelda, kes on säääl päätegelane, aine on säääl puht kollektiivne, puht yhis-kondlik, - üksikute seltskonnaklasside võitlus. Selles ei ole tegemist üksikinimese psühholoogiaga, vaid hulkade hingeeluga - massipsühholoogiaga. Kuna romantilises draamas näeme üksikhuvide kokkupõrget, siis "Kangruis" tervete rahvahulkade huvid põrkavad kokku.

Ei saa just ytelda, et Hauptmann propageeriks oma teoseis mõnd ideed, vaid ta annab meile ainult objektiivse pildi, hirmsad sotsiaalsed vaatepildid leiavad säääl käsitluse.

Hauptmanni südistati selles, et ta teoseis ei ole päätegelasi, ei ole keskseid kujusid, kelle ymber kõik tegevus keerleks.

Sellele vastab Spiegehagel: mina olen leidnud säääl kangelase, selle kangelase nimi on häda.

Realismi kulminatsioonini jõudmine võtab hulk aega. Esimeseks seemnekylvajaks peame lugema sentimentalismi, mis käsitas kirjanduses ka harilikude inimeste muresid ja rõõme, millest elu koos seisab, kuna sellevastu klassilisis teoseis esinesid valitud omadustega inimesed.

Esimeseks realistiks Inglismaal oli Charles Dickens (1812-1870), kelle juures nähtavale tuleb realistlikke jooni. Kuna Byron syndis aristokraatsete perekonnaportreede keskel, kõrgete lossimyyride vahel, tema halli kohal hõljusid mineviku varjud ja legendid. Lapsepõlves

ta kuulas saladuslikke muinasjutte, mida sosistasid puud muistses pargis. Dickens sündis kesk vaesust, väikeses laostunud ametniku perekonnas, ja lapsepõlves ta keeras vabrikus kinni vikskarpe. Sääls unistused, siin toores tegelikkus. Sääls oli esimeseks muljeks loss, siin vabrik. Sääls tekkis põlgus elu vastu, siin aegamööda, samm - sammult vallutati elu. Kui Dickens oli pääsnud raskest majanduslikust seisukorrast, kujuneski temast välja kõigi kannatajate kaitsja.

Dickens kannab kirjandusse yhiskondliku võitluse, mis ymberringi kees. Ta kaldub just eriti näitama elu kurbi ja viletsaid kylgi, on kannatuste ja murede laulik, ta alatuste kujutused on otse võrratud.

Cocktowni linn romaanis "Rasked ajad" on otsekui mehaanilise elu symboliks, mille on maailma toonud kapitalism ja suurtööstus oma valitsusega. Siin on kõik monotoonne ja yksluine. Vangla, haigla, linna raekoda - kõik ehitused on yksteisega sarnased nagu kaks tilka vett; yhesugused on tänavad ja imelikult yhetaolised on neis asuvad inimesed, kes yhel ja samal kellaajal väljuvad kodust. Teatud tunnil algab linna elu, kostab raudplokkide raske kärin, ja kõik malmist koletised, puhastet ja õlitet, algavad oma yhetaolist muusikat. Pole elavaid inimesi ses linnas, pole luulet ega mitmekesisust; näeb vaid töötavaid masinaid ja masinataolisi inimesi. Oli möödas unistuste aeg, Byroni mereröövlid ja idamaised kaunitarid põgenesid ehmunuina masinate mylast, viledest ja korstende paksust suitsust taevas, mille pääle romantikud olid harjunud pööрма oma pilke. Kõik, mis polnud käegakatsutav, mida ei saanud pool muidu osta turult ja myya kolmekordse hinnaga - kõike sellist tõrjuti energiliselt eemale Cocktownist, praktilisest linnast.

Ka Dickens pole mingi revolutsionäär, vaid ta esitab inimlik-õiglaselt inimeste kannatust. Dickens uskus nagu romantik Victor Hugo,

et kui näidata yhiskonnale kaasaja elukorralduse pahelisust, siis yhiskond astub võitlusse sellega. Siin hellitas Dickens liialdet lootusi, ta ei näinud teed, mida mööda tegelikult suundub ajaloo käik. See suur humanist tahtis oma teostega juhtida õnnelikkude tähelepanu õnnetute kannatusile.

Kuid Dickens on selle vastu, et töölised organiseeruksid klassi-võitluses. Ta esitab kaht töolistyypi - yhe, kes on streigi õhutaja, ja teise, rahuliku ja allaheitliku töölise. Ta sympaatia kuulub ilmselt viimasele. Ta ei kirjuta oma hirmsaid pilte kurnamisest mitte rõhutuile, vaid rõhujaille. Ta ei pyya mitte ärritada esimesi, vaid tahab liigutada viimaste sydant.

Dickens pole veel teadlik realist, vaid on realismi eelkäija. Inglismaa on realismi synnitaja, aga Prantsusmaal pääseb see võidule ja laguneb yle Euroopa laiali.

Realistlik suund hakkab pea kõikjal Euroopas võidule pääsma 19-da sajandi keskpaiga lähenemisega ja saavutab oma suurima õitsengu sajandi teisel poolel. 19-da sajandi lõpul ja 20-da sajandi alul ryndas Euroopas realismi ja naturalismi uuesti remontism. See voel, mis tuntakse symbolismi või ka uusromantismi nime all, kuulutas ot-sustava sõja naturalismile, positiivistlikule ning teaduslikule maail-mavaatele ja sotsiaalselle põhimõttele kirjanduses. Suurt osa mängib selles kuulus Saksa luuletaja ja filosoof Nietzsche. Selle voolu suu-remad esitajad on Ibsen, Maeterlinck, Oscar Wilde, Knut Hamsun j.t. Kuid sellega ei lakanud veel olemast realistlik romaan, paralleel-selt symbolismiga, elab see veel edasi.

Realism lagunes yle Euroopa laiali, jõuab Venemaale ja selle kau-du ka meile. Realism jõuab Eesti kirjandusse suure hilinemisega, seks ajaks, kui see Lääne-Euroopas juba langema hakkas. Symbolism jõuab kiiremini siia.

Eesti vanemas kirjanduses oli neli silmapaistvat realisti: Juhan Liiv, August Kitzberg, Eduard Vilde ja Ernst Peterson.

Läinud sajandi lõpp Eesti kirjanduses läks mööda veel romantismi järelaja tähe all. Meie romantiline kirjandus ei tõusnud nii kõrge kunstilise tasapinnani kui näiteks Saksamaal, meil taales see isamaalisi sihte, andis oma kõigeparema lyyrikas.

Teemade ring ärkusajal oli kaunis kitsas, need olid: isamaa, kodu, loodus, siis igavesti vana luule, teema - armastus lõpmatuseni varieeritav lyyrika raudvara, mis iialgi vanaks ei muutunud; praegusaegsed luuletajad harrastavad seda samasuguse innuga edasi, nagu seda endiseilgi aegul on tehtud. Siis ka veel keisriluule. Kui keisrilaulude põhjustajaks ärkusaja alguses Koidula ja mõne teise juures oli naiivne austusetunne keiser Aleksandri, kui talurahva vabastaja vastu, siis hilisemate luuletajate juures on selleks teised põhjused. Keisrilaul kujunes nagu traditsiooniks, mis leidis iga luuletuskogu alguses. See oli metsikul venestusajajärgul nagu mõneks kaubasildiks, sest kui keisrilaul ees oli, siis ei võidud kahtlustada luuletajat riigitruuduses ja siis oli kergem rääkida ka muist asjust, mis võib olla nii väga riigitruu polnudki.

Ärкусaja luuletajad pole kõnelnud ka päris puhta tundehehtusega. Näit. see suurekõlaline isamaalisus oli ainult sõnades, kuna ärкусaja tegelasil samal ajal koduseks keeleks oli saksa keel. Näiteks Koidula lapsed kasvasid yles, ilma et sõnagi eesti keelt oleks osanud, samuti Kreutzvaldi poeg oli peaaegu sakslane. Jakobsoni koduseks keeleks oli saksakeel. Nii kõrgelt ylistet ilusat emakeelt ei peetud kodus vääriliseks kõnelda ega ka lastelegi õpetada. Kui saksakeel läks moest välja, tuli asemele jälle vene keel koduseks keeleks (nagu Kõrb, Järv j.t. tuntud tegelased).

Teemade ring edaspidisel ja hilisärкусajal jäi väga kitsaks,

neid, mis juba oli, varieeriti lõpmatuseni, midagi uut juure ei tulnud, nii et kirjandus muutus lõpuks väga igavaks, kus väikesed, käsitöölise laadi mehed, veretud epigoonid, kunagi väga kohast olnud ainet tuhandeis variantides järelaimasid, nii et lugemine pidi kaasa tooma ainult tylgastuse.

Ka oli veel ajalooliste juttude žanr, kus esitati seiklusjutte ajaloo kuues. Need olid lihtsalt ajaviitejutud, kaunis pääliskaudsed: on sääraseid raamatud, mida nyüd veel ainult noorsugu loeb, täiskasvanuile ei paku nad midagi.

Värskeid puhanguid toob Eesti kirjandusse realism. Realismi tuleb pidada Eesti kirjandusloos õieti esimeseks omapäraseks ja kunstiliselt väärtuslikuks nähtuseks. Realism äratas meie kirjanduse tardunud olekust. Realism täiendas teema kylge, kirjanduslikkude ainete valda. Kylaelu leiab nyüd käsitlemist. Eesti realism pole täiesti homogeenne, ei ilmuta sihikindlust. Kõige päält on ettevalmistav ajajärk, kus on pyüd realismi poole, kus aga valitseb veel ka ärkusaja magus romantiline meeleolu, seda näeme Liivi, Kitzbergi ja Vilde varasemais töis. Kuid ka siin juba näib, et kirjanik ligineb ikka rohkem ja rohkem aineile, mida ta tunneb, realistlik motiveering kerkib esile.

Läinud sajandi 90-dail aastail on Eestis realismi tekkimine. Sel ajal kirjutas Grenstein "Olevikus", et see, mis Eesti kirjandus praegu on, pole enam kirjandus, ainult laulud, igalpool laulud, - tundelaulud; kirjandus ei põhjene ainult mitte tundeile, vaid kirjandus peab käsitama elu nagu see on, kirjandus peab olema fotografeerimisaparaadi sarnane, peab andma kõigest elulise pildi.

Kuristik elu ja kirjanduse vahel oli tõesti muutunud äärmiselt suureks. Kirjanduslikud võtted olid muutund šablooniks, ilma et loov vaim midagi uut oleks loonud.

Läinud sajandi 60-dais aastais syndis eesti vanem realistide põlv.

See kirjanduslik põlv elas kõige viletsamais vaimseis oludes, see aeg mil nad meheikka jõudsid, oli kõige mannetum, oli tume ja õudne meie vaimuelus ja kirjanduses, mis noorile kirjanikele midagi ei suutnud pakkuda.

Yleminekuaja kirjanikest, kes realismi romantilise järguga orgaaniliselt seovad, tuleb kõige päält nimetada novellisti ja luuletajat Juhan Liivi.

Juhan Liiv sündis 18 apr.(vk.) 1864 a. Alatskivil Tartumaal vaestes ja kitsastes oludes. Ta isa oli kehv rendikohapidaja. Juhani oli rida vendi. (Muide perekonnas valitses komme, anda lastele piibli nimesid. Ka Juhan Liiv oli ristitud Johannes.)

Tema ilusaim aeg on olnud tema mälestuse järele karjapõlv. Juhan Liiv oli yldse eluvõõras, elukauge, enesesesyvenend inimene; ka karjapõlv oli üksindust pakkub.

Vanemaks saades panevad vanemad ta kylakooli. Vanemad ei tahtnud nõrga tervisega poissi vallakoolist kaugemale saata. Juhani oli aga määratu tung õppida, eestkätt just muusika alal. Suurte raskuste ja takistustega võideldes õnnestub tal viimaks pääseda Kodavere kihelkonnakooli. Selle lõpetanud, täitis ta mõne aja õpetajana oma venna Jakobi aset Väike-Maarjas, kus ta ikkagi unistas muusikast. Kuid tarvilikkude mänguriistade ja juhatuse puudusel pidi ta varsti jätma selle, ja ta valis nyüd teise ala - okkalise kirjaniku ja ajakirjaniku elukutse. Kõige päält tegi ta välist kaastööd eesti ajalehile, kuni J.Järv kutsus ta "Virulase" toimetusse. Ajaleht oli sel ajal abinõuks hyppamiseks kirjandusse. Jakobsoni surm avaldas Liivisse sygavat mõju. Ta on alati kurvameelne, kannatab alatiste päävalude all, ei saa pysivalt töötada. Ka "Virulase" toimetuses ei ole Liivil pysi. Ta läheb Tartusse ja nähes, et teadmised veel puudulikud, astub H.Treffneri eragymnaasiumi, pidi aga rahapuuduse ja kehva tervise tõt

tu siit päägi lahkuma. Kui ta oli end kosutanud vanemate juures, läks ta Viljandisse "Sakala" toimetuse liikmeks, kust tuli Grensteini kutset a.1891 "Oleviku" toimetusse. Siia jäi ta paariks aastaks ja pidi võtma oma kanda 15-rublalise kuupalgaga suurema osa lehe toimetamise tööst, iseäranis kui A.Grenstein hakkas ehitama omale Tartu Toomemäele uut maja ja puudus toimetusest pea terved päevad. Liigne töökoorem mõjus rängalt Juh.Liivi nõrka tervisesse, hävitades kirjaniku närve. Juba hakkasid ilmuma ta vaimse korratuse märgid, kuid veel polnud kadunud kõik.Ta lahkub ajakirjanduse väljalt, yyrrib toa ja hakkab lootusrikkalt kirjutama jutte. Lühikese ajaga kirjutab ta tähtsamad novellid - "Käkimäe kägu", "Kymme lugu", "Vari", "Nõiatytar", "Vastu voolu" ja teised vested ja jutukesed, kuid need ei leidnud kirjastajaid. Äärmises puuduses myys ta nad väga odava hinnaga ära. ("Vari" - 35 rubla, "Kymme lugu" - 10 rubla, "Nõia tytär" - 10 rubla) ja asus maale vanemate juure. Siin korraldas oma jutte ja laule. Samal ajal jäi ta ikka rohkem ja rohkem kurvameelseks ja närviliseks. Intensiivne töö ja ylekoormatus murravad lõpulikult ta vaimse tervise, ta jääb juba tõsiselt haigeks. Nii juhtus siis, kui ta oli otsinud asjata oma tööle kirjastajaid, lootuseta ja ärritet olekus ära põletas oma parema jutu "Vastu voolu", hulga laule ja seotud kõnes kirjutet näidendi "Juhan Maltsveti" pooliku käsikirja.

Juba tuntakse teda kui vaimuhaiget, kellega ei taha tegemist teha korralik seltskonnainimene. Ta elab nyüd mitmel pool, vanemate, sugulaste ning endiste tuttavate juures, kuid kusagil pole tal pikemat pysivust. Ta kannatab tagakiusamisemaania all, näeb igal pool varitsevaid samme. Neist kohutavaist viirastusist ei vabane ta enam oma tervel eluajal. On ka vahel selgemaid silmapilke, mil ta märgib mõndagi oma mõttekujutusist paberile, mille ta aga hävitab varsti jälle. Juttude kirjutamisest ta näib olevat loobund, loob pääasjalikult laule ja miniatyyre - siiski on järeljäänd osa ta hilisemaist

tõist ja neis leidub õige palju väärtuslikku materjali.

Siit edasi Liivi elu seisab koos ainult õnnetusist ja hädadest, haigus omandab ikka enam kohutavama ilme.

Siis kadus Juhan Liiv silmapiirilt, ja juba arvati ta olevat surnud, kui ta yles leiti korraga Tartu närvikliinikust 1900 a. Nyüd hakkas seltskond teda jälle tähelepanema, nimelt ta õnnetu saatuse pärast, ta kirjatöid hakati uuesti avaldama, hakati abi andma kirjani-kule, kuid kõik oli jäänud hiljaks. Ta rändas ja rändas, aetuna taga-kiusamise kartusest kui kodutu ja hirmunud lind, nähes vaenlasi elu-sais ja elutuis olevusis, kuuldes närvesöövat kaja kõige nõrgemaski häälitsemiseski. Selle lisaks saab ta viimaks suurusehullustuse: peab end Romanovi pojaks, Poola troonipärijaks ja unistab kuningatroonist.

Säärases vaimupimeduses, millest üksikud heledad päevad läbilõi-kavad, sureb ta viimaks 18.novembril u.k.) 1913 a. ja maeti Alatskivi surnuaiale.

Juhan Liivi traagiline elu tuleb nõrgast tervisest ja yletöötamisest. Ta tahab kyla viletsusest välja pääseda, ja need takistused, mis talle vastu tulevad, mõjuvad raskelt ta tervisesse.

Juhan Liiv on esiteks lyyrik, siis teiseks proosakirjanik. Oma loomingu algas ta lyyrikaga, siis siirdub proosasse, et hiljem jälle laulude juure tagasi tulla, kus ta oma väärtuslikuma annab.

Liiv esineb veel tublisti ilutseja romantikuna, nimelt oma varasemais jutes ja laules, kuid juba näeme säältkil kalduvust karmi tõsiellu. Hilisem produktsioon on aga päämiselt realistlik luule, ja ta laulude hulgas leiame isegi häid naturalistlikke luuletusi.

Liiv pöördus, lyyrikast pettudes, proosavalda, pöördus realismi poole. Kuid ta pole varakyps geenius, tal on pikk arenemistee. "Sakala" toimetuses olles avaldab ta hulga ajaviitejutte, milles jätkab hilisromantismi traditsioone. Alles tyki aja pärast vabaneb Liiv ajaviite jutust ja siirdub oleviku pinnale. Ta kirjutas sel ajal magedaid

ja labaseid lugusid, mis ka sellelegi ajale palju ei ytelnud.

Alles pikkamööda jõuab realism eesti kirjandusse. Grenstein kirjutab, et tuleb elu kujutada nii, nagu ta on, kirjandus peab olema päevapildiaparaadi sarnane, mis kõike pildistab tõetruult, - ilusa ja ka inetu.

Liiv katsubki sellele tõetruudusele läheneda. Oma lyhijuttude, nagu "Peipsi pääl", "Igapäevane lugu" jne. kaudu tulebki ta realismi juure.

Nende lyhikeste lugudega avab Liiv tee modernse novelli poole, ta vorm on juba teistsugune, kui sellel ajal harrastati. See oli aeg, kus armastati vesist kirjandust. Romaan ajalehes kestis kuuest kuust kuni kolme aastani. Seega Liivi pyüdu lyhisuse poole tuleb eriti hinnata sel maitselagedal ajal, kus pikk ajaleheherraan valitses. Näiteks jutus "Punasoo Mari", annab ta paaril lehekyljel terve inimese tragöödia, mis oli sel ajal suur saavutis.

"Vari" on Liivi tähtsam teos. Need lyhikesed novellid, mis "Varju" eel käisid, ei ole midagi suurt ega erilist.

"Peipsi pääl" on kirjaniku esimene parem realistlik lyhijutt, siin puudub romantismi vesisus, puuduvad kirjaniku targutused.

"Kirjaniku esimesed tundmused" kajastab kirjaniku tundmusi "Varju" esimesilt päevilt. Siin riivab Liiv järel-romantilise aja kirjanikuslikku maitset. Selleaegne publik ihkas veel endisi romantilisi lugusid, millel oleks liigutav lõpp, kus armastajad teineteisele kaela langevad. See oli nii kindlaks kujunenud ja kui Liivi "Varju" lõpp oli teistsugune, siis publik ei tundnud selle vastu huvi.

"Vari" ei ilmunud äkki. Selle eel on Juhan Liivil ilmunud umbes 30 juttu laialipillatuna ajalehis. Sel ajal pidi ajakirjanik olema tõepoolest ka kirjanik, toimetustöö kõrval pidi ta kirjutama joonealuseid jutte. Enamik neist Liivi jutest on sarnased, et parem oleks, kui me neid yldse ei tunnekski. Neis valitseb lääge, mage, saksa ajakirja

jutunurga maitse. On väikekodanlised jutukesed, kus valitseb labasus. Stiil on labane, aine on valitud, jutud on ise kõik õnneliku lõpuga.

Ta tähtsam töö on "Vari"; see jutt on õieti ajalooline, aine on võetud lähemast minevikust. Selle kirjutamisel on autor kasutanud autobiograafiat. "Sääl on mu enese lapseõlv ja noorus", ytleb Liiv ise. Alatskivi Kitselinn on eeskuju "Varju" Kukulinnale. Alatskivi mõisas võib ära tunda Murumäe mõisat. Rida üksikuid tegelasi on võetud elust, on jutustet elavate inimeste järele. Nende kõrval on rida fantaasiakujusid, nagu mõisaelanikud, "Kuuse" talu rahvas ja lõpuks Villu ise. Aine valikus on dualism, kaksiklus; yhelt poolt elust nähtud, teraselt tähelepandud kujud ja teiselt poolt väljamõeldud tegelaste kujud, mis tunduvad yldised, ebaisikulised, kellel pole elus erilist kohta, on ilma individuaalse omaduseta.

Jutu teema on sarnane, nagu see yldiselt ärkusajalgi oli - võitlus talupoja ja feodalismi vahel. Yhelpool talupoeg, teisel pool romantiline mõisaelu, nende vahel vahetekk, mida Liiv ise nimetab varjuks.

Mis puutub kompositsioonilisse ylesehitusse, siis selles suhtes on "Vari" hyppeline. See syndis ju ka õieti lyhikese aja jooksul - 10 päevaga ja sellepärast ei saa ta olla ka kaalutlet, väljatõtet.

Päätykid on kõik yksteisele analoogilised. Alul on mitmesuguseid mõttemõlgutusi, millesse hakkab pikkamööda segunema dynaamilisi motiive, tegevust ennast.

Staatilisi motiive on "Varjus" palju. Kirjeldused ongi Liivi huvitavam kylg ses teoses. Ta kirjeldused Kukulinnast ja teomeeste elust on täiesti realistlikud, elulised, kirjanik käsitleb siin ainet, mida ta hästi tunneb. Kui aga kirjeldus jõuab välja mõisani, muutub see magusaks, romantiliseks, looritetuks, võõraks, mis muudab selle jutupoole kahvatuks.

Staatilised motiivid on kompositsiooniliselt motiveerit, Liiv kasutab neid kui staatilist jõudu, mis on kui musikaalseks kaasmänguks

liikumisele, dünaamikale. Looduspildid saadavad tegevust.

Autoril on selle jutu ehitamises kontrasti-kavatsus olnud. Kogu jutt koosneb kontrastidest; esiteks juba yhelpool see vilets ja madal miljöö ja teisel mõis, mis on tore ja uhke. Ka Villu elukäik seisab koos kontrastidest: meelitav tulevik ja järsk katastroof - hävinemine.

Mittekirjanduslikku materjali on siin vähe. See töö on esimene arvustav teos, katse elu nii näidata, nagu see on, millest kerkiks halastamatu ja tõetruu üksikasjalik pilt. (Realistlik meetod on täpsuse ja halastamatuse meetod.)

Liiv ei kyyni kyll täiesti realismi. Ta pole suutnud tervet teost nii läbi viia, nagu ta algas. Tas leidub veel tublisti romantismiaja sugemeid, see nõrgendab seda teost.

Liiv on novellilooja eesti kirjanduses. Novell kui iseseisev kirjanduslik žanr oli meil varem tundmatu. Liiv pole veel täiesti teadlik realist, ta realistlikku laadi teosed on opositsiooniks ärkusaja läägele romantismile, kuid mis on ilma teadliku kõrgema ideeta.

Liiv toob uut ka temaatikasse. Kyla saab tähtsaks ainetevaldkonnaks, kust hilisemad realistlikud kirjanikud ammutavad oma ainetematerjali. "Vari" on kylajutu esimeseks teostuseks.

Lääne-Euroopa suur realist Zola oli ytelnud, et kirjandus on eluparandaja, et kirjanik peab esiteks olema vaatleja ja alles siis katsetaja.

Me näeme ka Juhan Liivi olevat hää vaatleja, kui Liiv aga katsetamisele satub, langeb ta romantismi mõju alla tagasi, ja see realistlik suunavõte on juhuslik.

"Varju" esimeses osas on häid realistlikke, võiks ytelda koguni naturalistlikke lehekylgi. Vahe Liivi ja Lääne-Euroopa realismi vahel on see, et Liiv piirdub ainult juhusliku elutundmisega, kus see puudub, satub ta romantismi yldsustusse tagasi. Yks osa Liivist on realist, teine osa aga veel romantik. Ei saa sellepärast Liivi suureks

realismi eeskujuks tõsta.

Liivi tähtsus on selles ajas, kus ta elas; ta murrab romantismi traditsioonid ja juhib kirjanikke uute ainetevaldade juure.

"Varju" kõrval on tal veel teisi realistlikku laadi proosatöid, nagu "Nõia tytär" ja "Käkimäe kägu", mis aga ylesehituselt on hyppelisemad ja katkendilisemad kui "Vari".

Kui Liivi kirjanduselik ajajärk oleks edasi kestnud, oleks võinud oodata talt meisterlikke realistlikke teoseid. Ta on realismi pioneer, esimene eelkäija ja teerajaja proosas.

Suurem kui proosas, on Liiv luules, uuemas, realismi aja lyyrikas.

J.Liivist kõneleb Fr.Tuglas kokkuvõttes järgmist:

"Nagu Liiv oma erandliku elusaatusega Eesti edasiryhkivasse väikekodanlikku maailma ei syndinud, nii ei paindu ka ta toodang kindla kirjandusliku voolu raamidesse. Nii ta isikus ja toodangus peegeldusid Eesti tõu vaimuannid ja traagika, suured eeldused, kuid vähesed kordasaatmisvõimalused. Auliku haridusega maaintelligent, kooliõpetaja, nälgiv ajakirjanik ja veelgi nälgivam vabakirjanik ning paarkymmend viimast eluaastat vaimuhaige - niisugune oli Liiv maises elus. Kuid sest valurikkast saatusest hoolimata viis Liiv Eesti romantilis-realistliku maaelukirjelduse selle klassilisemani täiuseni, loorides nii selle idyllid kui eleegiad isesuguse nukra pehmusega. Kuid praeguse aja lugejaile on veel lähemad ta lyyriline toodang, mille esimene pool alles Heine tähe all synnib, teises pooles aga Liivi haiglane ja katki-käristet hing avaldub. Liivi selle ajajärgu intiim looduse ja traagilise inimese käsitus on teinud tast hilisema symbolistliku põlve eelkäija."

Umbes Liiviga yhel ajal algas kirjanduslikku tegevust ka teine romantiliste kalduvustega realist August Kitzberg. Nii palju kui Kitzbergi isiklik elu on olnud Liivi omast kokkukõlalisem, nii palju yhtlasem ja optimistlikum on ka ta kaua-aastane kirjanduslik tegevus. Ta toodang langeb kahte ossa: novellistlikku ja dramaatilisse. Esimest liiki tööd, mis suuremalt jaolt kirjaniku nooremas eas syndinud, on pääasjalikult päevakajalist, kergelt elujaatavat laadi. Need novellid ja päevakajad esitavad Kitzbergi kui haruldaselt kergesulelist ja elurõõmust vestjat, kes näeb yhiskondlikes vahekorris kõige päält veel patriarhaalist idylli ning syytu nalja ainet. Ta selle ajajärgu tööd on kogut "Kylajuttudes" (1915-1920). Kuid ometi pole Kitzbergi päätähtsus ses vähenõudlikus kirjandusliigis, vaid dramaatilises toodangus. Ta on esimene Eesti suurjoonelisem ja viljekam näitekirjanik, kelle teoseid yhtlasi yle omarahvuse kitsaste piiride on ulatunud. Ta algas vähenõudlikkude kylajantidega, mille aine pääasjalikult enese varasemaist kylajutest ammutas, kuid pani ise ajajooksul edenedes aluse Eesti kunstdraamale. Yhes kunstikäsitlusega syvenes ka autori elukäsitus. Ta vaade ulatus juba yle endise kylaidylli, ta nägi yhiskondlikke vastolusid ja õppis eritlema neid hingedelulisi murranguid, mis saadavad oleviku klassivõitlust.

August Kitzberg syndis Lõuna-Eestis, Viljandimaal, Laatre vallas 27. detsembril (v.k.) 1855 a. Ta isa oli mõisasulane, elas noores eas Laatre mõisas, hiljemini tegi väikese kandikoha eest mõisale tööpäevi; tundis ka sepa- ja tislertööd; oli lahtise pääga ja kirjaarmastaja mees, oskas pääle emakeele veel saksa, läti ja (venekeelt); ta raamaturiigilil leidis kõigi tolleaegsete eesti kirjanike, nagu Villmann'i, Masing'i, Suve Jaani, Jannseni, Kreutzvaldi ja teiste töid; luges "Pärnu Postimeest" ja kasutas oma teadmiste täiendamiseks isegi kalendrite sabu. Ta ema oli Abja mõisas toatydruk, seega tuttav mõisa kultuuriga, oskas asjatundlikumalt kui teised majapidamist, tundis

õmblemist ja ilutriikimist. Muidugi säärares perekonnas lapsi ei kasv-
vatet ykskõikselt, vaid pyyti neid õpetada varakult, niipalju kui
suudeti. August Kitzberg õppis lugema ja kirjutama juba kodus, siis
käis Penuja Niitsaadu ja Pöögle Maie kylakoolis, kus ta vend oli õpe-
tajaks; hiljemini täiendas ta omi teadmisi tunduvalt iseõppimise teel,
oli nooremehena kihelkonnakohtu notaariks ja vallakirjutajaks, kus
tal oli võimalik tundma õppida talurahva hingeelu, kõnekäände, maa-
elu valguse ja varjukylgi. Umbes samal ajal hakkas ta kirjutama oma
kylajutte ja naljanäidendeid. Kui ametiasutistes sisse seati vene keel
rändas A.Kitzberg Kuramaale, kus ta oli Kalkuni presspärmi vabrikus
raamatu- ja kassapidajaks. Hiljemini tuli ta Riiga ja juhatas siin
"Phönix'i" vabriku metalltööde vastuvõtmise jaoskonda; siis oli ta
Tartus "Postimehe" ärijuhiks ja teenis pikemat aega Hypoteek seltsis.
Elas vanaduse päevil Tartus vabakirjanikuna. Suri 10.oktoobril 1927.

Kitzbergi suuremaks tähtsuseks on see, et ta loob kunstiväärtus-
liku draamakirjanduse, mis hakkab elama siitpääle iseseisva kirjandus-
liku zanrina.

A.Kitzbergi ala on jutu- ja näitekirjandus. See, mida Liiv al-
gas oma "Varjuga", jätkas Kitzberg oma kylajuttudega.

Kylajuttude kirjutamisele ei tulnud Kitzberg äkki. Oma loomingut
algas ta ärkusaja traditsioonides, kirjutades sel ajal armastet aja-
loojutte, nagu näiteks "Maimu". Need on täis pateetilisi kohti, neis
valitseb romantiline stiil ja romantilised atribuudid. Tõelist mine-
vikku on ainult möödaminnes riivat.

Kylajutud ongi kõige realistlikum osa tema loomingus. 1897 a.
ilmub "Pyve Peetri riukad", 1901 a. "Veli Henn" ja 1903 a. "Hennu
veli" j.v.t.

Kui Kitzberg kirjutab neid jutte, tal ei ole suuremaid komposit-
sioonilisi kavatsusi, ta ei ole kompositsioonimeister kylajutes.
Ta annab üksikuid kaleidoskoobilisi pilte rahva elust, pidevat synd-
mustikku siin pole, kõik on väga katkendiline. Tähelepanu vangistab

neis meisterlik kylaelu kirjeldus, mis on nii kytkestav, et me ei pane tähelegi, et läheme yhelt episoodilt teisele.

Kitzbergi kylajutud erinevad mitmeti Liivi ja Vilde juttude laadist. Need on kergesisulised vested, täis päikesepaistet ja elurõõmu; kirjanik vaatab siin elu positiivsest seisukohast ja ta tööd paistavad mõnusate kylaidyllidena. Ta juttudes valitseb häätahtlik ja sydamlilik huumor, võtab sõbralikult ilma elu, oskab ka halbtusi ja pahesid nii kirjeldada, et ta sõnad kedagi ei pure, ei solva. Teeb seda lepliku naeratusena kõiki mõistva, kõigest arusaava pilguga (võrdluseks hilisema realisti-naturalisti Petersoni sarkastiline toon)

Kitzberg ei lasku täielikult realistlikku valda. Seda teeb hiljem Vilde. Kitzbergi juure jääb ikkagi midagi romantilist, idealiseerivat.

Kylajutest väärrib "Veli Henn" kõige rohkem tähelepanu. Siin näeme Kitzbergi pöörduvat kyla kui tõelise puhta eestipärase allika juure. Siin on kaks maailma yksteise vastu asetet: yhel pool kyla, teisel linn. Kirjanik tahab siin esile tõsta linna halba, hävitavat ja maa tervendavat mõju. Linnast tuleb kõik halb ja kuri. Linnainimene tähendab kadaklast, vale ja halbadele teedele viid inimest. Linn on koht, kuhu eestlasele mitte synnis pole minna. Siin räägitakse talutytest, kes satub linna, omandab säält mitmesuguseid võõraid kombeid, nagu juukselokkimist jne., teeb seda, mis viisakale eesti tytarlapsele ei olevat synnis teha.

Saksluse kujutamises esinevad siin toored, primitiivsed võtted, lastakse tegelasil kõnelda solgitud saksa keelt jne. Mis puutub aga tegelaste tõelisse inimesse, nende psyhholoogiasse, siis sellest on pääliskaudselt mööda mindud.

Tõusik-kodanluse kirjelduses on yksikuid pilte, mis on hästi nähtud, näit. madaam Muru elutoa kirjeldus, mis on nähtud otse klasilise selgusega, nagu Liivi Kukulinna kylaelu kirjeldus. Need on detail-

rohked, ei ole enam yldised kirjeldused.

Näiteks katke "Veli Hennust" madaam Murude elutoa kirjeldus:

" - Murude elutuba avaldas igapidi eht eesti-sakste maitset.

Tagaseinas oli poleerit kummut, kummuti pääl klaaskast kõiksugu kribukrabu iluasjadega, värvit pyhademunadega, paberist inglitega, õnnesoovikaartidega, kõik ilusas segus kohevile seisma seatud. Ka madam Muru kuld rinnaehe oli siin. Kasti pääl uhkesti istuv portselaanist puudlikoer, nagu neid laste mänguasjade poest kymne kopika eest osta saab - põetud kohad lumivalged, pygamata lakk ja sabaots sysimustad. Ta vahtis nii toredasti, uhkete ja tuimade silmadega, nagu tahaks ta ytelda: Kas näete, kui kallide mälestusasjade pääl kõik mina oma taguotsaga tohin istuda?

Kasti kõrval pahemat ja paremat kätt kirjudes vaasides ajasid ennast kaks paberist lillede "puketti" hästi laiali ja kohevile. Rohelisest klantspaberist lehtede seest tõusid kirjud roosid karvaste traatvarte otsas yles, kõik hästi loomuvastaselt sirged ja õieli, üks niisama suur ja samasugune kui teine. Ja kõik kortsuvalled mitmeaastast tolmu hästi täis.

See väike näitus kummuti päält tegi madam Murule alaliselt palju muret laste pärast. Oh kui palju olid pisikesed peksa saanud, enne kui nad nii kaugele harjusid, et kallid asjad kummuti pääl rahule jätsid. Ja iga lapsega hakkas seesama tants jälle uuesti. Madam Muru ei saanud sellest iial lahti.

Seinal kummuti kohal seisis hästi kriiskavas kullat raamis - ehk kyll muid siin kulda toas kuskil niipalju ei mõistnud aimata, et seda juba seina pääle riputada - eredate värvidega itaalia lillemyyja naisterahva pilt, hästi kirjude lilledega korvis ja kybaral, rinnad poolpaljad.

Selle suurema pildi kui keskpunkti ymber rippus terve kogu "pottereisid", päevapilte, odavate viiekopikaliste pressit päberist raamide sees. Et niisuguseisse raamesse päevapilte õhukindlalt ei saa kliisterdada, siis olid "Pottereid" õhu ja valguse käes väga luitund, esialgne pruun värv oli vihalehekarva kollaseks muutund, mõnel madam Muru tuttavaist olid nina ja silmad näost välja pleekind ja näojoonte asemel ainult veel kollane paik järel. Aga madaam Muru teadis neid siiski kõike nime järele nimetada. Sääl oli mulgisärgiga mehi ja veel krinoliiniga naisterahvaid, madaami "Freudineid" lapsepõlve-ajast.

Akende ees olid kirjust sitsiriidest kardinad ja voodi pääl heegeldet ja kirjude lilledega väljaõmmeld vaip. Selle pääl viibisid majaperenaise silmad iseäranis häämeelega, ta valvas väga, kas ka kylalised seda tähele panid. Mina oleksin seda vaipa mitmeaastase tarvitamise järele - ehk seda kyll hästi oli hoitud ja selle all vist iialgi ei olnud magatud - hää meelega korra pesnud. Aga või niisugused väljaõmmeldud lilled pesemist kannatavad.

Muud majariistad, kapid ja lauad olid kyll nagu mujalgi talutubades laadalt pärit, toolid koguni Lätimaalt. Viimased oli Muru aga ilusasti helekollaseks pinseldand. Ja niisugust hoolt ja iluarmastust igalt poolt ei leita." -

Kitzberg on ka kirjutanud följetone, nagu "Tiibuse Jaak", kus käsitab mitmesuguseid päevakysimusi.

Yks iseloomustav omadus on Kitzbergil, et ta sageli pöördub lugeja poole oma teoses. Ta on familjaarne kirjanik nagu Jannseni, kuid ta ei lasku siiski nii labasusisse.

Kitzbergil ei olnud suuri eeskujusid eesti kirjanduses. Kreutzwald oli talle suuremaks eeskujuks. Kuna proosas oli nii yht kui teist

siiski vähesel määral, siis draamas polnud midagi. Kitzbergi õpetajaks oli saksa kirjanik Kotzebue, kes elas ka Tallinnas ja oli omal ajal naljanäidendite kirjutaja.

Sel ajal polnud veel näitlejaid, polnud teatreid, polnud lava. Kitzberg algas oma näidendite loomise tõlgetega. Juba 1878 a. ilmub esimene tõlge Kotzebuest.

Läinud sajandi lõpul hakatakse etendama näidendeid pidudel, mida korraldasid karskusseltsid. Et karskusselts oli teatava tendentsiga, siis valiti ka näidend vastava sisuga. Kitzberg hakkas siis kirjutama kylalavale, karskusseltsi näitelavale. Neis esimesis näidendeis on veel palju seda, mida ratsionalistliku kirjanduse juures näeme. Näidendis yhelpool olid tegelased, kellest tuleks eeskuju võtta ja teised, kellest ei pea eeskuju võtma. Nende näidendite siht oli, et karskus hästi kõrgele saaks ja joomine vitsuks.

1892 a. kirjutas ta näidendi "Punga Mart ja Uba Kaarel", mis seisab täiesti karskuse teenistuses. Siin oskab autor hästi tähelepanna kylaeltu, oskab seda hästi näha ja edasi anda. Muidu on see yksikstseenide kogu, ei yhine yhtlaseks tervikuks, ei ole kyllaldaselt dramaatiliselt motiveerit.

Lavateose olemuse aluseks on alaline võitlus ja liikumine. Selleks antakse mitu intriigi, täis võitlust ja elu. See aga "Punga Mardis" puudub, pole dramaatilist tõusu, mis teose teeks huvitavaks.

Pärastpöcle asus Kitzberg oma kylajuttude dramatiseerimisele. Järgnes "Rätsep Õhk", selle aluseks on samanimeline jutt.

1910 a. ilmus "Pyve talus", selleks ajaks oli lava juba arenend. Ses näidendis on huvitavaid stseene, aga ylesehitus on loid. Intrii- ges pole kyllaldast hoogu ega tõusu.

Nende naljamängude kõrval on Kitzberg kirjutanud kaks tähelpanuväärt draamat. Need kasvasid välja juba linnateatri vajadusist. Kui eesti teatrid asusid tegevusse elukutseliste näitlejatega, kui näitekunst professioneerus, polnud enam tegu asjaarmastajatega, siis

vajati juba tõsisemaid draamasid. Ja Kitzberg kirjutaski oma parema kurbmängu "Tuulte pöörises", mis ette kanti "Vanemuise" teatri avapeol 1906 a. Sellele järgnes rida teisi, millest on kõige artistilisem ja kunstiväärtuslikum viievaatuslik draama "Libahunt", mis ilmus 1912 a., milles meid intiim ja luuleline õhkkond ümbritseb, andes kõige paremaid lootusi Eesti kunstiteatreri synni kohta; kuna teised, nagu "Kauka Jumal", "Neetud talu", "Enne kukke ja koitu" on keskpärased ja neis kordub varemini avaldet motiive.

"Libahundi" aine on võetud minevikust, aga mitte kaugest, on ajalooline, aga mitte puhtal kujul, - miljöö on ainult ajalooline, see ymbrus, kus tegelased liiguvad. Aine on õnnelikult valit, kirjani- kul on võimalus taotleda orjaaegseid kombeid. Aine alaks on orjaaeg- ne eesti taluelu, mis tegelaste suhtes võrdlemisi piirat, aja suhtes samuti. Kaunis motiivikehv teos; selle eest on need aga mahukad, mit- med motiivid korduvad. Dynaamilistes motiivides on nagu: kirikusõit, jaanituli, Tiina metsajooksmine, tapmine jne. Dynaamiliste kõrval rida staatilisi motiive: tormipilt väljas, huntide hulumine jne. Tark vanaema on see, kelle kaudu autor avaldab oma arvamist. Vanaema elutarga suu läbi räägib autor ise (siin on Kitzbergi mõjutanud sym- bolistlik kirjandusvool, sugulus Maeterlincki draamadega tuleb sel- gesti nähtavale).

Näidend on ehitet teravaist psühholoogilisist kontrastest, nagu armukadedus, armastus, ebausk, vabameelelisus jne.

Näidend algab orjaaegse talu kirjeldusega. Miljööks esimeses vaatuses on must ja nõgine rehetare. Ahjus hõõgub tuli ja punetab säält seinte pääle. Ahju ees savik (myyrit iste), kolde kohal ahela otsas pada. Ahju kõrval pink, kartsas ja vanaema voodi. Teisel pool vastasnurgas uhripakk, leivalabidas, ahjuluud ja muud kolí, seinas soone pääl kinni- ja lahtilykatav uks, pulk ees ja all nurga sees kassiauk. Ukse pääl lahtine laud, mille kaudu valgust sisse ja suitsu

- 33 -

välja võib lasta; ukse kõrval sulase voodi. Tagaseinas väike sagarate pääl käiv uks, lingi asemel köieots. Anjusuu ees iste, selle ees vöök saviku lähedal pihijalg põleva peeruga. Hiline talveõhtu, õues torm ja aegajalt huntide ulumine.

Tammaru talu rahulikku elu muudab Tiina tulek. Tiina ema on kiriku juures nõiana surnuks pekstud. Tiina on põgenend ja tuleb Tammarule, kus ta yles kasvatetakse. Perepoeg Margus, kasutytar Mari ja Tiina kasvasid yheskoos yles. Tiina on ilus, tuline ja täis nooruskirge; Mari sellevastu kahvatu, aeglane ja tagasihoidlik. Vanemad tahavad, et Margus kosiks Mari, kuid poeg hoiab loomulikult Tiina poole.

Sääl laguneb laiali jutt kylarahva seas, Mari õhutusel, et Tiina olevat nõid ja olevat "ära teinud" Marguse. Tekib mitu soovimata sõnavahetust pererahva ja Tiina vahel, ka samuti kord kyla vainul jaanituleliste keskel kolmandas vaatuses. Siin on draama kulminatsioonipunkt. Siit edasi läheb tegevus juba alanevas joones. Tiina äge loomus ei kannata seda teetust ja ta põgeneb. Kaob inimeste keskelts sygasse metsa, kus ta elutseb ebausklikkude arvamise järele libahundi-na. Margus võtab Mari, kuid nende abielu ei ole õnnelik.

Lõpplahendus on järgmine: On jälle kord talvine õhtu, sarnane sellega, kus Tiina ilmus esimest korda "Tammarule". Tuisk möllab, hundid uluvad, pere istub ärevuses rehetares. Sääl läheb huntide ulumine ikka tugevamaks ja nad kuulduvad kogunevat Tammaru läve ette.

Margus astub pyssiga õue, et hirmutada hunte. Käib pauk - ja pimedusest kostab naisterahva kiljatus.

Paari ahastava silmapilgu järel kannab Margus rehetarre raskes-ti haavat surmakrampides vaevleva Tiina keha.

"Libahundis" on terve esimene vaatus kulutet ekspositsiooniks.

Teiseks tähtsaks momendiks on dramaatilises teoses dynaamiline motiiv, mis määrab terve sündmuse käigu.

See dramaatiline sõlm, s.o. fabulaarengut määrava dynaamilise motiivi sissetoomine, on teises vaatuses ja selleks on armastus Tiina ja Marguse vahel.

"Libahundis" on seega: I vaatuseks ekspositsioon, II - dramaatiline sõlm, III - kulminatsioonipunkt, IV - pöördepunkt, vaikus enne tormi, V - lõpplahendus - katastroof.

Kompositsioonilised võtted on kindlasti läbi mõteldud, nii et terve teos jätab hoogsa, tervikulise mulje. Kirjanik on tarvitand siin palju parallellismi.

Tegevuse sündmustik kestab 15 aastat. "Libahundi" puuduseks on suured ajavahemikud, mil me tegevust ei näe ja mis ei ole kasulikud dramaatilisele teosele. Lavateos annab üldse teravamalt kõiki, kui jutustav teos, tegelased peavad olema reljeefsemalt, teravamate joontega karakteriseerit. Niisugust pikkust ja eepilist laiust, kui jutustavas teoses, draamateos ei luba.

"Libahundis" on õieti vähe tegelasi, see on piirat tegelastega teos. Kes siin päätegelane, on raske ytelda; õieti on siin kolm päätegelast. Yks neist kerkib kõige rohkem nähtavale, sygavamalt mõjub meisse, see on Tiina. Tiina on see, kes tekitab pinevuse, juhiv sündmustiku käiku, kannab teose ideed ja põhjustab lõppkatastroofi. Näeme ses teoses Tiina eludraamat.

Kui "Libahundi" puht realistliku motiveeringu seisukohast vaatame, kas see tõsielule vastab, siis raske on kõike uskuda, võib tekkida kahtlus. Raske on uskuda, et laps pääseb huntide käest, ja hiljem Tiina elu metsas. Need kahtlused puudutavad Tiina elu. Tiina ise on aga eluliselt motiveerit. Tiina kujuga annab kirjanik yhtlasi erand inimese, kes satub cludesse, mis ei ole ta hingeolule kohased. See vabahingeline inimene ei tunnusta vaateid, mis maainimestes olulised, ta on kasvanud erandlikes tingimuis. Neist vastoludest tekivad viimaks rängad konfliktid.

Emotsiaalne värving "Libahundis" on lyyriline, millele juure lisa tud tugev annus mystitsismi. Rusuv, masendav meeleolu valitseb algusest peale. "Libahundis" on üksikud momendid liidet kompositsioonilise motiveeringu kaudu. Tiina lahkumine ei ole just realistlikult motiveerit.

Stiilile ei omistata näitekirjanduses palju tähelepanu (ainult symbolistlikul ajastul pandi eriti rõhku stiilile). Dramaatiline teos ei saa niivõrd hoolitseda stiili eest kui jutustav teos. Ka Kitzberg on "Libahundi" käsitluses ja sõnastuses äärmiselt lihtne ja loomulik. Figure ja troope leiame sääal vähe. Mõte ei jää siiski seetõttu kahvatuks.

Üksikud kujud "Libahundis" on eriti meele jäävad ja avaldavad sygavat mõju, eriti just Tiina.

"Libahunt" on Eesti näitekirjanduses üheks silmapaistvamaks teoseks.

Eduard Vilde on viljakam eesti kirjanik, ta on kriitilise realismi loojaks eesti kirjanduses. Vilde tegevus ulatub sisult ja viljakuselt üle kõigist kirjanduslisist kogemustest enne teda. Vilde esitab õieti esimest suurejoonelist elukutselist kirjanikku Eestis. Ta elukäik on olnud kirju: see sisaldab palju reisikogemusi, sihikehva katsetamist kõigil kirjandusaladel, ajakirjanduslikku meistritööd ja kauaaegse poliitilise emigrandi kibedaid elamusi. Ta elutarkus on kristalliseerunud lõpuks yhiskondliku tegevuse kohusetundes ja selle-sihilises kirjanduslikus loomingus.

Vilde oli põhjameestlane, sündis 21 veebruaril (v.k.) 1865 a. Virumaal, Simuna kihelkonnas, Püdivere kupja pojana. Seega Vildel oli võimalus juba lapseeas peale mõisaeluga tutvuda, millest vähe senini eesti kirjanduses teati ja mis ise kui elav ilm leidis kirjanduses

vähe käsitlemist. Varsti pääseb Vilde säält Tallinna algkoolidesse ja õppis neli aastat kreiskoolis. Tol ajal valitses kõigis meie õppeasutustis kõva saksa surve, mis tekitas sagedasti eesti soost õpilaste keskel opositsioonitungi. Sellele nähtele andus ka Eduard Vilde ja oli sunnit lahkuma pool aastat varemini enne lõpueksamit koolist. Ta asus siis elama maale isa juure ja luges säääl palju saksakeelseid kriminal- ja följetonromaane, mis näitasid kätte Vildelegi juttude kirjutamise tee. Juba järgmisel aastal, kui ta läks teenima kaheksateistkümneaastase noormehena Tallinnasse "Virulase" toimetusse, tegi ta katseid kirjutada jutukesi ja päevakajasid, mis tahtsid olla põnevad ja massile meeldivad, kujunesid aga pääliskaudseiks, kahvatuiks ja sihikehvadeks ajaviitelugemisteks. Juba päälkirjad ("Musta mantliga mees", "Salasidemed", "Röövit tiivad", "Tallinna saladused", "Mustad leegid", "Kuul pähe" jne.) näitavad, kuhu sihhib kirjanik oma juttudega. Vilde noorpõlve toodang on nii esteetiliselt kui eetiliselt sihikehvem, kui mõnel teisel kirjanikul Eestis, pakkudes ainult kõige kergemat ajaviite lugemist. Ta teoste tasapind kerkib alles selle järel jõule, kui autor Lääne-Euroopa yhiskondliku ja kirjandusliku eluga vahenditult kokkupuutesse sattus. Ta ande äratas elule sotsialistlik ideoloogia ja sellega yhes realistlik ning arvustav seisukoht nii yhiselu kui kunsti vastu.

"Virulase" juures teenis Vilde kolm aastat (1883-1886) ja oli siis aasta Tartus "Postimehe" toimetuses liikmeks. Selle järele elas ta paar aastat ilma kindla ametita, oli Tallinnas Saksa teatris statistiks ja tegi ajalehile kaastööd. 1890 läks Vilde Berliini, et säääl hakata ajakirjanikuks. Kuid nähtavasti ei suutnud ta võistelda säääl pärismaalastega ja pööris tagasi paari aasta pärast kodumaale. Siiski oli ta näinud harit maailma, tutvunud poliitiliste parteide tegevusega, eriti sotsialismi aadetega, syvenend Lääne-Euroopa kirjanduse tundmises. Berliini ajajärk on väga tähtis ta arenemises. Vilde satub

just sel ajal Berliini, kui kantakse ette Hauptmanni "Kangrud". Ta tutvub realistliku romaaniga, hakkab valima kirjandust, mis ta loeb. Ta käib poliitilistel koosolekutel, uurib Zola'd, Balzac'i, Flaubert'i ja nende kõrval ka Ibsen'i.

Tarvilikkude kogemuste ja uute vaadetega asus ta nyyd "Postimehe" toimetusse ametisse ja oli siin kolm aastat (1893-1896). Tartus olles seltsis ta yliõpilastega, kes kaldusid sotsialismi poole ja pyydis ise ka propageerida sest ajast sotsiaalpoliitilisi mõtteid. Nyyd ilmub ta juttudesse tendents: teosed ise lähevad tõsisemaks ja reaalsemaks, kompositsioonilt korrektsemaiks. 1896 a. elas Vilde lyhikest aega Moskvas, toimetas siis Narvas "Virmalist" ja võttis sääi tegelikult osa töölistkysimusest. Siis tuli ta Tallinnasse, ning oli siin 1901 aastani "Eesti Postimehe" toimetuse liige; järgmised kolm aastat töötas Vilde käremeelsete ajakirjade - "Teataja" ja "Uudiste" toimetustes. Sel ajajärgul on Vilde näidanud kirjanikuna ja ajakirjanikuna suurt produktiivsust. Oli ju vene esimese revolutsiooni eelaeg, mil seltskonna meeoleolu oli yles kruvit, alamais kihtides käärimine ja rahutu olek. Sel ajal ilmusid ta suured ajaloolised romaanid, mida isuga loeti ja kõrgeks kiideti. Nagu: "Kylmale maale" (1896), "Mahtra sõda" (1902), "Kuidas Anija mehed Tallinnas käisid" (1903) ja "Prohvet Maltsvet" (1906). Neis teostes on rajat Eesti realismi pääsambad ja ant senistelle romantilistele ajalooromaanidele lõplik surmahoop. Nad pakuvad valdavaid läbilõikeid pääasjalikult Eesti maarahva vaesest ja vägistet elust minevase aastaaja keskpaigu.

Poliitilise emigrandina rändas ta pärast õnnetut 1905 aastat Soomes, Lääne-Euroopas, isegi Ameerikas ja jäi peatuma pikemaks ajaks Kopenhaageni. See ajajärk Vilde elus on täis kannatusi, kuid yhtlasi ka kogemusrikas ja mitmekesine, mis mõjus kristalliseeruvalt Vilde kirjanduslikku loomingusse. Ta maapaos kirjutet tööd on kõige stiili-

puhtamad. Vene teise revolutsiooni (1917) järele tuli Vilde kodumaa-
le tagasi ja asus elama Tallinnasse, kus ta oli Estoonia teatri dra-
maturgiks ja kohaliste ajalehtede kaastööliseks. Eesti iseseisvuse
ajast pääle töötas ta lühikest aega meie välissaatkonnas Saksamaal.
Elas viimasel ajal vabakirjanikuna Tallinnas, kus suri 1934 a.

Vilde kirjanduslik tegevus algab põnevus- ja naljajuttude tähe-
all. Kuid ta nooreea tööd on õige kerged, lahjad ja verevaesed, see-
pärast ei paku nad ka kirjanduslikult kuigi palju. Tähtsam on teine
ajajärk, mis algab pärast Vilde esimest Saksamaa reisi. Siin juhib
kirjaniku sulge peaasjalikult sotsialistlik vaatlemisviis ja sunnib
teda tungima tõsiellu. 1896 a. kirjutas Vilde oma romaani "Kylmale
maale", mis on tähtis kirjanduslik sündmus Eestis. See on kriitilise
realismi algus. Selles on viidud läbi realistliku aja laad ja päämised
nõuded. Nii nagu Zola tahtis parandada maailma oma teostega, nii ka
Vilde. Ta laskub madalaisse rahvakihtidesse ja kirjeldab seda, sää-
luures mitte midagi idealiseerides. Vilde asub siin arvustama halas-
tamatult yhiskondlikke olukordi, näitab selle mädapaiseid.

Aineks ses romaanis on võetud vaese sauniku elu läinud sajandi
lõpul. Saunameest ymbritsevad olud on siin see, mida nimetame mitte-
kirjanduslikuks ainekiks. See olustikuline, mittekirjanduslik aine
tuuakse teosesse kunstliku motiveeringu kaudu. See mittekirjanduslik
aine takistab ja pidurdab sündmuste käiku, et suurendada põnevust.
Autor tarvitab siin sageli ka kummastamist.

Ses romaanis näeme terve hulga puhtrealistlikke stseene ja pilte,
inetus ja elu varjukyljed on autoril siin pääobjektiks olnud. On
vahel näha ka veel romantismiaja mõjutusi, näeme kohati sentimentaal-
set, hõrdameelset meeleolu. Kuid mõjule pääseb siiski teose realistlik
kylg.

Romaan näitab meile sauniku Jaan Vapperi võitlust viletsusega,
mis on talt siiski tugevam ja saab lõpuks võidu. Siin on pikk võitluse-
kääk antud täiesti ustavalt. See äratab meis tõelisuse tunde.

Töötamisviisis võttis Vilde omaks Lääne-Euroopa realistide viisid ja kombed. Kui näit. Zola romaani kirjutamisele asus, siis enne uuris ta kõike tarvisminevaid asju ja kysimusi. Seda teeb Vildegi. Ta asub põhjalikult selle miljöö ja inimeste tundmaõppimisele, millest kavatses kirjutada. Sellist sygavat andumist uurimisele näeme Vilde järgmise romaani "Mahtra sõja" loomisel. Ta hakkab uurima tähtsamaid selle sündmusega yhenduses olevaid kysimusi. Konstantin Päts'i abil saab ta näha Mahtra sõtta puutuvaid dokumente, kes muretseb Vildele ligipääsu arhiivi. See oli kõik aga yhekylgne. Sellega tutvunud, sõidab ta Juuru kihelkonda, Mahtrasse, et säääl uurida lähemalt tegevuspaika. Pääle selle Vilde tarvitab materjali kogumiseks kirjalikke mälestusi sõjast (Ants Tertsuse ja teiste ylestähendusi). Ta tutvus ka seadustega, millest tekkiski mässu liikumine.

See uurimus kõik andis mittekirjanduslikku materjali. Et Vildel oli pääylesandeks kirjeldada mõisniku ja talupoja kokkupuuteid, siis ta selle materjali teatavaks tegemiseks paneb liikuma inimesed. Armas-tusel ei ole "Mahtra sõjas" muud suuremat tähtsust, kui teha see mittekirjanduslik ainestik huvitavaks.

Autori sympathya on romaanis talurahva poole, kuna ta mõisnikku kujutab jõhkra feodaalaja olendina. Talupoegadest kerkib eriti yles Võllamäe Päärü. Tema kõrval idealiseerit naiskuju Huntaugu Miina. Idealiseerit naiskuju tuleb ette igas Vilde romaanis, seda kirjeldades on autor alati natuke romantikasse kalduv. Toob seega romantilisi sugemeid realistlikkusse teosesse.

Ses romaanis on veel üks huvitav kuju, see on Juliette Marchand, kelle kaudu autor avaldab oma mõtteid. Prl. Marchand on pärit Schveitsist ja ei tunne lähemalt Eesti-maad. See asjaolu, et ta on võõras, annab autorile võimaluse jutustada asju, millest ta muidu oleks pidanud vaikides mööda minema, sest poleks põhjust olnud nende avaldami-

seks, kuna nad yldiselt on tuttavad.

Päätetegelaseks romaanis on rahvahulk - mass. Tegelased on kahte leeri paigutat. Yhel pool esiplaanis on talupojad, kes on viid teat meeleheiteni raske majandusliku seisukorra tõttu (kellede elusaatus on põimit otse faabulasse), ja teispool samasugune kollektiivne tegelane - mõisnikud, kes ei taha oma õigust käest ära anda. Need on kaks tumma jõudu romaanis, näeme nende kokkupõrkeid, üksikindiviid ei mängi siin mingit juhtivat osa.

Tegelasi vaadeldes näeme parallelismi. Kollektiivsete tegelaste kõrval näeme veel üksikujusid esile kerkivat. Zola oma "Söökaevurites" tarvitab samasugust parallelismi: massi saatus ja sellele paralleelselt üksikisiku saatus.

Suurte masside, hulkade liikuma panemine, nende kasutamine, on eriti tyybiline realistliku ja naturalistliku aja kirjanikele.

"Mahtsa sõda" on kirjutet kindla otstarbega, sel on otstarvet teeniv idee. See peab näitama, et üksikuist mõisnikest ei olene talurahva olukorra paranemine, vaid nad peavad ise yles tõusma, end viletsusest välja ajama - see ongi teose põhiidee.

"Mahtsa sõda" on nii siis ajalooline ja yhtlasi realistlik romaan. On põhjalikult ja meisterlikult käsitet. Aineid on kasutat mitmeti, osa sellest on põimit otsekohe faabulasse, osa on toodud kunstilise motiveeringu kaudu teosesse (Pri. Marchandi kõnelused). Autor ei kääna siin tõsielu fakte ymber, vaid vaatleb kõike realistlikult teoorjuse-aegsest seisukohast. Ta ei talita mitte nii, nagu Bornhöhe, kes kasutas ajaloolisi fakte osavalt ära põneva jutu loomiseks. Romantilist, realistlikule teosele, hävitavat mõju avaldavat ainet on siin juba vähem kui romaanis "Kylmale maale". Romaani yldises väljendusviisis ei valitse aga siiski yhtlus. On kaunis ebayhtlane teos stiililiselt. Yldjoontes aga kaovad need väikesed häirivad, eksitavad vahepalad ära, saame teosest kaunis tervikulise mulje.

"Mahttra sõda" on parallelelehituslik romaan, seda näeme juba paralleelintriigidest, mis veel omavad omakorda paralleelseid intriige. Lõpuks on tavaline Vilde romaani lõpp, mis lõpeb abiellumisega. Romaan ise, see millest on tegelikult kogu aeg kõne, lõpeb traagiliselt, näeme õudset karistussalkade tegevust, karistuses näemegi selle yhis-kondliku osa lahendamist. Siin on kontrastiline lõpplahendus, yhel pool õnnelik, teisel pool traagiline.

Kompositsioonilises kyljes autor pole kavatsenud tervikulist ylesehitust. Näiteks päätykkide jaotus on sarnane, mis jätab vastu-rääkivuse tunde; mõni päätykk on õige suur, teine aga väike. Autor pole kompositsioonilisest motiveeringust kyllalt hoolinud. Syžee ehitu-ses näeme kyll realistlikku motiveeringut; kõik on toodud meie silma-piirile nii, et võime näha seda kõik tõsielus võimalikuna. Selle kõr-val kasutab ta kunstilist motiveeringut, selle erijuhtumit - kummas-tamist. Kompositsiooniline motiveering ei ole aga autorit huvitanud.

Kui võtame Kitzbergi "Libahundi", siis sääal on paljugi, mis rää-gib vastu realistlikule motiveeringule, sääal on aga hästi esitet kom-positsiooniline motiveering; selle seisukorras on sääal kõik ylihästi, nagu seda näeme ka Vilde järgnevas "Pisuhännas".

"Mahttra sõjale" on tehtud palju etteheiteid, see oli aga siiski tähtis teos omal ajal; see oli suurem juba ulatuslikult, mida eesti keeles seni yldse oli kirjutet. Sel ajal kirjanikul puudus nagu pysi-vus pikema romaani kirjutamiseks. Ka ajaloolisi aineid polnud keegi senini veel käsitlend realistlikult.

Realism ei saanud Eestis kuigi kaua iseseisvalt elutseda. Kirjan-duses Lääne-Euroopas oli juba tekkinud suur murrang. Need mõtted ja ideaalid, mis valitsesid mujal maailmas, jõudsid ka siia. "Noor-Eesti" III albumis ilmus F.Tuglaselt pikem kirjutus kahest eesti suuremast realistist, Vildest ja Petersonist, kus ta paljastab nende nõrku kohti.

See on esijoonest võitluskirjutus, on avaldatud uue kirjandusvoolu - symbolismi vaatekohalt. See on uuele kirjandusvoolule eluõiguse nõutamine, milleks on tarvis vanad autoriteedid ymber lykata, nende seisukohta kõigutada. Loomulik, et seejuures ei saa kõike vaadelda kyllaldase objektiivsusega. Kuid siiski Tuglas on ka tabanud mõlemist yldseid jooni.

Tuglas ytleb, et kirjanduslik vool, mille tähtsamad edustajad on Vilde ja Peterson, on oma ylesande täitnud, oma kunstilise ja ideelise programmi yldiselt juba välja ytelnud.

Siin väljavõte Tuglase arvustusest: Eduard Vilde ja Ernst Peterson.

Kahtlemata on sygav side kirjaniku iseloomu ja tema tööde ainetel, tyyptide ja stiili vahel. Iga kunstnik paneb oma töösse omad isiklikud emotsioonid, oma ilmavaate, meeleolu, oma iseloomu ja laadi, omad mineviku mälestused.

Sellepärast on täiesti objektiivistlik kunst võimata. Just kunstitöö subjektivismis on tema kõige suurem väärtus. See laotab pildi originaali pääle selle läbikannatatud loomisevalu loori, mis teda koopiate tuhandetest eraldab. See annab ka võrdlemisi nõrgale raamatule paar läbituntud algupärast lauset, mis nagu kuldsed päikesed tööd valgustavad.

Iga kirjanikku lugedes võite teatud mõõdul tema minevikku ja välimust aimata. Igas kunstitöös on midagi autobiograafilist.

Kas ei paista, näiteks, kõigist Vilde tööddest see igavene turrist välja, kellel on yskkõik, kus ta õllelaua taga istub, uulitsalehest rööv mõrtsukatöö kirjeldust loeb ja seljatoe najale lastes möödaminevaid naisterahvaid vaatleb - kas Bosporuse või Reini kaldal, Tallinna Kadriorus või Pyhajärve restorani balkonil? Võib olla, et sää lallelaua taga istudes ja kirjut rahvahulka vaadeldes kõik tema tööde ained ja tyybid ta pääs on tärgranud, ja hilja öösel

koju tulnud, on enn viimase paaga oma romaanid kirjutanud, millede sisu juba teiseks päevaks ununeb, nii et see ikka ja ikka kordub, korratu ja väljatöötamatu. Ja kui me Vilde viimaseid töid nagu teistsuguse meeoleoluga kirjutet tunneme olevat, siis ikkagi ainult sellepärast, et ilm kirjaniku ymber on muutunud; et kirjanik joogilaua taga istudes ikka sagedamini ja sagedamini möödarruttavate inimeste palgeil midagi sygavamad ja raskemeelsemat näeb. Kuid jälle ja jälle lugedes teda on see tundmus: säääl ta nyüd istub laua juures, vaevalt suitsev pabeross sõrmede vahel, naerab naerjale vastu ja teeb tõsise näo, kui mõni murelik mees temast mööda läheb. Nii on see aastad otsa kestnud kesk elu kirju karnevali, mida leiva- ja lõbunälja lained kannavad, milles üksikud maskid rohkem meeldivad ja kauemaks meele jäävad, teised aga silmapilgu pärast juba ununevad...

Ja kas ei ole Ernst Peterson just nagu yhe kärarikka koosoleku protokollikirjutaja? Sulg krabiseb, kirjutaja kirjutab. Kõnemees kõnemehe järele, lehekylg lehekylje järele. Missugused erakonnad, missugused lapsikud, hullud arvamised, missugused kaebamised, sydydistused, nõudmised: läbi hädalduste koori kuuldu ainult kaupmees Annemanni pyhalaulu: Inime! jäta sa täiesti maha, mida ei Jumal sul näidata taha! Ning ainult protokollide kirjutaja kuuleb, kuidas keegi kellade helinal akendest mööda ajab - ei tea, kust, ja ei tea, kuhu....

Ta on ärritet, ei tahaks vahele rääkida, aga keegi ei kuule teda selles hämaras hoones. Ja koju tulnud, paneb ta need protokollid laua pääle ja kirjutab neid nädalate ja kuude kaupa ymber, ning tal on häbi, et inimesed nii rumalasti rääkida võivad. Ja varsti unustab ta, et ta on ju ainult protokollikirjutaja. Ta

tahaks misjonäriks saada, neid lolle õpetada, nagu oleks see just tema ylesanne: maailma targemaks teha.

Peterson näeb elu: see on toores, mõttetu, tyhi, see on nagu "sõnniku vedu suure jumala kesavälja pääle". Aga Peterson usub edumõtet, usub progressi päästva võimu sisse. Ja tema protokollid muutuvad hymniks tuleviku elule: "Ei maga, ei uinu, ei seisa elu! Elu on edu! Edu ei uinu, ei maga. Tasa liigub ta vetevoos, tasa heljub ta tuulehoos... Elule laulab edu ylemat laulu." Uuesti ja uuesti kirjutab Peterson inimsöö rumalaid protokolle ymber. Ta kirjutab sinna tuleviku lootuse sõnu, ta korraldab, järjestab, annab hädalduse hyydele mõtte ning sihi.

Ja näete teda iseteadlikult kirjutavat, täis vankumata usku oma õigusesse ja oma desse positivistlikesse vaadettesse. Ja juba ette teate, missuguseid kujusid ta valge paberi pääl näeb: need on paksukõhulised papiä ja kõstrid, need on rahulikult ja uhkelt naeratavad väikemõisnikud ja kaupmehed, ning nende ees seisavad natuke õhemate kõhtudega mehed ja söimavad esimesi ning tunnevad omas sydames sellest söimamisest suurt rõõmu: oi, oi, missugused radikalid me oleme, missugused revolutsionäärid - eneselgi ajab hirmu pääle!

Siin on kaks Eesti silmapaistvat kirjanikku: üks nagu turist ja teine nagu kooliõpetaja, üks oma loomu poolest elunähtuste kirjeldaja, ja teine - nende arvustaja.

Seda paralleeli võiksine Vilde ja Petersoni töödes igast seisukohast vaadates läbiminevaks tunnistada. Vilde tööde tegevuskoht see on Soomelahest Vahemereni. Siin on Saksa ja Prantsus, Ungari ja Helveetsia, siin on Peterburi ja Berliin, Rooma ja Kopenhaagen, siin on Tallinn ja Tartu, Narva ning Muhumaa. Tema tegelasi leidub paljuist

rahvusist ja paljulist seltskonnakihtidest. "Prohvet Maltsveti" tege-
laste rida venib keisrist kuni orjade tragöödia kojanarrini - kõhu-
rääkija Aadu Vikerpuurini. Igavesti värske ja värvilise erootilise
alus põhja pääl valgustab ta kõiki elukysimusi; nälga jumala ja leiva
järele, kasti- ja klassivõitlust, võitlust ideaali ja elulõbu nimel.
Tema stiil, see on turisti päevaraamatu stiil, tema tööde sündmustik,
see on turisti päevaraamatu sündmustik, mida ei ole ette kavatses,
mis minuti meeleeolude ja silmapilgu nähtuste järele kujuneb.

Peterson on ainult kooliõpetaja, koguni Eesti koolmeister. Peter-
son ei või muud ajajärku ega muud yhiskonda kirjeldada, kui ainult
seda, milles ta ise elab. Peterson on oleviku ja aleviku elanik, uuriv
vaim kesk Mušilist. Kui ta "Ei iialgi's" omas romantilises tuhinas kor-
raga Pariisi eksib, siis tundub see yhes ta Prantsuse keelega nagu
kommet. Ja kui ta "Issanda kiituseks" siis laulupidu puhul Tartusse
tuleb, siis imetleb ta tõsise maainimesena selle "Suure linna ilu",
mis on täis ahvatlemist ja hukatust. "Rahvavalgustajas" aga käivad
kooliõpetajad linnas ainult inspektorile aru andmas ja noomitusi vastu
võtmas. Tõesti, see on üks hirmus, tundmatu paik, see linn. Petersoni
"Indiamaa" on Oheliku talus, aga tema "Suur Mongoolia" on ainult agu-
li uulitsa nimi.

Vilde riik on suur. Aga tal ei ole lappi maad, kus ta ainuvalit-
seja oleks. Petersoni piirkond on kitsas. Kuid kui Peterson vähe on
näinud, siis on ta ka hästi näinud. Kui tema inimesi arvu poolest
vähe tunneb, siis on need üksikud eksemplarid aastad otsa ta silma
ees seisnud. Siin on kõige päält elu, mis autor tema kitsas ringis
on ymbritsenud. Siin ei ole mitte yksi nähtusi tähele pandud, vaid
isegi nende yhiskondlikke põhjusi. Kui Vilde omades viimastes töödes
ainult elu korratusi konstateerib ja kirjeldab, siis tahab Peterson
neid ise korraldada; kui Vilde eitab, siis Peterson õpetab.

See oli sheemlik pilt Vilde ja Petersoni võimistest, ja nagu sarnane, võib ka osalt yhekylgne ning liialdav olla. Kuid igatahes on sellega Vilde ja Petersoni kirjaniku-iseloomu silmapaistvamad ja mõõduandvamad jooned äramääratud.

Iseäranis maksev Vilde kui turisti ja Petersoni kui kooliõpetaja võrdlus siis, kui me nende tööde ideelisest sihist ja läbi viimisest kõneleme.

Aeg, millesse Vilde ja Petersoni kirjanikuloomu kujunemine langeb, oli vaimuvaene ja tyhine. Ta pakkus motiive ainult ironiseerimiseks. Ei olnud meeliolu positivistlikkude kirjandusliste tyyptide loomiseks, olevik ei annud nendeks primitiive. Tasa ja skeptiliselt liikus praktiline elu, kasvatahes pinda järgnevale töusuajale, ilma, et ta iseenesest midagi iseloomulist oleks pakkunud. See oli puruks rebit hall reaktsiooniaeg pärast Jakobsoni surma, mil lehtede ja tegude ainsam programm oli: seda ja teist. See oli aeg, mil elu need hiigla hydrapolyybid juhtisid, kes ainult maost ja nahast koos seisis: nahaga võtsid nad hoope vastu, makku panid nad kõik, mis kätte said.

See aeg lõi "Vilde - naljakirjaniku". See oli aeg, mil Vilde "niisket ulaelu elades" Euroopat mööda ymber aeles ilma sihita ning mõtteta yhe juhtumuste jutu teise järele valmis kirjutas. Aeg oli tsyynilik, tsyynilik ka Vilde elu ja kirjanduslik tegevus. See aeg tarvitas Vilde kirjandust. Siin pidi igasugune mõte surema. Ja asemele astus röövliromaan, juhtumistejutt, - asemele astus "naljakirjanik Vilde", see, mida me Vilde tegevuses kõige valjumalt peame eitama. Kahtlemata toetas Vilde tol ajal yhis-kondliku reaktsiooni edenemist meie kirjanduses. Seesama aeg synnitas ka Petersoni "Ei iialgi".

Ja kui 10 a. eest see võitluse õhustik kujunes, mille kõige teravamad jooned end 1905 a. syndmustes avaldasid, siis kujunes

Vilde ja Petersoni tööde ideeline siht ja selle väljajätlemise viis mõlema kirjaniku iseloomu järele (Friedebert Tuglas. Ed. Vilde ja Ernst Peterson. "Noor-Eesti" III albumis, 1909).

Juba selles lyhikeses väljavõttes näeme ränku etteheiteid Vildele ja Petersonile. Seda kirjutust tuleb võtta esijoonel kui võitluskirjutust symbolismi seisukohast, kuid siin on Tuglas tabanud ka osaliselt tõtt.

Symbolistlikus luules mängib looduspilt eriti tähtsat osa, on otse nagu inimese kõrvalkujuks.

Kui võtame kätte Vilde "Kylmale maale", siis sääl õieti loodust polegi. Ainult romaani alguses, Jaani kirikust tulek on koht, kus loodusest räägitakse. Muidu pole seda aga kusagil, autoril pole nagu silmagi looduse jaoks.

Loodusekirjeldused on väga tarvilikud. Mida kaugemalle me kirjanduses läheme tagasi primitiivsema poole, seda vähem kohtame loodusekirjeldusi. Mida enam kultuur linnastus, seda enam kerkib kirjanduses looduspilt esile.

Inimene, kes alati looduse keskel liigub, ei pane tähelegi selle ilu. Jannseni juures on vähe loodusekirjeldusi; läheme kaugemale, Suve Jaani juure, siis näeme, et siin leidub harva, poolelehekylgede viisi loodusekirjeldusi. Läheme veel kaugemale, Holtzi juure, siis näeme veelgi vähem loodusekirjeldusi, need esinevad lyhikeste nappide ja tagasihoidlikkude etappidena. Mida ligemale praegusele ajale, seda enam seisukoht muutub.

Vilde piirdub oma teoseis inimeste ja nende tegudega. Vildet võime nimetada tendents-kirjanikuks, kellel on rida asju ytelda. Tendentsid on aga sageli muutuvad.

Vilde rakendab omad suured romaanid käesoleva sajandi ideede teenistusse. Need ilmusid ajal, kus revolutsioon maad võttis, ja ka talu-

rahva juures syvenes. Ta võttis aine minevikust poolsada aastat tagasi, mis aga palju sugulust näitab käesoleva sajandi (1905) mõtetega. Neil romaanil oli suur tähtsus, nad andsid lootust ja usku, kujutasid võitluse silmade ette. Vilde pärast "Mahtsa sõda" ilmunud teised suured ajaloolised romaanid, nagu: "Kuidas Anija mehed Tallinnas käisid" ja "Prohvet Maltsvet" on palju ebayhtlasemad sellest ja palju suuremate puudustega, mis on seletetav sellega, et teosed on kirjutet osade viisi ajalehe jutunurga jaoks.

Ajalooliste romaanide kaudu tuleb Vilde viimaks psühholoogilisile romaanile. Need moodustavad Vilde loomingu kolmanda järgu ja on loodud emigrandipõlves, eriti Kopenhaagenis, mis sai kirjanikule nagu teiseks koduks. Selle ajajärgu tööd on Vildel kõige väärtuslikumad ja kypsemad, läbiimbunud moodsa kirjandusliku maitsega. Nii näeme ta kunsti kõige kõrgemaid saavutusi naturalistlikus novellikogus "Jutus-
tused", samalaadilises romaanis "Mäekyla piimamees" ja komöödias "Pisuhänd".

Vähepääl oli tekkinud suur murrang eesti kirjanduses. 1905 a. ker-
kis esile uus kirjandusvool "Noor-Eesti" nime all, see hakkas omistama tähelepanu eriti stiilile. Polnud enam yksi tähtis, millest rääkida, vaid kuidas rääkida, kuidas seda teha. "Noor-Eesti" sai hukkamõistva otsuse sotsialistidelt, kes nägid ses liikumises tekkiva eesti linna-
kodanluse haiglast kaju. Ka Vilde naerab välja "Noor-Eesti't" oma "Tokerjates". See on kirjutet Vilde poolt paroodiana, kus katsutakse väljanda "Noor-Eesti"-aegset, eriti just Villem Ridala luulet, mis oli omade võtetega ja stroofipaigutustega uudne ja senini-nagematu eesti kirjanduses. Aga Vilde tuleb hiljem ise nende stiilivõtete juure, mida ta ennem pilkas. "Noor-Eesti" stiilitaotlused ei läinud siiski puudutamata mööda ka temast.

Ta järgmine pääle ajaloolisi ja esimene psühholoogiline romaan

"Mäekyla piimamees" on kirjutet juba täiesti "Noor-Eesti" näidete järelle.

"Mäekyla piimamehes" on võrdlemisi vähe tegelasi: Mäekyla mõisnik Ulrich von Kremer, kandimees Tõnu Prillup ja ta noor naine Mari. Need on teoses välja, esile tõstet, kuna teised on episoodilised tegelased.

Teose syndmustik on väga lihtne. Syndmuse lihtsuse teeb keeruliseks see, mida me tavaliselt ei näe. Need on tunded, kired, mis nagu mingit tegelase osa mängivad. Sisu on lyhidalt järgmine: Vanapoisist mõisnikule Kremerile hakkab meeldima Prillupi noor naine ja ta tahab, et Tõnu lubaks oma naise tema juure mõisa, lubades vastutasuks mõisa piimamehe koha. Prillup on nõus, aga varsti kahetseb oma sammu. Otsib siis lohutust viinast. Lõpplahendus on ebatavaline: Prillup kylmub ära linnast koju sõites. Mari aga katkestab vahekorra mõisnikuga ja asub linna.

"Mäekyla piimamehes" on pärõhk pandud tegelaste karakteristikalle, nagu see tavaliselt synnib psyhholoogilisis romanes. Autor omab teatava sympathya tegelaste suhtes. Mõisniku ja Prillupi yle on ta irooniline, kuid siiski andeksandev. Mari on aga autori lemmikkangelane. Mari olemusest jääb meile väga palju saladusse. Autor ei vii meid Mari siseelamusteni nii sygavale, nagu teeb seda teistega.

Romaan algab mõisa ja mõisniku kirjeldusega. l päätykk kõneleb ainult Kremerist; see sarnaneb laadilt ekspositsioonile. Mõisnik on vaesestunud, juba talupojale lähedal, mitte enam niisugune kõrge olen, nagu seda "Mahtra sõjas" või "Anija meestes".

Näiteks katke von Kremerist ja ta mõisast:

- Väliselt ei paku Mäekyla mõisnik nägijaile aastate kaupa silmahakkavat vaheldust: seesama vormist venind chevioti-kuub valkjaks istutud saba ja läikima kulunud käiste ja hõlmadega, see-

sama sinine vest vanade ja värskete toidujälgedega, nende seas tunnistusega, et härra von Kremeri pruukostilauaial naljalt iialgi vedelad munad ei puudu, seesama rohekaks iganend must taldriku-myts kustunud läiknoka ja ettepoole lodusse vajunud põhjaga, ning lõppeks needsamad halli- ja pruunitriibulised inglise pyksid, mille põlveotsad ja kannatagused ilu ja tervise kadumisest mitte vähem ärrast keelt ei kõnele. Varalisest inimesest märku annab ainult kilbikujulise naastaga jäme pitsatisõrmus ta esimese sõrme arutu suure nuki taga, vesti pääl punakalt hiilgav tukatist kuldne soomuskee ning selle kytkes olev ja väga harvasti nähtavale tulev Genfi kuldchronomeeter, millest kui iidest pärandusetykist teatakse, et kirjad ta mõlkidega kaetud kapslitelt juba ammugi kadunud. Mees ise aga - teatava karrikatuurilist maiku näolise sarnasuse pärast saksa riigikantseleriga, hyiab ümbruse intelligents teda Mäekyla Bismarckiks, mees on juba ise parajasti selles vanadusejärgus, kus tosin juuretekkivaid kimaraid ja mõne uus kurd lõua alla suuremat muudet ei tähenda.

Maja ymbruses ja mõisaõue ulatuses vähemalt väidavad seda mõned terasemad tähelepanijad - ei vaata ta naljalt kunagi peremehelikult silmitsedes ringi. Ta pilk kõnnib pysivalt saapaninade eel. Ja kui see korraks ometi ära eksib mõne hoone pääle, siis mõmiseb vanahärra midagi, kehitab õlgu, liigutab habeme-kihvu ja võtab kolm-neli pikemat sammu.

"Verflixt - der Dalles!"

Siin on nimelt mõndagi, mis peaks teisiti olema. Ja mida mõisa väiksus iseendast ei vabanda. Kõnelemata karjalaudast ja hobusetallist, mille ligikonnas karjane enam ei usu pasunat puhuda, kõnelemata orjaaegsest õlgkatusega peretoast, mis mõisa värava esisele tõesti mitte auks ja iluks ei ole, hoopis kõnelemata ka aedniku puudusel ammugi metsa ja rääma läinud aiast, kus enam midagi suhu

pistetavat ei kasva päälle mõne sõstra- ja ussitand vaarikaiva - kõige päält ta elumaja aga on see, mis paneb Mäekyla mõisniku mõmisema, kuigi mitte sagedasti, sest aeg on nähtust nyrinud ja Kremeri härra pole mitte just tundeinimene - "

Tõeline liikumine, tegevus algab teisest päätykist, kus Mäekyla saks välja läheb ebatavalist teed mööda, satub juhuslikult kokku Mariga. Juhuslikust kokkusattumisest hakataksegi arendama intriigi.

Kremeris tekib iha Mari järele, ja otsustab teha Prillupile ettepaneku ja saadab talle mõisatuleku käsu. See on dramaatiliseks sõlmeks. Jutukäigus lepingut ennast ei näidata. See kõige tähtsam osa on autori poolt teadlikult välja jäet. Seda saame hiljem teada vaid Prillupi mõtlusist. Esimeses viies päätykis keskkujuks on Kremer, pärast on aga selleks Prillup.

Mari ei nõustu sellega, tema keeldumine mõisaminekuks on intriigide pidurdamine, võte, millega saab tõsta lugejas huvi. Ja alles yheksandas päätykis teatab Mari, et ta on nõus minema.

Teoses on pilk pöördud päämiselt Marile ja Prillupile, nende suhetele. Kremeri ja Mari suhteid me lähemalt ei näe, autor ei kõnele neist. Selle kaudu suurendab autor jutu põnevust.

Kulminatsioonipunktiks on koht, kus Tõnu ei lase naist linna minna. Kumbki mees hakkab teineteist vihkama, kuid siiski ei teki järske konflikte.

Tegevuse alustab Kremer, juhtivamat osa mängib aga Prillup. Kogu selle liikumise dynaamiliseks jõuks on Mari, kes paiskab segi kogu Kremeri senise ilmavaate ja asetab ka Prillupi piinavasse seisukorda.

Lõpplahenduseks on Prillupi surm, aga tegeliku lõpu annab Mari avaldis Kremerile.

Romaani jutukäigus näeme mitmeid ebayhtlasi jooni. Mõned päätykid näiteks on joonistet äärmise detailirohkusega (nagu esimene päätykk),

seevastu edaspidi aga, kus tähtsaid momente esile tuuakse, on kõik lyhidalt kirjeldet. Tegevus areneb alul aeglaselt ja vaevaliselt, alles viiendast vaatusest peale muutub see hoogsaks. Samuti tegelaste karakteristika on ebayhtlane; Kremerist on see täppis, aga Prillupist ja eriti Marist kaunis kitsaulatuslik.

"Mäekyla piimamees" näitab Vilde toodangus uusi jooni. Staatilis-tes motiivides kerkib loodus esile. "Mahtsa sõjas" ei pane ta loodust yldse tähele. Ka siin pole loodusekirjeldusi just õieti palju. Kuid loodus on tõmmat siin faabulakäiku enesesse, ta on dynaamiline - te-
gutsev jõud. Näit. sajab vihma, siis Kremer on sunnit mitu päeva toas olema. Põhjalik loodusekirjeldus on antud 16-das päätykis, kus Pril-
lup sõidab koju, see on saatuslik öö, kus ta ära kylmab.

See on kõige pikem loodusevaatlus, teised on kõik lyhemad. Kohati ilmub loodusepildesse metafoorilisi ja metonyymilisi elemente. Ka võrd-
lusi on rohkesti, näit.: Mari istus kui suur öölinde.

Näeme ka muidu harva esinevaid synekdohe, ka parallelismi võtteid
sõnakordusi: Mari on kasvanud, Mari on kypsenud, või: ju kellad löövad, ju kellad löövad.

Tuleb ette ka astmelisi võtteid, gradatsioon: himu kerkib mu peale, kirklik himu, vastuseismatu himu.

Mis "Mäekyla piimameest" lahutab Vilde varasemast toodangust, on stiil, millele ta siin võrratult tähelepanu on pöörand, ja peen psyhho-
loogiline eritelu: sygav tungimine ainesse, selle väljendamine valit, viimistlet stiiliga. Jutustamisviis on kerget, vestelist laadi. Jutu
käiku on looritet familjaarse huumoriga, mis saavutet rahvapäraste
kõnekäänega ja võrdlusiga. (Sama võte, mis on Jannseni juures primi-
tiivsel kujul ja mis on ka Kitzbergi juures omapäraseks jooneks.)

Autor kasutab siin mõningaid leksikaalseid võtteid. Yks tegelane, kes oma sõnamaterjaliga eriti silma paistab, on Mäekyla "fäega fiks firtin Fillemine."

Vilde "Mäekyla piimamees" on teos, mida võime nimetada juba uusrealistlikuks.

Pääle selle Vilde on ka veel näitekirjanik. Ta on juba noorpõlves teatrist huvitet olnud. Ta räägib ise, et on sannud tõuke näitekirjandusele skandinaavlaselt Ibsenilt.

Esimene Vilde draama on "Tabamata ime", ilmus 1912 a., on draama intelligenti, kunstnike elust. 10 aastat hiljem, 1922 a., ilmub Vilde teine draama "Side". Kumbki neist ei ärata publikus suuremat tähelepanu. Ja tõelikult need pole ka Vilde paremad tööd. Tema näitekirjaniku suurus põhjeneb komöödiale. 1913.a. ilmus talt Kopenhaagenis komöödia "Pisuhänd".

Sellest on vähe tegelasi, kus autor käsitleb käesoleva sajandi esimese aastakymne lõpu ja teise alguse mitmesuguseid, peamiselt just kirjanduslisi probleeme. On ju teada, et Vilde tahtis selle komöödia kaudu nõõgata meie kirjanduspublikut, eriti "E.Kirj.Seltsi", et sääls preemiaid õieti välja ei jagata, mille üle Vilde on sappi täis. Pääle isikliku kylje on entud tugev pilt selleaegsest seltskonna käitumisest.

Tegelasteks on ärimees Vestmann, tema tytred Mathilde ja Laura, insener Sander - Vestmanni väimees, noor kirjanik Piibeleht ja teenija. Tegevus synnib Tallinnas, aasta enne ilmasõda.

Esimese ja teise vaatuse vahe on pikk - kolm aastat. Teise ja kolmanda vahe paar päeva. Kogu tegevus synnib Sanderi töötoas.

"Pisuhänd" on haruldaset komponeerit. Yhelgi teosel Vilde too-dangus ei ole nii kindlailmelist metoodi. Kõik motiivid liidab autor nii, et midagi ei tundu ylearune. See on nagu mõnes keerulises mehanismis, kus yhtki osa ei ole ylearust; kui võtaksime yhe rattakese välja, kogu see masinavärk oleks rikkis. Kuna seevastu "Mahtra sõjas" leidub paljugi, mida välja võime jätta, ilma, et teose yhtlus selle all kan-

nataks. Sääil võime paljuile tegelasile kriipsu pääle tõmmata, neid ära kaotada, tegevust muuta jne., ilma et lugeja seda märkaks. "Pisuhänd" on aga täiesti orgaaniline teos.

Esimene vaatus kulub autoril ära ekspositsiooniks. Me õpime siin tegelasi tundma, nende karakterit, mis on antud osalt otseselt, osalt kaudsel teel. Saame kindla käsitelu sellest, kes need tegelased ja missuguses vahekorras nad on omavahel. Kerkib ylesse üksikuid tegelasryhmi. Yhel pool vana Vestmann, kellega on yhendet selle aja kodanluse, tõusiku - homo novuse - mitmesugused motiivid. Teise rühma moodustab väimees Sander ja ta naine Mathilde. Mathilde nõuab, et Sander peaks kirjutama romaane, et kuulsaks saada, kuid Sanderil puudub igasugune kirjanikuanne. Vana Vestmann ei näe oma väimehes mingit väärtust, sest tal ei olevat praktilisust. Kuuleme, et Sander ehitavat sildu, mis sisse langevat ja maju, mis laiali vaovad.

Perekonnas on veel Laura, tytarlaps, kes kannatab kõige-päält fyysiliste deffektide all.

Esimeses vaatuses Laura tutvub tänaval Piibelehega, kes päästab ta kihutava auto eest. Siit algab pääle ka teose intriiginiit. Nimelt Matilde nõuab Sanderilt, et teatud tähtajaks olgu tal romaan valmis kirjutet. See motiiv on dramaatiliseks sõlmeks. Sander haarab Piibelehest kinni kui viimasest päästerõngast.

Ekspositsiooni-materjal seisab tegelastevahelises kõneluses, kus Vestmann teeb märkusi, millest koorub välja nende vaheline suhe. Vestmann ei salli Sanderi juures kirjaniku omadusi, mida teisel tegelikult ei olegi. Laura ja Piibelehe kõnelus antakse vaatluse lõpus, see heidab veel uut valgust.

Teisest vaatusest pääle muutub teos hoogsamaks, dramaatilisemaks. Kuuleme, et Sanderil on romaan juba ilmund. Telegramm teatab, et seda peetavat eesti kirjanduse parimaks teoseks. Siis tuleb intriigi arengul

kulminatsioonipunkt. See on Piibelehe ilmumine, kes tahab Laurat enesele naiseks ja nõuab, et Sander aitaks teda selles kaasa, kostaks tema eest vana Vestmanni juures. Nõuab veel muudki, mis Sanderile paistavad hullumeelsed. Ähvardab Sanderit ja lubab muidu avaldada, et tema on selle romaani autor.

Kolmandas vaatuses näeme rea yllatavaid võtteid. Laura ja Piibelehe suhetest märkame, et pulmad on tulemas, mis ongi lõpplahenduseks. "Pisuhännas" käsitab Vilde eesti tõusikute elu ja neis esinevaid naeruväärsusi, mis avaldub kirjanduslikus auahnuses, spekulatsioonikires, silmakirjalikkuses ja muus. "Pisuhännas" on tabat sygavasti koomilisi seisukordi. Sääal esinevad tyybid on täiesti elulised, nagu spekulant Vestmann, kellel maksab ainult raha, ainult rahal on tema silmis väärtus. Piibeleht on hääde kombinatsioonivõtetega, kes suudab kasutada olukorda ja läbilyya igal pool. Mathildet kujutab kirjanik tyhise naisena, kes kord võtnud endale pähe, et ta mees peaks saama kuulsaks, mida see tema arvates võiks saavutada kirjaniku=karjääriga. Lauras esineb harilik naistyypp. Ta on alistuv, harras, rahuline, naiivne, yhesõnaga, kõik piiratud vaimuga hää naise iseloomu jooned. "Pisuhänd" on terav seltskonnasatyyr, kus esineb meisterlikult juhiti dialoogi ja vaimukas iroonia.

Vilde tähtsus eesti kirjanduses on õige suur. Ta on kriitilise realismi looja oma romaaniga "Kylmale maale", mis ilmus 1896. See oli suur murranguaeg, mis tegi lõpu sellele vesisele kirjandusele, mille romantiliselt häälestet arkusaeg tekitas ja mis inertsi tõttu edasi elutses, ilma sisemise hingeta.

Eesti kirjanduse kestvus oli veel võrdlemisi lyhike - ligi 100 aastat. 18 a. lõpp ja 19 sajandi algus oli aeg, kus estofiilid kirjutasid õpetlikke jutte. Need jutud olid pastoreile teenivaks abinõuks, et

jätkata kirjanduse kaudu seda, mis pyhäpäeval kantslist yteldi. Kirjandus rakendati õpetlikkuse teenistusse.

Sajandi teisel poolel tuleb ärkusaeg, millega kirjandus muutub ka teiseks: minnes kiriku tendentsidest kaugemale, võtab see piduliku, pateetilise ilme. Ärkusaeg saavutas haritipu Koidula lyyrikas, kus on selle aja kirjanduse kõige kõrgemad sihid.

See ärkusaja ja rahvuslik-romantiline liikumine oli jõuka pärisperemehe liikumine. Selle kandjaks oli maa; linnal, kus oli sel ajal vähe veel eesti elementi, polnud siin midagi kaasa ytelda.

Ärkusaja lyyrika oli kõrgekõlaline, kus, peab ytlema, naiivsuse joon käib kaasas, sääal valitseb pyhäpäeva meeleolu. Unusteti viletsused ja et pääle pyhäpäeva veel hall äripäev on olemas. Ka ajakirjandus läheb sellest vaikides mööda. Jannseni "Postimehes" on näit. suurest ja tähtsast syndmusest, nagu Mahtsa sõjast, räägit ainult paari sõnaga, samuti natukene pilkatooniga ka Maltsvetist. Maltsvet ei saanud ju mitte millestki seda suurt liikumist teha. See pidi tõesti suur, hirmus ja õudne häda olema, mis sundis inimesi oma kodusid maha jätma ja Lasnamäele tulema "valget laeva" ootama, mis neid kannatusest välja pidi viima. Ja see ei juhtunud mitte kauges minevikus, vaid kõigest 50 aastat tagasi.

Elu äripäeva kylgist: viletsusist, vaesusest, hädast jne. ei lausu ärkusaja luule sõnagi. Selleaegne luule on nagu piduriietes, kirikusse või piduletõttaja. Aja edenedes muutusid olemasolevad teemad valmis mustriks, muutusid sablooniks kord uuel olnud võtted, ikka tyhjemaks ja verevaesemaks muutus lyyrika.

Ärkusaja kulminatsioon moodustas Koidula, Veske, Reinvald ja Kuhlbaars. Nende järel tuli terve leegion luuletajaid, kelle ainukeseks mõtteks oli seda uuesti korrata, mida Koidula kord juba oli ytelnud. Näeme ka andelisi luuletajaid, nagu Bergmann, kes aga samuti sest ringist välja ei pääse, ta on paljuid Koidula laule otse ymber jutustand.

Teistega on lugu veel halvem.

Nii hilisel ärkusajal näeme lyyrikas aja, mis on kõige ilmetum ja inetum eesti kirjanduses; see on 19 sajandi lõpp. Sel ajal oli väga paljuid luuletajaid, kelle nime me enam ei tea, nagu näiteks oma aja kuulsad luuletajad M. Lipp, Jaan Kannike ja Rosenstrauch. Lugeja läks nende luulest kylmalt mööda. Nende looming on vajund samuti täielikult unustusse.

See epigoonide ajastu luule aitas rahva kirjanduslikku maitset alla kiskuda ja rahvast kirjandusest hoopis eemale vöörutada.

Ka proosa ei pakkunud midagi hääd. Sajandi esimesel poolel oli mõningaid kylajutu loojaid, sajandi keskpaigas oli Jannsen oma õpetliku jutuga.

Tuleb järsk ja tugev venestusajajärk. Ärkusaja vaateist kasvas nyyd välja pettepilt. Vene võim tund-tunnilt tungis edasi. Suured ärkusaja ideed jooksid ummikusse. Omakeelne kool muutus unistuseks. Administratiivsed kitsendused muutsid elupildi tol ajal vähe lohutavaks. Venestussurve sunnib seniseid vaateid ymberhindama.

Proosakirjanikud, nagu Saal, Bornhöhe, Järv j.t. pöörduvad minevikku ja otsivad säält lohutust. Kirjutavad ajaloolisi jutte, loovad miraazide maailma, pakuvad suurejoonelisi pilte minevikust, mis on ainult autorite väljamöeldus.

Kõik ajaloojutud Bornhöhest pääle on nagu yhe vitsaga löödud. Oma saladusmotiividega ja seiklustega suudavad nad võistelda põnevate kriminaalromaanidega.

Ärkusajal unusteti, et rahvas ei koosne täitsa homogeensest hulgast, et kõik ei vöi lubada endale säärast pyhapäeva meeleolu.

Kapitalistlik majandus, mis vallutand Euroopa, hakkas ka Baltimaile tungima. Esimeseks selle otseseks tagajärjeks on talude myymine mõisnikkude poolt, kes vajavad nyyd raha.

Eesti rahvas tekiwad nyüd teravamad klassivahed, nagu nad seda
ennen kaugeltki ei olnud. Näiteks rahvalaulud, mis saajatawad kyll
mõisat, kuid talust ei kõnele nad kaugeltki nii halvasti. Kuid nyüd
asi muutub. Sauniku ja taluperemehe vahel tekib klassivahe, talunik on
nagu kodune aadliseisus. See vaen syvenes pikkamisi, õhustik muutus
umbseks ja piiratuks. Siia känguajanud maanurka ei mõjunud Lääne-Euroo-
pa värsked tuuled kirjandusilmast.

Realism, mis võidutses Lääne-Euroopas, saadab viimaks oma mõju
ka siia 1890-dail aastail. Teaduslikku realismi nõuab Grenstein 1891a.
"Olevikus".

Tegurid, mis põhjustasid meil realismi tuleku, oleks kokkuvõttes
järgmised.

1) Pettumine rahvusromantilisist ideist, millest Koidula nii suure-
sõnaliselt kirjutas, osutus, et need ei ole läbiviidavad. Teiseks
rahvas hakkas tundma, et ei ole enam pidurahvas, piduhulk. 2) Talupo-
ja tulunduslikud kitsikused suurenevad, mida põhjustab maailma majan-
duslik kriis. Igal pool valitseb rahapuudus. Tahetakse ka kirjanduses
näha uut, mis oleks elule lähemal, mis käsitleks ka igapäevaseid tund-
musi.

Kuna talukultuur halvasti edenes ja end vaevalt tasus, siis hak-
kas eesti element olude sunnil linna valguma nii tööliste kui väike-
omanikkude näol. Viimane kiht edenes jõudsalt, paisus arvuliselt ja
varanduslikult, vallates yhiskonnas eneselle ikka enam ja enam sõna-
õigust. Ta ei tunnud enese enam endisel viisil nurka olevat surut, ta
oli elurõõmsalt ja edurikkalt tegev ja et ta sarnane oli, siis polnud
talle enam ka kohane see ilmamure ja "aastasaja lõpu" pessimism, mis
oli valitsend kirjanduses siiamani. Ta nõudis kirjandust, mis mitte
ainult minevikku poleks idealiseerind ja olevikku leinand, nagu roman-
tikute oma, vaid mis oleks peegeldanud ymbritsevat tõsielu. Ja et ees-
ti väikekodanlus tookord Baltias valitsevais tingimustis oli olemuselt

alles revolutsiooniline seisus, siis pidi ka ta kirjanduslik realism olema arvustav ning revolutsiooniline. Umbes neil ajal hakkas ka suurte hulkade proletariseerumine nii maal kui ka linnades iseäranis jõudsalt edenema. Ja selle arengu mõju oli, et seni valitsend patriarhaalse ja idyllise romantismi aeg lõpulikult möödus, sest et see eneselle tõelusest nii yhel kui teisel viisil enam toitu ei leidnud. 3) Lääne-Euroopa realismi mõjud jõuavad juba otse siia. Zola naturalismi järelained jõudsid tõlgete kaudu ka Eestisse.

Kõik meie realistlikud kirjanikud algasid romantismi tähe all, kuid hiljem nad orienterusid ymber realismi suunas. Realism hakkab elama ja elab umbes 20 a. iseseisvat elu.

Oma noorpõlve harjumusist jääb meie realistidele kylge midagi romantilist, iselaadi idealiseerivat. Näeme Kitzbergi juures maaelu ylitamist ja linnaelu hukkamõistmist. Sama lugu on ka Vilde ja Petersoniga, ehk kyll mõlemad sest juba tugevamini on vabanend.

Kõige kõrgemalle jõudsid kriitilises realismis Vilde ja Peterson. Realismi valitsevalle seisukohale pääs määrab uued sihid kirjanduses. Kuna romantilis-histooriline kirjandus pakkus ainult ajaviidet, siis realistlik kirjandus tegeleb elu varjukylgedega, mis nõuavad parrandamist.

Sotsialism juhtis kirjaniku proletariaadi juure, millest varemalt oli vähe räägit. Igasugused yhiskondlikud pahed saavad huvitavaks käsitusesemeks. Feodalismi halastamatu võitlus saab kinninaelutet. Vilde omas romaanis "Kylmale maale", tuleb proletaarse kihi juure, suhtub neisse erilise sympathyaga.

Kirjandusse tekib sotsiaal-eetiline ylesanne. Kirjanikud rõhutavad seda veel eriti.

Kuid puhtrealismi aeg ei kesta siiski kaua Vilde ega Petersoni juures. Vilde juures tuleb see veel hiljem nähtavale, kuigi uuel kujul, kuid Peterson vaikis hiljem yldse.

See, mis Tuglas kirjutas realistidest "Noor-Eesti" III-das albumis, on liialdet. See pole muud, kui uuele kirjandusvoolule eluõiguse nõudmine. Kuid see sisaldab ka palju tõtt, ja see avaldas ka palju mõju realismi kukutamiseks.

Nendel aegul esimest korda juhitakse tähelepanu sellele, et kirjandus on tendentslik nähtus. Sama lugu on igal ajal olnud. Tendentsid on muutuvad ja igal kirjandusvoolul on nad isesugused. Tuglas ytleb, et tendents ei ole midagi muud kui uus mõte, mis kõigile ei ole alul vastuvõetav. Näit. kirjutab Tuglas samas kirjutuses Vilde ja Petersoni kohta "Noor-Eesti" III albumis:

" - Elu nähtusi tähelepannes, neid hääks kiiteks või eitades oli Peterson omad yhiskondlikud arvamised omandanud. Sellest iseteadvast elu uurimisest said Petersoni tööd ka iseseisva põhimõtte, tendentsi.

Vist Petersoni tööde puhul on sõna "tendents" Eesti ajakirjanduses esimene kord tarvitetki. Ja selle all on nii mõndagi mõistet ning nii mõnestki seisukohast tema poolt ja vastu vaieldud. Tyytuseneni vana lugu "raisakullidest" ja "kyynaldest", Petersoni noomiti käsusõnadega ja piiblisalmidega, ning isegi "Kiired", kes end "vihukeseks Eesti parema kirjanluse etendamiseks" tunnistasid, vaidlesid tema vastu pyhakirja põhjal. Ja teisel pool oli see tendents poliitilise liikumise ajal just kirjanikkude kõige paremaks väärtuseks.

Tendents ei ole iseenesest midagi uut. Iga mõte oletab eneses juba tendentsi midagi ära ytelda, selgeks teha, uskuma panna. Ainult aeg määrab, millal see mõte kirjanduses tendentsiliseks loetakse, millal mitte. Brandes tähendab Björnsonist rääkides, et kunstile kahjulikuks tendentsiks neid mõtteid peetakse, mis uued on, ja arvustaja mõtetele vastu käivad. Meie oleme vana tõega nii harjunud, et teda tähelegi ei pane ja näeme ainult tuut, mis enesele alles õigekstunnistamist, vastuvõtmist nõuab. Meil on loomu-

lik ytelda: maa keerleb, - aga Kopernikuse ajal leidus ses lauses hirmus usuvastane tendents. Meil kurdetakse uute ideede üle, aga ei nähta, kui tendentsilised on kõik lauluraamatu värsid ja vaimulikud jutukesed. Oma loomu poolest ei ole ükski idee kirjan-dusele kahjulik - ei uus ega vana - ja kirjandus on alati idee-lik, otsiv, ajekohane. Alati avaldab ta yhiskondlikke kalduvusi, iial ei saa temas sotsiaalse elemendi olemist eitada. (F. Tuglas: "Eduard Vilde ja Ernst Peterson" "Noor-Eesti" III, 1909.)

Kui uus kirjandusvool ilmub, siis nähakse vaid selle halbu külge. Vastaks, kui uus generatsioon end mõnema paneo, kujuneb sest jälle uude kulkvõimesse jään, mis ka seab oma paavstlikku tõde.

Realism astus hilisromantismi asemele, ta ise aga surutakse samu-ti pikkamööda symbolismi poolt välja.

Vilde "Külmale maale" on süüdistav teos yhiskondlikele oludele. Kirjaniku ylesanne on siin yhiskondlikku mõtlemist edasi viia. Kui seda enam tuleb see tendents nähtavale Petersoni juures. Ta kaldub teadli-kult, naga Tuglas ytleb, õpetamisele.

Kuna Vilde Eesti realismi normaalmeistrit esitab, kaldub Ernst Petersoni toodang tuntavalt naturalismi. Petersoni toodang on palju kitsam ja kindlailmelisem kui Vilde oma. Ta paremad saavutused on il-munud novellikogus "Paised". See pakub rea pilte Eesti maa proletariaa-di ja kylaintelligentsi elust, näht sotsiaalse eritlusanniga ning esi-tet terava sarkasmiga. See peegeldub yhtlasi Eesti yhiseluliselt ar-vustava mõtte astastmelist edenemist rahvuslikust vastolust klassi vastolu tundmiseni. Nii väliselt kui väärtuslikult neist novellest veelgi suurem on Petersoni pikem jutustus "Rahvavalgustaja", mis pakub kyllaltki kibeda läbilõike enne revolutsioonilisest Eesti aleviyhiskon-nast. Petersoni kunstline teenus on kõige päält ta naturalistlikus stiilis, mis ta paremates teostes on veelgi lähemal elavalle keelele,

kui on Vilde ikka natuke romantiseerit esitusviis.

Peterson võttis oma "Paisetes" terava arvutuse alla mitmesugused ühiskondlikud pahed ja väärnähtused. Vanemageneratsioon esindajad mõistsid Petersoni sellepärast hukka. Nii kirjutab selle aja tähtsam avaliku elu juht Villem Reimann "Postimehes" Petersonist, et ta on vastutustundetu lõhkuja, kellel ei ole pyhadusi ei kiriku ega kultuuri vastu. Et ta on nagu terasnokaga raisakull, kes tungib rahvuslikkude pyhaduste kallale ja kisub maha seda, mis vanem põlv ärkusajast päale suure vaevaga on ylesehitanud.

Ernst Karl Peterson on syndinud 17 aprillil (v.k.) 1868 a. Ta isa on juba olnud mitmekylgsete harrastustega, on armastanud muusikat, rahvalaulu, oli hää joonistaja.

Ernst Peterson on yles kasvanud Vändra Kadaka kehval koolikohal. Siin on ta varakult tunda saanud elukibedusi, kannatanud isegi alatoitluse all, mis ei jätnud jälgi ta tervisesse ja iseloomu.

Vallakooli lõpetanud, õppis Ernst Peterson Vändra ja Tori kihelkonnakoolis. Isa haiguse tõttu oli ta sunnit tema asetäitjaks hakkama. Peterson oli siis 15-e aastane. Õpetajana töötas ta kolm aastat ja astus siis Tartu seminaari, kus tal oli tõsisemaid kokkupõrkeid vene soost õpetajatega rahvuslike eneseavalduste pärast.

Õpetajana on Ernst Peterson töötanud Vändra kihelkonnakoolis, Sindi ministeeriumikoolis, Põltsamaal Aleksandri linnakoolis, Kose-Uuemõisa ministeeriumikoolis, Rakvere ja Tallinna linna algkooles ja lõpuks Tallinna linna reaalkoolis, kus täidab praegu direktori kohuseid.

Oma teenistuse kestes on Ernst Petersoni mällu jäänud rida elamu rahva elust, mida ta on püüdnud peegeldada oma teoseis. Ta on puutund kokku maaharitleasiga, eriti alevielanikega. Selleaegne alev oli erilise ilmega. Praegused alevid on selleaegses mõttes juba linnad.

Need elasid kitsast elu, vaimsed huvid puudusid, anduti joominguile jne. Seda kõike on pannud Peterson tähele ja sarnases õhkkonnas ta liigubki. Peterson võtab elu kritiseerivalt, on pea alati opositsioonis oma ymbrusega ja valitseva olukorraga, on oma vaadetelt ironiseerivalt algupärane, vahel protesteerivalt ägegi. Teatav otsimistung ja rahutuse joon ei lase tal kaua pysida tõekspeet vaatekohil, vaid sunnib teda otsima midagi uut, midagi endisest erinevat. Vahest sellest on tingit ka ta sagedased ametikohtade vahetused.

Peterson algas oma kirjanikukarjääri romantilist laadi jutustusega "Ei iialgi". See on kaunis vesine jutt, mille päätegelaseks on talust võrsunud viiulikunstnik, kes joomise kaudu hävib.

Esimesiks silmapaistvamaiks teoseiks on seeria lyhemaid jutte, mis ilmusid "Paisete" nime all (I - IV, 1898 - 1901). Juba nimi määrab ära, mida Peterson käsitleb ses novellide sarjas. Siin ta paljastab mõisakantnikkude, popsnikkude, saksa soost kirikuhärrade ja köstriite ning vagatsevate talupoegade elu varjukylgi. Selleaegse eesti kylaelu mured ja hädad leiavad siin kajastuse.

Yldse võib jaotada Petersoni loomingu kolme järku:

1) Romantiline esikteos "Ei iialgi", mis ei oma erilist kuju ega kaalu.

2) Siis synnivad sarnased teosed, nagu "Paised" ja "Rahvavalgustaja". "Yhe härja elulugu", mis ilmus "Paisete" esimeses andes, käsitleb mõisniku ja rendiperemehe vahekorda. Järgmine teos ses sarjas on "Marjad silmas", kus kujutetakse pyha pimedusega löödud saksameelset pastorit ja tema hingekarja, keda ta peab juhtima. Nende "Paisete" esimeste annetega oldi yldiselt veel rahul ja nõus, sest need jätkasid ärkusaja vaateid. Mõisnik ja pastor olid ärkusajalgi vihat vaenlased. Järgmine teos "Issanda kiituseks" ("Paisete" III sarjas), kannab aga

uba teist iseloomu. Siin laskub Peterson juba eestlaste eneste keskele. Polnud ju rahvas täiesti homogeenne tervik, sel ajal muutusid klassivahed väga teravaks. Neid klassivahesid näeme juba Vilde ajaloolistes romaanides. Kuid Vilde kirjutab Põhja-Eestist, kus need olid palju nõrgemad. Kuid Lõuna-Eestis, eriti Viljandimaal, olid klassivahed eriti teravad. Taluperemehe ja popsniku vahel oli suurem vaen vahest, kui see oli mõisniku vastu. Taluperemehed katsusid igatepidi mõisnikule järeleahvida. Selleks otstarbeks viidi tytred linna kooli. Need õppisid klaverit mängima, kandma kybarat, õppisid saksa-keelt, lasid endale hommikul kohvi tuua voodi, magasid kuni kella kymneni jne., kõik niiduidas mõisas oli. Taluperemehed olid seega nagu kodune aadliseisus.

Et Peterson siin eestlaste eneste vastolud arvutuse alla võttis, see tekitas pahameele-tormi selleaegseis avaliku elu juhtides.

1901 a. ilmub "Paisete" viimane anna jutuga "Tulge appi", kus antakse pilt vaesusega võitlevast popsi perekonnast ja talurahvast, kes nii hädasydamlik, et on huvitet misjonitööst kaugel Indiamaal ja kes toetab kõigiti seda. Nad on mures kaugete syndmuste pärast, kuid ei näe, et see India on päris ligidal ja kus palju kisendavam häda valitseb. Petersoni loomingu tähtsamaks saavutiseks on pikem jutustis "Rahvavalgustaja", mis ilmus 1904 a. "Uudistes" ja samal aastal ka eriraamatuna. Selles haarab Peterson aleviyhiskonda, selle mannetut tegevust ja väikseid muresid. Ta võtab siin palju arvutuse alla alevi elu.

3) Kolmas ajajärk ei ole kirjandusajalooliselt kuigi tähelepanuväärne. Peterson on siin kaldunud karmilt, täpilt jutustusviisilt, sattudes tagasi vanasse romantikasse. 1907 a. ilmus talt romantilis-sentimentalistilist laadi novell "Elsa", kus ta käsitab teatava vabameelsuse tähe all naisõigusluse probleeme. Hiljem on ilmunud Petersonilt veel kylajutte "Kolonist" ja "Hõiskamaa Jaagup" jne.

Iseseisvusajal (1920) ilmus Petersoni sulest poolromantilise ja poolrealistliku sisuga kolmevaatuslik draama "Sõnajala õis" ja realistlikku laadi ajakomöödia "Uus miniister".

"Paisete" III ja IV andega sattus Peterson teemale, mis käsitasid eestlaste endi vahel olevaid varjukylgi. See oli aeg enne vene esimest revolutsiooni, kus sotsialistlik liikumine lõhkus eesti rahva kaheks: yhel pool rahvuslikud ringkonnad, teisel pool proletariaat. Peterson sai kirjanikuks, kellel oli sympaatia sotsialistide poolt; rahvuslikkudelt ringkondadelt leidis ta aga hukkamõistmist. Viimaste poolt Jyrissoni isik "Rahvavalgustajas" muutus kõige vihatumaks kujuk, kuna aga sotsialistid nägid temas just uut inimest, uue ilmakorra loojat. Yldse probleemid, mida Peterson käsitas, olid sel ajal väga aktuaalsed.

Peterson ise rõhutab, et ta pole kirjutand kunsti pärast, vaid tal on ikka midagi ytelda, nagu Tuglas ytleb, midagi õpetada olnud, ta tahaks ikka õpetada, kus näeb vigu. Oma "Paisetele" yldiseks mottoks ta on Koidula laulu "Eesti muld ja Eesti syda" ymber versifitseerinud, mis kõlab kaebusena:

"Sinu pisaraid ma näen,
Sinu muret kuulen ma:
Eestimaa, su tööd, su valu,
Neist sul tahan rääkida!"

Igal jutul ses sarjas on veel omakord piiblist võetud motto, nii ka novellis "Marjad silmas", mis kõlab järgmiselt:

"Nemad on kõik pimedad, nemad ei tea yhtigi. Nemad magavad norinal, armastavad tukkumist. Nemad on, kes ei mõista midagi äratunda. Nemad vantavad oma tee pääle, kõik hoopis oma kasu pääle," ytleb Jesaja.

Seda mottot tsiteerib pastor alati kantslist rahvale. Kuid autor tarvitab siin iroonilist võtet, võiks ytelda, koguni sarkastilist, et ytleb sedasama siin pastori enese kohta, mida see muidu alati armastas rahvale ytelda.

Faabulaline kylg ses jutus on äärmiselt lihtne ja tyhi, ei ole midagi keerulist syndmuse suhtes, selle kõik täidavad pastori kõnelused. Ka syndmuse kestvus on väga lyhike, kõik synnib yhe õhtupoeliku Jooksul. Siin on jutustet pastori väljasõit õngitsemisele yhel õhtupoelikul ja mis säääl pastor nägi ja rääkis.

Näeme jutustuse seega olevat piirat syndmuse ja aja suhtes. Autor kannab jutu kaudu lugeja väljaspoole syndmustikku ja näitab säääl midagi muud.

Teemaks on saksameelse pastori pimedus ja madal vaade rahva vastu, ja kes ei tunne oma karja hädasid. Autor jutustab asju, millest kerkib konkreetne pilt kaasaegsest talu ja kylaest.

Kylaest aga lihtsal kujul ei huvitaks inimest, kes selles elab ise, kui säääl pääle selle muud ei pakuta.

Seepärast näeme autorit tarvitavat kunstilist motiveeringut, kõik igapäevane on toodud teosesse nii, et see kõik paistab uus ja huvitav. Lugeja näeb seda rasket elu, aga pastori silma läbi. Nii autor näitab igavat yksluiset, inetut maailma, kuid mitte nii, nagu me seda ise näeme, vaid nagu see pastorile paistab. Seda kummastamisvõtet tarvitab autor laialt.

Võtame võrdluseks teise kylajutu, Kitzbergi "Veli Hennu", siis näeme, et siin on suur vahe. Petersonil esineb jutustamisviis, mida nimetatakse naturalismiks. Ta annab väga palju ruumi kirjeldustele. Kirjeldustes me ei näe kusagil, et autoril oleks mõni lemmikkuju. Kuna sellevastu näit. Vilde ei saa yldse läbi tegelaskujuta teoses, kellele ei kalduks ka sympathya; ta igas teoses on idealiseerit naiskuju, kelle suu läbi autor kõneleb, kelle ta tõstab teistest kõrgemale erilisse valgusesse.

Peterson räägib kõigest ilma yhegi ilustuseta. Näiteks vana Jyri on täiesti eemaletõukav kuju, kelle eest õpetaja proua lapsi kaugele hoiab ja pääle vaadata ei taha: "Fui, mul tuleb yсна jälkus pääle, kui ma Jyrit näen!" ytleb proua.

Siin näiteks katke Jyri kirjeldusest:

"Vana Jyri tuli saunast välja ja teretas õige aupaklikult mytsilotti mitu korda maha võttes, saksu.

Ta seljas oli ainult must, lahtise käistega särk, mis kurgu alt sõltusega hooletult kinni oli tõmmat; jalas kandis ta määrdunud takuseid pykse, mille põlvede otsa vist sajad paigad olid aetud nõnda, et nad kohati nagu soomustega kaetud olid.

Jalad olid ka Aadamamundris ja veel enam mustad kui seljariided. Imesuured näisid nad olevat, nagu karu käpad; võib olla, et see sellepärast nii paistis, et jalakyyned lõikamata olid ja suurevarba sisemised kondid väga kaugele välja käisid. Silmanägu oli Jyril üsna hall ja täis musti täppe, mis täisimbunud higiaugud andsid.

Tema haiged, punased, väljapoole pöördud laugudega silmad andsid talle koguni inetuma näo, mille ilu kangest tubakanuuskamisest mustnina veel enam rikkus. Tubakat nuuskas Jyri silmade paranduse pärast. Et aga päevavalgus liialt silma ei paistaks, kandis ta mytsi ees enesetehtud suurt, pikka ja laia nokka. Jyri teadis väga hästi, et ta silmad koledad olid, sellepärast tahtis ta seda kõneledes naerutõmbe läbi ilusamaks teha, kuid tegi veel enam vastumeelsemaks. Niisugune oli Ahvena Jyri, kyla endine sepp!"

See on 65 aastane vanamees, kellega pastor ses jutus kõige rohkem kõneleb.

peab Pastor saab rahva viletsusest ja raskest elust omamoodi aru, et kõige selle vastuvaidlematuks põhjuseks seda, et rahvas olevat laisk ja rumal. Huvitav on järgmine katke kõnelusest pastori ja töörahva vahel:

"Kirikhärri pidi pisukese ringi tegema, et oma eesmärgile jõuda. Kaldale ylesse mindult nägi ta eemal kaht rukkilõikajat, üks mees, teine naine, kes päid ylesse tõstmata tööd tegid. Suur jagu oli veel lõigata; näis, et nad õhtuks lõpetada tahtsid. Õpetaja pool põllu ääres põõsa juures oli üks takuse riide tykk mõlemat vastuseisvat äärt pidi lati otsa kinni seotud, nõnda, et pisukene kotikene syndis; selle sees nähti midagi.

Õpetaja astus ligidale ja kohkus ysna ära: pisukene, vaevalt kahenädaline laps magas säääl sees. Nii vana ta umbes võis olla, sest nagu oli ysna punakas ja pisukesi valgeid nupukesi täis. Kirikisand sai ärritet. Järsku pidi ta aga ymber pöörama, sest selja taga hakkas üks lapsehäääl hirmsasti lõugama. Enda ees nägi ta umbes poolteiseaastase lapse. Katkine rätik oli lapsele ymber pää kukla taha kinni seotud, seljas oli lapsel hall, toimne särk või jakk, mille kuju kirikhärri ei tunnud. Nõnda istus laps kahe vihu vahele pandult ja lõugas, - lõugas kõigest hingest silmi kinni hoides; käes oli tal hapuleiva koorikas, mis yhest otsast juba ymmarguseks oli imet.

"Kuss, kuss, ole wait, armas laps", vaigistas kirikhärri.
"Kas ema jättis oma lapse yksinda? - Ole vagusi, väetikene!"

Lati otsas kotis olev väikene hakkas ka vääksuma.

"Oh sa Jumal! ohkas Veitling. "Missugune taevani kisendav rumalus ja laiskus!"

Lapsed hakkasid aga ikka enam kisendama, mis eemalt nagu kahe emamesilase hyydmine kuuldus: üks jämedalt: "tuut, tuut", teine peenemalt "piik, piik, piiks".

"Juula, vaata õpetaja säääl!" kähvas mees, "vaata lapsed karjuvad!"

Naine, paljajalu, särgi väel, palja sassis pääga, yhes käes sirpi, teisega seelikut eest kõrgemale hoides, tuli kärke sammuga kirikhärri poole.

"Mis teie, pörgulised, karjute!" vaigistas naine juba eemalt.

"Kuss, kuss, olge vait!" Ta kargas kätki kallale: "Ä-ä-äh, ä-ä-äh!" kussutas ta pisikest. "Anni, Anni, Anni! Ole ometi vait!" hyydis ta suuremale lapsele. "Ä-ä-äh!" rääkis pisemale ja nõnda edasi.

Kirikisand Veitling vaatas seda väga tõsiselt päält.

Selle aja sees tuli ka mees ligi.

"Jaan, Jaan, ae!" hyydis naine, "võta Annisylle: vaata mis tal põrsal viga! - Röögib na teine!"

"Tere, tere, kirikhärra!" teretas Jaan. Meie lapsed sihukesed rumalad, nii kui võorast näevad, kohe lõugama!"

Ja Anni poole pöördes taples ta: "No, mis sa, peletis, lõugad, kes sind tapab. Vait ligund!"

Last sylle võttes pööris ta selle näo kirikhärra poolt ära ja hakkas siis vaigistama. Juula oli vihu päale istunud, ka selg kirikhärra pool, ja pakkus lapsele rukkilõikusest mustaks tolmunud rinda.

Tõsiselt seisis vaimulik nende, meie maa Aadama ja Eeva vahel, nagu omal ajal looja, kui ta oli ytelnud: "Vaata, ma olen teile annud rohud, mis seemet kannavad, mis kõige maa pääl on, ja kõik puud, kus pääl vili on, mis seemet kannab, see peab teile roaks olema!"

Ja siis pidi see kõik väga hää olema, nõnda, et looja rahu puhata võis.

Kui lapsed jälle vagusamaks olid jäänud ja isa Anni näo jälle Veitlingi poole pööranud, märkas see, et lapse teine silm haige oli, ysna kinni ja mädane.

"Kuule, Jaan, mis lapse silmal viga?", kysis ta.

Ilma, et Jaan vastata oleks saanud, pööras Juula enese vihu päält ymber ja last paljal rinnal edasi imetades, ytles ta: "Mis sa teed ära, õpib teine käima, komistab. Eks kukkus, põrsas, maha!"

rukkikõrs torkinud silma!"

"Ta on ju nõnda kärsitu nagu elavhõbe!" arvas isa.

"Silm on väga haige", seletas kirikhärra. "Kas sa tohtri juures oled käinud juba?"

Jaani Juulat vaatasid kaheldes teineteise otsa.

"Nad on ju nõnda tyliks tööajal", kaebas Juula, "päris nuhtlus!"

"Kas teie käisite tohtri juures?" kysis Veitling uuesti.

"Tööaeg, kust sa saad nii kaugele!" sõnas Jaan. "Eks peaks pyhäpäeval kiriku poole minema, ehk saab mõnega kokku, kes niisugust asja teab."

"Kelle mõnega?" kysis kirikhärra juba pahaselt.

"Eks Kaie Tõnu ja Kihula memm mõista ikka niisugust asja. Aga ehk saab ise terveks?" arvas Juula ja siis rääkis ta, kuidas temal mineval talvel ka ork silma torkanud, olnud esiti kyll haige, saanud aga ise jälle terveks.

"Mis häbemata rumalus see on!" kisendas Veitling. "Kas see on laste armastus?! Jumal annab sulle lapse ja sina ei viitsi tema eest hoolt kanda ja viskad jumalamuidu maha!"

Kirikhärra oli väga vihane.

Meest-naist ei teadnud, mis vastata. Naise silmad läksid vesiseks.

"Oh Jumal", kaebas Juula, "kust sa saad kõik mis sa tahad! Tõusin ikka alles ylesse, ei saa veel igale poole! Mees käib ka pääle: tule appi ja tule appi!"

"Mis mina sinna võin parata", laskis mees sekka. "Peremees tahab saunapäevi kätte saada, ytleb: rukkivakamaa pudeneb sulle kätte ära. Kui sa aega sedasi raiskad, siis ajan ma su saunast minema või lasen raha eest ära lõigata ja kaeban su kohtusse!" Ma seletasin kyll, et naine lapsega kodus on haige maas, kust Peeter naeris ja ytles: "Egas minu syyd pole, et su naisel laps on. Mis sa teed ära? See soomeseltsi rukis on sihuke raibe: jääb vähe hiljemaks, - enam

kui seeme maas! Ma ei saa aru, mis sihukesest, tyhjast maha peaks tehtama? Muidu nuhtlus!"

"Tule, Jumal appi!" ohkas kirikhärra ja näitas lapse pääle, kes veo otsas kiikus. "Kas see on siis alles ylesseandmata? Millal ta oli?"

"Mineval laupäeval, siis kui peremees vabamaa andis lõigata!" vastas Jaan.

"Ja nyyd juba yleval?" kysis kirikhärra kurjalt.

"Eks ma olin paar päeva pikali ka," vastas Juula vabanduseks.

"Ma ei leia sõnu, mis siin pean ytlema!" vihastas Veitling. "See on inimeste tapmine!" Kuula, Jaan, sina oled oma naise, oma laste mõrtsukas, sa oled rahva tapja! Vihaga näitas õpetaja Jaanile sõrme.

"Kulla, pai õpetajahärrakene!" palus Jaan. "Mis sa teed ära? Ei saa! Peremees on kohe kaelas, ytleb: varga pesa!"

"Siis ära võta naist", kinnitas õpetaja, "kui sa teda toita ei jõua! Kas naine sinu ori on?"

"Ruttu, mine, Juula, koju!" käskis ta siis naist. "Kyll ma vaatan! Õhtu läheb juba viluks, ja sina, - rukkipõllul, ja laps kiigub siin maa ja taeva vahel! Mine, mine koju.

Kui Juula nagu teise käsust aru ei saanud, hakkas kirikhärra ta käest kinni ja aitas vihu päält lapsega ylesse. "Mine koju!" ytles nyyd õpetaja lahkema häälega. "Ja sina, Jaan, vii laps kohe tohtri juure, homme päev, kyll ma järele kysin!"

Meest-naist ei tahtnud ikka veel minna.

Sääl sai õpetaja korraka hirmus vihaseks.

"Minge!" kisendas ta. "Missugune rumal, laisk ja kangekaelne rahvas!"

Meest-naist hakkasid vastikult liikuma. Rukkilõikamise ees jäid nad pisut peatama ja vaatasid tagasi. Et aga õpetaja ikka veel

kurjalt paigal seisis, läksid nad lastega edasi.

"Pime", pahandas naine natukese aja pärast mehele, "sihuke hirtmutab roosi mõnda kohta!" Kui aga nägi, et mees midagi ei lausunud, ainult kurvalt naeratas, ytles Juula: "Ei tea, mis sa muretsed? Lase ta ikka ära minna. Sihuke ka midagi talupoja elust kedagi teab! Eks neil ole suhkur pääl ja suhkur all, rohi ees ja tohter puuvil-lakoormaga takka järele! Ei tea, kust meie seda saame? Jaani pääle mõjusid need troostisõnad väga vähe. "Tema arvab", urises Juula edasi, "et meie saksanaised oleme, kes toitmist tahavad. Pole meid veel keegi santidekirja ylesse võtnud: meie toidame ise endid ymber ja ymber....."

Ja kui kirikhärra kurvalt ja norus pääga alla läks, tulid Jaani-Juulat jälle rukki eele. Lapsed pandi aga nyüd vihkude vahele, kes sinna varsti magama uinusid.

Niisama sõnalausumata, kuidas Jyrit-kirikhärrat tulnud, läksid nad ka yle jõe.

Kui aga Veitling tagasi jõudes teisel kaldal Jaani ja Juulat jäl-le töö juures nägi, pööras ta Jyri poole ja kysis: "Ytle, Jyri, miks olete teie nii rumalad, et teie ka kõige paremat õpetust vastu ei võta? Ma rääkisin sellele mehele, kui kahjulik on väikese lapsega sääl kylma käes rukkeid lõigata: ta võib oma lapse tappa, surma saata; aga see kõrvust ja sydamest ymberlõikamata rahvas ei mõista seda, ei taha seda mõista. Ta sylitab ka kõige parema õpetuse kui okse oma sisikonnast välja. Oi, Jyri, teie olete rumalad, laisad ja kangekaelsed!"

Õrn eha lendas Jyri tõmmult näolt yle, aga kadus ka kohe. Häbe-likult tõmbas ta lootniku liiva pääle ja viskas mõla hooletult sis-se, kuna ta nagu vabanduseks enese ette pomises: "Mis sa teed ära?"

Selles jutus jätkab autor veel traditsioonilisi ärkusaja motive, vähemalt teema valikul. Traditsioonid üldse on väga võimsad valitsejad, mis hoiavad inimesi vangis. Alles pikkamööda suudetakse vabandada sellest. Näeme seega ka traditsioonilisi ärkusaja võtteid veel realistlikus kirjanduses esile kerkivat. Sellepärast kaasaeg võttis Petersoni esimesed jutud häämelega vastu.

"Yhe härja elulugu" on põhiolemuselt umbes samane, mis eelminegi, vaadetakse kaasaja elunähtusi kurja pilkega. Siin kirjanik laiendab oma ala, faabulaline kylg on juba rohkem arenend, syndmusterida suurem. Seepärast ka jutu ulatus suurem. Jutustamisaeg sama, s.o. sajandi vahetus. Siis kuuleme, kuidas perenaine toob mõisast kasuvasika. Jutustus kestab niikaua, kui härg suureks kasvatatakse ja viiakse laadale.

See jutustus algab samuti piiblisalmiga - "Pikisilmi ootab loom jumalalaste au ilmumist" ütleb Paulus.

Petersoni juures paistab silma huvi lugeja vastu. "Yhe härja elulugu" algab inestusega:

" - "Härja elulugu Taga paremaks! Nyüd ei ole neil muust kirjutada? - See asi on enam kui inetu! Rumalatest loomadest kirjutavad nad: - Nii kaugele alla on kirjanikkude maitse langenu.

Nõnda arvab ehk naaber, võib olla ka mõni muu, kui ta raamatu pihku võtab.

Palun vabandada! Ma pole kirjanik. Mõlgub mul meeles aga ammust ajast yhe härja elulugu. Ta näib väga igapäevane olevat ja sellepärast ma temast just kirjutan: kirjanikud otsivad iseäralisi lugusid, et nendega lugejaid huvitada."

Kirjanik rõhutab seega teemavaliku ebaharilikkust. Ta eitab selle teose kirjanduslikkust. See on juba igivana võte, millega tahetakse

näidata, et see on elustvõet lugu.

Ka sellegi jutu ylesanne on mitte keerulist lugeda pakkuda, vaid arvustada yhiskondlikke olukordi. Näeme siin kaks vastaspoolt: yhel pool härja, mõisaelanik, teisel pool renditalunik.

Ka seegi jutustis ei ole faabulaliselt kuigi suur, on ka võrdlemisi tagasihoidlik, kuigi laiem kui eelmine. Ka syndmused on laiemad. Seda rendiperemehe ja mõisniku vahekorda arendatakse pikkamööda.

"Yhe härja elulugu" on jutustis, mis kogu aeg on ehitet parallelismidelle. Yhelt poolt antakse küll tõeline härja elulugu, teiselt poolt antakse lugejalle veel teine käsitus. Rõhutatakse, et ka talupöeg pole tõelikult muud kui härg, keda mõisniku poolt ikkes hoitakse. Seda härja motiivi rõhutatakse kogu aeg jutustuses. Lõpuks lastakse pere-mehel sellest und näha, et ta tõepoolest on härg.

Jutu raskus ei seisa siin mitte faabulas, vaid mittekirjanduslikus ainetikus. Autor jõuab siin suuremale ühtlusele veel ses mõttes, et ei sega end faabula käiku, laseb kõik ise areneda, sellega andes halluse varjundi ja nii juttu huvitavaks tehes.

Stiililt on see jutustis samuti naturalistlikku laadi. Selle külje saavutab autor erilise leksikaga, erilise sõnadevalikuga ja ka erilise jutustamisviisiga. Mingisuguseid ilustavaid võtteid me siin ei näe. Juba Zola oli ytelnud, et hää stiil seisab selguses ja loogikas. Ja seda on saavutanud siin Peterson.

Autor annab mittekirjandusliku aine jutuajamistes, jutustamine tõstab esile kõik vaesuse ja viletsuse. Teiseks esitab siin autor puht abstraktseid kirjeldusi, näit.: pilt tolleaegsest talutarest, mis on otse masendav pilt:

"Jaan puges ohates lavale, mis ahju kõrvale seina ääre oli tehtud: kaks pulka seina sees, välimised otsad teivaste küljes, mis yht otsapidi laes, teisega savipõrandas seisid, pulkade pääl laudad, laudadel õled, pää all õlepadi, - ja Jaani ase oli valmis. Siin

armastas Jaan magada, kui ta tööst väsinud oli. Suuremalt jaolt magas ta kyll tagakambris, säääl, kus Eeva, mustas ja lutikarikkas puuvoodis, mis niisama õlgi oli täis ja mille sisu igas kuus uuendati - aga täna oli tal jälle isu laval pikutada. See lava oli kyll endisel ajal palgaliste jaoks tehtud, aga nyüd polnud Jaanil jõudu aastasulast pidada: ta ajas ise oma jõuga läbi, vahel suvel karjapoissi appi võttes. Siin pikali asemel vastu musta toalage vahtides, mis pisut halli-kirju näitas olevat (sai ta kuue aasta eest, Jaani pulmaks lubjatordiga yle lapit, et vähe ilusam, kirjum oleks), siin oli Jaanil hää praegu pikutada ja tuba vaadelda. Jah, kirju oli tuba veel pisut, kui hoolega vaatasid, aga suuremalt jaolt võttis ta omale jälle selle ilusa sysimusta pigiläike, mis suitsutoa palkidel on harilikult omane.

Peerg ahju rinnas pisut punaselt virvendades andis toale tõsise ja haleda näo. Tagaseinas asus suur kerisega ahi, nagu mõni sõjapatarei; see andis kyll toale sooja, nõudis aga selle eest hästi puid. Jaan toetas jalad vastu ahju, tallaalused läksid pikalt soojaks. Ta tõmbas jalad vähe tagasi ja pööris kyljeli. Ta ees paistis eessein uksega ja eeskojaga. - Peatsi pool oli toasein, kust üks rehealla läks, kus praegu lambad uluall olid; teisest kyljeseinast läks üks kambrisse. Nõnda oli elutuba igast neljast kyljest muu ulualustega täidet: eespool eeskoda, taga - ladu, kõrval - kammer ja rehealune. Niisugune talutuba oli Jaanil. Ilma akendeta suur tuba, just nagu loomalaut; ainult vahe seisis selles, et siin suur ahi oli ja keset tuba laud söögijätistega ning ahju rinnal peerg vilkumas. Toa tyhjus ja must vaikus tekitasid Jaanile sama-suguseid mõtteid.

"Kaua ma orjan? Mis on minu rööm, mis on minu lõbu? - Kõik pime ja must nagu see tuba. Ja kellele ma orjan? Ennast? - Paljalt, et

kõht on täis. - Ja mida täis? - Jahurokka ja silku!"

"Ptyi!" sylitas ta yle lava ääre. "Ela nagu härg! Tee tööd, et kõht vaevalt täis, ja vea aastast aastasse just kui kynnihärg... Ja sa oled vana...."

ga Ehk näiteks jutuaajamistes mõisa toatydruk Mariiaga, Eva täditytre-toodud mõisa olustiku ja eluviiside kirjeldus:

"Nyyd hakkas Mariia ka rääkima, kuidas nende härrased elavad, kui kokkuhoidlikud nad on, kuhugile kopikat muidu ei anna.

"Praegu perega," rääkis Mariia, "oh sa Jumal kui kokkuhoidlikud! Räimed, kõik saavad loetud, leib on loetud. Iga hing saab söögiks yhe räime, päeva pääle 3 naela leiba."

"Mis sellest räimest saab?" naeris Eeva. "Mis tast saab?" kinnitas Mariia sekka. "Eks hiljuti oli veider nali. Tuli uus pesutydruk, va Tamme Anu tytar Kadri. On sel aga ka lõuad pääs! Tema ytleb peremamslile, et ytelgu see prouale. "Temale yhest räimest kedagi ei saa." See räägib. Proua laseb kysida: "Kui palju Kadri tahab?" Kadri ytleb: "Viis tykki." Proua paneb käed kokku; annab, aga läheb ise peremamsliga vaatama, kuhu pesutydruk need viis räime paneb. Kadri sööb nende silma all kõik need viis kalakest ära, joob toobi taari takka otsa ja ytleb: "Noh, nyud ikka sai teinepoole kõhuseoppi."

Proua laseb peremamslit ymber panna, mis Kadri rääkis, siis saab vihaseks ja läheb.

Kadri lasti aga varsti lahti, proua ytelnud: "Niisugune võib mõisa vaaseks syya!"

Eva hakkas suure häälega naerma.

Jaan aga tõmbas viinapudeli taskust ja pakkus Mariiale. See kärsutas mokki - ei tahtnud.

"Mis sa nyud temale pakud, eks ta mõisas kyll ei saa!" arvas Eeva. "Oh ei saa." vastas Mariia. "Olgu siis harukorral, nagu eile õhtul, kus onupoeg härral kylas oli, ja ka teisi saksu palju. Siis saab!"

"Kas teil siis pidu oli?" kysis Eeva. "Ei just pidu, aga külalised," vastas Mariia ja hakkas siis kõike kirjeldama, kuidas nad söövad ja joovad.

"Mis nad siis joovad?" päris Eeva.

"Joodavat veini! Õige magus!"

"Sihukene, nagu kirsiviin!" arvas Eeva.

"Kirsiviin!" naeris Mariia. "Sihukest viina, mille pudel 6 või 7 rubla maksab!"

Eeva kokkus.

"Mis sa ytlesid!" kysis ta.

"Niisugust viina, mis kuus, seitse rubla pudel maksab.

"Oh sa Jumal! Ja kui palju siis sihukesti ära juuakse?"

"Kymnete kaupa!" arvas Mariia.

Nyyd hakkas aga Mariia alles rääkima, mis ta teadis, kuidas kaarte mängitakse ja kuidas eile õhtul üks noorhärä, nende härraste onupoeg, pikk ilus mees, arm palge pääl (saanud tšingipõlves mõõgaga lyya), eile õhtul 800 rubla raha ära mänginud.

Eeva pidi karjatama.

Jaan ryypas viina. - - - "

Autori puhtabstraktsed kirjeldavad lisamärkused on siin staatilised ja yhtlasi ka seotud motiivid. Neid ei või välja jätta, rikkumata syndmuse käiku. (Yldiselt tuleb seda nähtust harva ette, et staatiline motiiv on seotud, neid võime ikka oma tahtmise järele välja jätta, ilma et syndmuse käik selle all kannataks.)

See jutustus kompositsiooniliselt on võrdlemisi katkendiline. Yksikuist piltest koosneb see jutt ja need katked on yksteisega liiga nõrgalt seot.

III "Paisete" lugu "Issanda kiituseks" on kompositsioonilises küljes palju yhtlasem. See haarab ka juba teistsugust teemat. Algab ka

piibli mottoga; ja jutus on kogu aeg kõne sellest, millest mottona räägitakse. On haruldaselt õnnestunud motto:

"Kuulge Jehoova sõna, teie Soodoma päälikud; pange meie Jumala käsu õpetust tähele, sina Komorra rahvas! Mis tarvis on mulle teie paljud ohvrid? Ärge võtke tyhja annet tuua; ei või ma sallida nurjatumat tööd, pyhade pidamist yhtlasi; kui teie ka mitu palvet loete, ei kuule ma mitte ytleb Pyhakiri."

Siin ei käsita Peterson enam tuntuid teemasid, astub juba eestlaste eneste sekka. Teemaks on ärkusaja pyhadus - laulupidu -

1869 a. laulupidu läks kirikliku õnnitluse all. Jannsen kirjutas sellest "Postimehes", kuidas kõrged pastorid selle avasid, kuidas sääl Issanda kiituseks lauldi. Kõik oli puhas selge jumalaiva, ei yhtegi aganatera hulgas.

Laulupeod kordusid. Nende tähtsus aga vähenes. Kuna esimesel laulupeol oli suur demonstratiivne iseloom, siis järgmised muutusid ideede suhtes tyhjemaks. Sygavamat sisu neile ei otsitudki ega tahetudki sel ajal. Need said noorusjõu avalduse väljenduskohtadeks. - "Ärge võtke enam tyhja annet tuua", ytleb kirjanik mottos. "Kui teie ka mitu palvet loete, ei kuule ma mitte."

Mitte yksi laulupidu ei muutunud omalt olemuselt tyhjemaks, vaid ka kogu selleaegne kirjandus. "Mis tarvis on mulle teie paljud ohvrid?" ytleb edasi motto. Neid ohvreid oli tõesti palju ja nad olid tyhjad. Võtame kas või luuletajate nimestiku, siis kunagi pole eesti kirjanduses nii palju luuletajaid olnud kui siis.

Autor on võtnud siin dynaamiliseks motiiviks laulupeo ettevalmistuse. Näeme laulupeo mõjuvat rahvasse demoraliseerivalt.

Selle jutustuse puhul kirjutaski Villem Reimann, et Peterson on nagu raudnokaga raisakull, kes kipub rahvuslike pyhaduste kallale. Viimane "Paisete" lugu "Tulge appi" algab samuti piibli mottoga:

"Aga miks sa näed pindu oma venna silmas, aga palki oma silmas ei pane sa tähele." Siin on see palk ja pind kahe rahvaklassi vahel. Jutt kannab veel alapäälkirja: "Tykike misjonitööd Indiamaal". Selles jutus näeme, et rikkal pererahval on sygav hingeline huvi Indiamaa vastu, hoolitsetakse ja muretsetakse selle eest, et sääal misjonitöö paganate hääks soiku ei jääks, ohverdetakse selle hääks raha. Kuid seda ei nähta, et see Indiamaa on päris ligidal, ysna endi kõrval. Läheduses seisab popsniku perekond suures viletsuses ja hädas, kusagilt abi saamata. Kõik need "Paisete" jutud on äärmise kriitilise iseloomuga teosed. Mõistavad hukka olemasolevat korda, näitavad, mida ei pea olema. Kuid Peterson ei näita kusagil midagi, mida asemele peaks panema, piirdub ainult elu varjukylgede hukkamõistmisega.

Eriti põhjalikuks ses suhtes on ta muutunud oma suuremas teoses "Rahvavalgustajas", mis ilmus 1904. See teos on Petersoni loomingus kõige parem ja suurem. Autor on võtnud siin oma ylesande sygavalt ja tõsisemalt. Ta käsitleb siin alevielu, annab läbilõike sellest. Nime kaudu juba autor karakteriseerib jutu tegevuskohta; ta on alevi nimeks võtnud Mudila. Nimetus annab juba sellele alevile kuidagi erilise halvakspaneva ja väheväärtusliku maitse juure. Jutustus algab Mudila kirjeldusega, see on õige lyhike ja napp:

- "Mudila ise asub salajas mäerinnaku all kuusemetsa ääres, nii et sellest eemal ainult Jumalakoja tornitipp munaga, risti ja musta, röpase kukega yle metsaladva natukene paistis. Salajane oli kirik, salajane Mudila ise: majad - ysna pisukesed, ilma suurema toreduseta ja ulatasid katustega vaevalt kõrgemasse kui kuuskede alumised oksad.

Päältnäha paistis Mudila elu ka samasugune olevat nagu tema toreduseta välimus: pood tuttava sildiga, pagarimaja äraluitunud

kriimulise kringliga, mis nii isuäratamata silma haavas; kingse-pääri sinise saapaga ja nagu õhu sees rippuvate kingadega saapa kohal; rätsepa silt vesti, saterkuue ja kääridega; majad pisukes-te akendega, mille päält teekannud ja lambid nii iseteadvalt vaa-tajale silma paistsid ja ligi verst maad huvitasid möödasõitjat, kellele saatus oli osaks annud käia seda postmaanteed, mille pääl suvel tolmusammas pilveni keerles, kuna aga sygisel ja kevadel hobune tyhja vankrit läbi ei jaksanud vedada, kusjuures teemehed vandusid, aga mudilalased rahulikult sõnasid: "Ena ikki, ena, Mooses sai Punasest Merest yle, aga tema ei taha Mudila kõvast postmaanteest läbi ronida!" - See kõik ja need kõik, ei ka need lampide ja teekannude vahelt vilkuvad tyhjad pudelid, mille nimed oma "Rum-iga" kaugele loetavalt välja paistsid, - see kõik ei tei-nud Mudilat teistest temasarnastest alevikupesadest isesuguseks ega annud tema elust mingisugust ise aimet.

Kes aga Mudilas mõne nädala oli elanud, see pidi tunnistama, et säääl on enam iseomasugust elu, kui mõnes maakonnalinnas. See märkas ka, kui imetihti siin ja säääl majade aknad valgeks kukku-sid, valgemaks kui harilikult, ja isegi tolmu ja soparikast teed nagu kaunistasid ja vaataja silma oma kirju sitsikardinatega torkasid. Mudila päriselanikkudele olid niisuguste allalastud kar-dinatega akende valgustuse põhjus yсна tuttav. Niisuguseid val-gustatuid aknaid olid mudilalased oma suurnikkude juures, nagu nende valgustatud akende peremehi kutsusid, juba harjunud nägema. Niisugusel korral sõnas mõni ninakam: "Täna on siin sööma kord", kusjuures ta sõna "kord" pääle iseäralise rõhu pani.

Ja näitas, nagu poleks nende akende valgustamiseks tõesti järjekord olnud, sest hakkasid aknad Mudila altpoolt otsast val-geks minema, siis venis see aegajalt postmaantee äärt mööda tut-tavas korras ikka ylespoole, kuni ta viimaks ylesotsa välja sai.

Harukordadel sai see järg rikut ja siis teadsid mudilalased rääkida et vallakirjutaja täna oma naisemehepõlve viieaastast juubelit pyhitsevat, või et köster 7 aastat juba yhest raamatust laulnud, või poekaupmees Annemann uue voori rasvaheeringaid saanud, ise sööb ja teisi selle syntmuse mälestuseks syya laseb. Niisugused korrad kandsid ikka juubelipidu nime ja olid üksnes oma ringkonnale pyhendet. Eemaalolijad teadsid seda kyll, aga osa võtta võisid nad üksnes valgustet akendest. -"

Autor märgib selle ükskõiksuse ja tyhjuse ilme juba algusest peale ära, mida see teos käsitab. Edasi laseb ta tulla siia kooliõpetaja Madara, kes satub nii Mudila tegevuskäiku. Madaras asutab seltsi, mis peaks tooma siia elavust. Kuid lõpuks näeme, et ka see langeb kokku ja Madaras lahkub.

Kõik inimesed, kellest siin jutustetakse, on täis vaimset tyhjust ja ükskõiksust. Peterson on siin käsitanud elulisi tähelpanekuid. Tegelasel on jagat autori poolt mitmeks erirühnaks, kes liiguvad selles ebatavalises hallis maailmas. Kõige peält, pastor, siis mõisnik ja siis alevielanikud. Viimastest paistab keskkohal seisvat kolm isikut: kooliõpetaja Madaras, tema ametivend Jyrisson ja kolmas on naistegelane, pagariemand Maasikas. Peäle selle veel rida episoodilisi tegelasi. Jutustuse alul leidub kirjeldavat elementi, pärastpoole aga autor laseb palju kõnelda tegelasil. Kuid pääraskus siin, nagu kõigis Petersoni teoseis, ei seisa mitte tegevuses, vaid puht mittekirjanduslikus ainekustikus. Osa seda mittekirjanduslikku ainekustikku on segat otse faabula käiku (nagu seltsi asutamine, mis häirib senist alevi elu), teine osa on kantud teosesse kõneluste kaudu. Dialoogide kaudu on antud mitmed päeva ja kultuuri probleemid, eriti just Madara ja Jyrissoni kõnelusis.

Jyrisonile on antud kaasaja silmis negatiivne kuju; kuid kes aga esitab autori mõtteid. Need käivad maksva moraali vastu, on niiytelda massumõtted.

Madaras paistab alul olevat idealist, kuid näeme, kui ruttu kõik ta ideaalid kaovad ymbruse hallusesse ja mütta. Näeme Madara, kes on haritud, kes peaks moraalselt kõrgemal seisma alevielanikest, pöörduvat teenima samu ylesandeid, mis needki, nimelt isiklikke hyvesid.

Jyrisson on autori kangelaskuju, kelle kaudu ta oma mõtteid avaldab, sarnane, nagu näeme Vilde "Mahtsa sõjas" preili Marchandi olevat. Oli sel ajal ju revolutsiooni eel-aeg, kus valitses yldine rahulolematuus. Vahel need rahulolematud ei teadnud isegi mingit uut programmi. Näeme, et ka selles jutus pole seda antud, vaid siin valitseb yldine aja vaimule omane rahulolematuus olevaga, mis avaldub niisuguse rahvusliku ettevõtte, nagu seltsi asutamine, hukkamõistmises. Just selle hukkamõistva otsuse paneb autor Jyrissoni suhu, et sellega vastutust nende eest endalt ära veeretada. Sellega tabab ta kaks eesmärki: ytleb omad mõtted ja vabastab end syydistusist lugeja silmis. Peterson annab siin põhjaliku pildi alevielanike elusihtidest: näeme peetavaid joominguid ja pidusid ja kus muud tähtsamat ei syndinudki. Hiljem, kui asutati karskusselts, näeme samuti, kuis karskusseltsi sildi all aetakse taga isiklikke lõbusid; et ainult pidada pidusid ja tulla kokku tantsimiseks. Karskus ise pole kuigi oluline, see on ainult sildiks. Selts on Madarale ainult hiilgamisabinõuks, ta tahab selle abil tähtsat osa etendada.

Jutustuskäiku on segat ka mõningaid šabloonilisi armastusmotive. Need on kohad, kus autor omast erapooletust pinnast välja langeb, muutub sentimentaalseks, langeb tagasi romantilisse hilisärkusaja armetusse tooni ja stiili, kus näivad autori vaevaga kogut kogemused olevat unustet.

Pääraskus ses jutustuses on olustikulises materjalis. Mudila alev on antud suure plastilikkusega ja väga konkreetsete abinõudega maalit.

Autor kõneleb siin asjust, mida ta hästi tunneb. Tegelaste ryhmitamine ja nende omavahelised intriigid on arendet nii, et neist kasvab välja eriti pinev võitlus. See on vastand Petersoni varasemaile tööle. Kõik tegelased on liidet teosesse kompositsioonilise motiveeringu kaudu ühtlaseks jutukäiguks, midagi pole siin ylearusena. Et jutt on kavalalt komponeerit, siis selletõttu ka psühholoogilised motiivid on realistlikult motiveerit. Faabula on teoses dramaatilise pinevusega, nii et huvi ja põnevusega jälgime jutustuskäiku.

Pastorit ja ka mõisnikku Eesti kirjanduses oli senini vähe osatud ära kirjeldada. Peterson oma "Rahvavalgustajas" annab need kujud elulistena; vähemalt need on säärased, et meie nende puhul kahtlust ei avalda. Tegelasiks on Peterson kasutanud siin elulisi algkujusid, näit. paruni algkujuks on Uuemõisa omanik, kes oli omapärase ja veidra iseloomuga.

Yks iseloomulik joon on Petersonil, et ta ei anna oma tegelasile suuremat ylesannet, kui nad täita suudavad. (Kuna seevastu Vildel on mõned naiskangelased, kes on ta lemmikud, kes on suurte ideede kandjad.) Petersoni naiskangelased on päris harilikud, realistlikult nähtud inimesed.

"Rahvavalgustajas" võime näha kompositsioonilist tugevust. Eriti meisterlikult käsitab Peterson siin dialoogi, millede kaudu joonistab tegelaste tyybid, profiilid.

On kirjanikke, kelle tegelased kõnelevad yhte keelt, see pole aga huvitav, sest igas inimeses on midagi teistest erinevat, midagi ainult isikupärast. Nende erinevuste leidmine ja kirjeldamine ongi kirjaniku voores. Dialoogi kaudu antaksegi tegelaste sisemine elamus. Petersoni kõrval on Kitzberg dialoogide kasutamises suur meister; "Kylajuttude" huvitavus seisab just dialoogides.

Petersoni dialoog psühholoogiliselt on alati õieti arvestet, annab alati tšellisuse tunde.

Ometi tuleb Petersoni tähtsust mujalt otsida. Peterson on ise kõnelnud, et oma juttude kirjutamisel oli ta sihiks arvustamine. Pää-tähtsus seisab kaasaja nähtuste hindamises ja arvustamises, seltskonnas valitsevate pahede paljastamises, seltskonnakihtide võitluse esiletoomises. "Paised" ja "Rahvavalgustaja" ilmusid ajal, mil kunstiteoste arusaamine ei olnud jõudnud veel meieni. Stiilist ei teatud veel suurt midagi. Prantsuse realismi stiilimeistrid, nagu Flaubert, olid meile veel tundmatud. Näeme, et meil realistid stiilile suurt rõhku ei pane. Kui võrdleme Vilde "Mahtra sõda" ja ta hilisemat teost "Mäekylä piimameest", näeme missugune lohakas stiili vastu esimeses välja paistab. Zola ütles küll, et stiilil tähtsust ei ole, hää stiil seisab selguses ja loogikas. Meie realistidel ka eriti seda selgust ei ole. Kuid ikkagi on kõige järjekindlam vana-realistlik stiilimeister Peterson, seda eriti oma naturalistliku keelega.

Oleme kõnelend Petersonist siamaani ainult häist kyljist. Häädeks kylgedeks oli ainetevalla laiendamine, seltskonnakihtide võitluse esiletoomine, mis varemalt ärkusajal oli kahe silma vahele jäänud. Ärkusaja hilisromantismi muinasajale teeb realism lõpu.

Kriitilise realismi loojaks oli Vilde oma teosega "Kylmale maale", Peterson arendab ja laiendab seda veel rohkem edasi. Kuid meie realistid ei juure, mis mõjub võrastavalt realistlikus teoses. Peterson pole teadlikult stiilile yldse tähelepanu pööranud, ega ka sest hoolinud. Stiil jääb Petersoni teoseid lugedes tähelepanemata. Meid huvitab peamiselt syndmuste käik. Peterson on muidu väga konkreetne ja täpne jutustaja, jutustuses puudub ilustav element. Kuid väga tihti näeme tekkivaid võõra elemendi jutustusse, mis sinna ei sobi. Tema paremate teoste stiilist võib ytelda seda hääd, et üksikud episoodid on neis hästi

väljatöötet, on plastilised. Dialoogides toob ta esile meisterlikkude joontega tegelaste kujud. Halvaks küljeks on eriti kõrvalekaldumised täpsest ja karmist naturalistlikust jutustamisviisist. Näiteks siin naisugune stiililine dissonants, ebakõla on karskusseltsi pidul tekkinud löömingu kirjelduses. Näeme kahe sugust, hoopis valjult erinevat stiili. Alguses löömingu kirjeldus on naturalistlikku laadi:

- "Rohelises lauleti, mängiti, tantsiti. Neiud punusid peiudele vanikuid, millega need endid kaunistasid. Juba hakkas päikene veerema, kui pidu rikuti. Trobikond mõisapoisse, kes jällegi vindi näisid olevat, ilmus piduplatsile.

Midagi salalikku paha heljus õhus. Karsklastel oli nende viimane temp veel väga hästi meeles. Nad hoidsid tagasi. Mõisameeste silmad välkusid vihast. Sääal astus keegi aedniku poiss teiste ette ja hakkas takti lööma. Mõisapoised laulsid yhest suust pagariemanda, Madara ja Maasikese kohta omatehtud roppu laulu.

Maasika emand vaatas tõsiselt lauljate pääle. Siis käisid ta silmad ringi, nagu otsiksid midagi, aga kui seda midagi kusagilt ei leidnud, jäi ta rahulikult edasi kuulama.

Nii rahulik ei olnud aga pagar. Ta palgele asus viha, rusikad tõmbusid kokku ja neid mõisameeste nina all vehkides kisendas ta: "Mõisa sead! Lakkekausi! Häbi teil ei ole!?"

Sääal astus mõisa sepasell pagari ette, ajas kõhu ette ja täiesti joobnud kõrist kysis ta: "Mis sa tainamulija mögised?" Ytle mulle, palju sa oma puniku eest, mis sa paruni käest ostsid, yri tahad?" Hele plaks käis. Sepaselli silmad läksid kirjuks. Pagar oli kõigest jõust rusikat tarvitanud. See läks aga pagarile kalliks maksma. Mõisameeste kari langes pagari pääle. Emand märkas, et ta mees terve seltskonna eest peab vastama ja häda märgates kisendas appi.

Syndis segadus. Jooksti, karjuti, ryseleti. Karsklased tormasid pagarit päästma, kelle selga rusikahoobid langesid. Rusikad lendasid nagu kepid, kui naised villu segavad. Metsikud hääled, mille seast "kurat, anna saatanale!" yle lagendiku lendasid, kõlasid järsult muust myrast välja. Ryselemine, röökimine, kisendamine Armutu peksmine... Veri... Ninad lõhki...

"Andke suslamagudele!" mõirgas mõisa sepasell.

"Aii - i - i! kuradid! Neil ju noad platsis!" kisendas keegi"...

Kuid siis edasi tuleb nähtavale sentimentaalne - romantiline joon järgnevast looduspildist, kus autor rikub seega täiesti ära eespool toodud huvitavad realistlikud võrdlused ja kogu pildi:

"Neiud nutsid, naised olid ehmatanud... Metsa pisukesed linnud, kes pesadele uinuma olid juba jäänud, lendasid pesadelt kohkunult lendu ja vaatasid ehmudes kahejalgsete sõda, kus need oma loomulikude kirgede tõttu oma jumalikku syndimist pyhitsesid."

See viimane lisand on täiesti ylearune. Nägime eespool ju hoogsat dramaatilist stseeni, kuid autor teeb lõpus stiililisi kõrvalekaldumisi, mis rikub kogu kirjelduse värskuse.

Muidu on Peterson täpne ja karm naturalist, kuid kui ta satub kirjeldama armastus-stseene, eriti naise ja mehe vahekorda, siis satub ta romantilisse meeleollu. Kui tal tuleb meele kirjeldada midagi ilusat, siis ei leia ta enam põhjust jääda objektiivseks vaatlejaks.

Tagasivaade Vilde ja Petersonile.

Enne realismi ei omistet stiilile teadlikult tähelepanu, seda ei tee ka eriti Vilde ja Peterson. Kui Vilde ja Peterson on olnud novaa-
torid - uuendajad, siis on nad seda teema valikus. Mõlemad talutasid

oma lugejad sinna, kus neid enne ei viidud. Aga mõlemad ei olnud samasugused novaatorid stiilis. Vilde alles ilmasõja ajal, juba oma loomingu teises ajajärgus, kui ta kirjutas oma "Mäekyla piimamehe", hakkas stiilile tähelepanu pöörama. Peterson ei pane aga sellele teadlikult üldse rõhku.

Petersoni esimene teos "Ei iialgi" ja viimane teos "Elsa" on mõlemad täiesti romantilist laadi ja kompositsioonilt ebayhtlased. Kindlat kompositsiooni näitab "Rahvavalgustaja" ja "Tulge appi". Ka näiteks "Yhe härja eluloos" on selle kompositsioon ökonoomia suhtes huvitav, juba mainitud härja motiivi kasutetakse mitmel korral ära. Muidu aga tuleb neis esile midagi kindlat, midagi kuiva. Peterson leiab tarvili-seks intriigi pisemaidki niite arendada, lugeja peab kõik raamatust saama. Vilde juures lugeja jäetakse teose juure kui aktiivne jõud, kellel on ise mõelda, kõiki üksikasju ei näidata, neid peab lugeja ise ettekujutama, näit. "Mäekyla piimamehes" Kremeri ja Mari vahekord. Petersoni juures ei saa ise aga üldse mõelda. Kõik on ettekavatset ja näidat, et ei tekiks lugejal valearvamist. Kuid see annab kuiva, masinliku mulje, ei jäta luulelist aimamisvõimalust.

Võtame ta teosed tegelaste kyljest, siis need on jaotet ilmavaade järelle. Nende esinemine on nagu suur parlamendikoosolek, kus igaüks yksteise järel oma tõekspidamised ytleb ja päätegelase vaated viimaks maksma jäävad, sest tema taga seisab autor.

Eesti realismil on puudusi realismi enda seisukohalt vaadatuna. Meie realism pidas oma ylesandeks ainult yhiskondlikkude hädade ja väärnähtuste paljastamise, kuna Lääne-Euroopa realistid, nagu Balzac, kirjutasid ka elu ilusaist kylgedest. Sel paljastamisel ta kasutab aga vanu romantilisi võtteid, seepärast ei loonud realism Eesti kirjan-duses eriti suurt järku. Realismi, kui tõsist kunstivoolu ei ole sellel

autoril olemas. Ei ole midagi koomilisemat, kui leida realistlikus teoses romantilisi sugemeid. Kui see seisaks stiili väljanaermises, siis näe see täiesti loomulik, seda kavatsust me aga Petersoni juures ei näe. Hääks võrdluseks ja hindamiseks kirjandusteosele on selle tõlkimine võõrasse keele. Kui tõlgiksime Vilde ja Petersoni võõrasse keele, siis näeme, et nende teosed on kohaliste oludega piiratud. Kui võtame samasugused teosed võõrast keelest, siis huvitavad need just stiili poolest. Mis kirjandusteose paljudest aegadest läbi viib, mis on selle väärtuseks, on kunstiline vorm. On palju ajaloolisi syndmusi, mis sellest pärast on pääsnud unustuse hõlmast, et on sattunud kunstnikkude kätte, on saanud nende kujutusaineks ja mis sellepärast igavesti elama jäävad. Vilde ja Peterson on aga kohalikud tendentskirjanikud.

Vilde ja Petersoni kohta tuleb lõpuks rõhutada, et mõlemad on realistliku meetodi toojad eesti kirjandusse. Oma teemavalikuga andsid kirjandusele uue ilme. Vilde esimesena julges käsitada kaasaja yhis-kondlikke olusid oma teoseis, milles on eepilist jõudu, oskas panna laiad rahvahulgad liikuma. Kuigi Vilde realismi oma teoseis lõpule ei viinud, näeme temas meie oludes haruldaselt suure kirjaniku. Ka Peterson on huvitav oma naturalistliku keele poolest. Jätame ta teoseis romantilised pildid vahele, siis on nad väga huvitavad. Ta saab yhiskondlikkude hädade ja võitluste jõurikkaks kirjeldajaks.

Enne vene 1905 a. revolutsioonigaegsest proosakirjandusest jääb vähe kirjanduslikku järele. Näeme küll üksikuid kaunis häid lehekylgi laialipaisatuna Suve-Jaani ja Jannseni kui ka Pärnu juttudes. On ka võrdlemisi häid katkeid poolelehekylgede viisi Luce ja Holzi juures. Need on aga üksikud väikesed palad. Vilde ja Petersoni juures näeme aga esimesena kunstilist proosat.

Realistliku ajajärgu luuletoodang.

Lyyriliseks žanriks nimetatakse väikesi värsskönelisi teoseid, mida nimetame harilikult luuletusteks. Faabulaline kylg ei mängi siin yldse osa. Teema arendamist määrab ära värssköne iseloom.

Värsskönel on omane laulvus, muusikaline tähendus, millel on vahest luuletuses suurem tähendus kui mõtetel. Luuletaja sulatab yhte selle muusikalise laulvuse ja tähenduslikke lauseid. Nende elementide kokkusulatatamine synnib tundeelamuslikul pinnal. Autor paneb kogu rõhu sellele, et tundeid rõhutada. Et lyyrika opereerib tundemaailmaga, kus esineb isegi välisilma nähtuste surumine oma tõlgitsemisse, seepärast näemegi seda, et realistlik ajajärk ei ole annud suuri lyyrikuid. Lyyrika kerkib suuresti esile romantilistel aegadel.

Juhan Liivi lyyrika.

Realismi ja naturalismi ajad ei olnud suured lyyrika ajad, lyyrika on olnud sel ajal ikka teise järgu tähtsusega. Realism tahtis olla elupeegeldus, kirjeldada seda nii, kuidas see tegelikult oli. Lyyrika ei saa aga elupeegeldus olla, sest lyyrika on oma olemuselt ebaharilik, on kuidagikõrgendat, mitte aga harilik kõne. Lyyrikas on hariliku kõne osad lõhut ja uuesti ymber kujundet, on nii ytelda deformeerit kõne. Seepärast jäi lyyrika realistlikul ajajärgul tahaplaanile ja on kahvatu.

Realism jõudis eesti lyyrikasse ajaks, kui ilmus "Kylmale maale", ajaks, kus ärkusaja lyyrika oli end tyhjaks pumbanud, oli moondund puht epigooniliseks kunstiks. Kõik teemad ja vormid olid nagu valmis mängukivid olemas, mille järele seati uusi mustreid.

Liiv algas lyyrikas samuti romantilises vaimus kui proosaski. Ta proosas jäid romantilised jäljed järele, mis segavat mõju avaldasid. Sedasama peab ytlema ka ta luulestki. Liiv algas oma loomingut lyyri-

kaga ärkusaja vaimus, kirjutas siis jutte, ja siis jälle "Noor-Eesti" päevil pööras lyyrikasse tagasi.

Liivi luules tekib rahulolematust ärkusaja lyyrikaga ja ta otsib sellest väljapääsu. Ta kirjutas 1896 aastal luuletuse Laulikutele, kus pilkab selleaegse luule tyhjuse ja mittemidagiütlevust:

On ilu, elu, valu
nii palju ilma sees, -
ja sellest kõik nii vähe
on teie lauludes.

See rahulolematust, eitamine toob ka lyyrikasse realistliku tooni. Selle aja silmapaistvamad luuletajad olid Anna Haava ja Karl Eduard Sööt. Mõlemad andelised, aga mõlemad arad luuletajad. Olgugi, et aima-
sid, et vanadel sihtidel pole enam võimalik jätkata, ei julgenud nad siiski astuda uutele teedele. Näeme seda sama vanaromantilist iluideaali Haava ja Söödi juures, mis on ka Liivi varasemas luules. Liivil on huvitav kahestroofiline luuletus, kus esimene on kirjutet vanaromantilises vaimus:

Jaani õhtu.

Kui unenäos ma seisma jäen,
kui hõbehelki kastes näen,
Nii õrn on öö. Ja vainu pääl
veel kostab hella piiga hääl -
jään õnnes kuulutama.

10 aasta pärast on see salm luuletajale uuesti kätte juhtunud ja ta on teise salmi juure kirjutanud:

Kui koer siin jookse läbi vee -
hull lugu, kastene on tee!
Oi kuidas pistab sääse nokk!
Yks tydruk tralli lööb kui vokk -
mis pagan kõõrutada!

Luuletaja naerab siin iseennast ja sellega ka kogu romantilist luulekooli. Enne on ilutsev toon, tyybiline vana loodusevaatlemine, yhel pool romantiline iluideaal, siin selle väljanaermine. Luuletaja hakkab tundma, et on palju ilu, elu ja valu ilma sees, ja sellest kõigest on luules nii vähe.

Realism toob uusi teemasid, ka teistsugust ainekäsitust ja sõnu, mida sel ajal kirjanduses peeti otse lubamatuks. Realistid ei leidnud, et peab kirjutetama ainuüksi elu ilusatest kylgedest, ei pea olema valikut. Lyyrika peab olema sarnane, et näeb elu kogu täiuses. Muidugi kalduti siinjuures jällegi liialdusse, katsuti vastukaaluks ilusale, kujutada väga palju inetut. Realistid kasutasid kontrastide ilu.

Eesti lyyrika oli senini olnud õieti neitsilik ja häbelik, rääkides ainult ööbikuist ja kuuvalgusest. 1896-dal aastal, mis õieti esteetilist revolutsiooni tähendab lyyrikas, ilmus Liivi luuletus: "Yks suvepäev".

.... Siin perenaise käsi hoolel tegev,
Hulk kistud rohtu eemal humnikus.
Aed lehkab sõnniku ja õite lõhnast,
Muld must kui siid. Siin hool ja õnnistus.

Sääl ajab kõrvits ennast laiali
Ja kyyslauk peenra äärel nagu muru,
Sääl kaalik, porgand kasvab priskesti,
Siit rohi kistud, kohendatud puru.

Ta hoolas olnud hommikuses vilus.
Nyyd vaevatasuks hiilgavam tal kroon:
Töö usinus siin viljakandvas ilus,
Sääl lillekuhi eemal, nagu troon.

Aine on siin juba lihtsalt uus, ei laulda enam ööbikust ega kuuvalgust. Sel ajal oli see äärmiselt julge väljendus. Lillelõhnast võis kyll luules rääkida, aga muist lõhnust pidi vaikides möödaminema. Praegusel ajal ei näigi see meile just julge, sest pärast seda on palju julgemaid samme tehtud, kuigi Eesti kirjandus on yldiselt siiski väikene katsetuste maa, mõjustused on tulnud kõik väljaspoolt, midagi uut ja suurt ei ole siin keegi algatanud, nagu seda on teinud välismaail, näiteks, suur naturalistlik - symbolistlik luuletaja belglane Verhaeren või prantslane Baudelaire.

Emile Verhaeren syndis 21 mail 1855 a. Antverpeni lähedal võrdlemisi jõukate vanemate pojana. 11 aastasena läks ta Brysseli kooli, siis Genti Sainte-Barbe'i kolledzi, mis oli parimaid Belgias. Selle lõpetanud hakkas ta 19 aastasena kodualevis oma onu juure õlivabrikusse tööle, kuid poisist ei saanud asja ning ta saadetakse Löveni ylikooli õigusteadust õppima. Yliõpilasena teeb ta kaasa kõik tavaliised myrglid, joomingud ja löömingud, kokkupõrked politseiga ja rahulike kodanikega, ka kartser ei jää talle tundmatuks. Selle kõrval ei kängu ta kirjanduslikud huvid. Yhe luuletuse avaldamine avas talle tee kirjanduslikku yhingusse. 1879 a. on ta juba yliõpilaste lehe (yliõpilaste nädal) üks asutajaid ja virgemaide kaastöölisi.

1881 a. siirdub ta õigusteaduse doktoriks saanuna Brysselisse yhe kuulsa kirjanduslikkude huvidega advokaadi abiliseks, kuid seegi elukutse nähtavasti ei rahulda teda, sest kolme aasta pärast ta loobub jäädavalt advokatuurist, et kuulda ainult luuletaja kutset.

1883 a. ilmub Verhaereni esimene kogu luuletusi "Flaamitarid", milles autori temperament puhkab ennekuulmatu hoolimatusega ja jõhk-rusega. Kirjaniku sulge juhivad naturalistliku maalija vaist. Ta ei alanud, nagu Verhaereni luule iseloom on kõike muud kui harilik. Teda ei algata, nagu muidu taotsetakse, luuletistega armsa silmadest imalate igatsus-tega või noorusliku paatosega, vaid värssidega flaami XVII sajandi maalimeistrite õgimisekstsessidest või sigadest, lehmast, piimast,

leivakypsetamisest. Tema lemmikud polnud igatsussilmseid ja kahvatud tähtede poole õhkajad, vaid tugevate reitega maapoisid, mahlakad naised, too karjatydruk rohus, kellel juuksed valvakad on kui valminud oder, käed punased kui toores liha ja keda päike tuleb keskpäeval äratama kuldse suudlusega, või nagu see lehmalypsja, kes udarast piima sõõrutades ise unistab ööst kyynis möldripoisiga, kui midagi ei kuule päale mõne mäletseva looma krõmpsutamise. Neis esimesis värses ärkavad ellu talud, aidad, kyynid, laudad, aiad, tiigid, kirmesed, tyse ja terve elu looduse rypes. Harva poeb sesse yrgsesse, lopsakasse ellu mõni pessimistitsev toon, milles võib vahest aimata edaspidist paratamata reakt-siooni sellele liigtervisele.

1886 a. ilmus teine kogu "Mungad". Need kaks kogu ilmunud, tuleb sügav kriis: luuletaja arengutee käändub järsku välisilmast sissepoole, naturalism annab ruumisymbolismile. Kuus aastat kestab see kriis, mille kestes Verhaeren yksi kehaliselt ei kannata, vaid ka hingeliselt ja vaimliselt, elades läbi miskit yldist lagu, piin hullumeelsuse ja surma piirimail, mida ta aga kirja pannud võrratu sugestiiivsusega.

See hingeline ja kehaline murrang tegi ta vastuvõtlikuks tuulile, mis hakkasid puhuma Pariisi kirjandussalongidest. Sääl olid parajasti sõjaretkel naturalismi vastu.

Selle sisemise kriisi ja uute kunsti arusaamiste esimese avaldisena ilmus 1887-1890 kestes kolm luuletiskogu, mis sisult yhte kuuludes moodustavad triloogia: "Õhtud", "Murrangud" ja "Mustad tunglad", kus luuletaja nägemus on muutunud sisemiseks. Sellele järgnes "Kummastised minu teedel", mis kajab veel siseheitlusist, kuid juba on kujud lahti rebenenud hingest ja saanud iseseisvaks.

Verhaeren on avaldanud veel hiljem väga palju luulekogusid, kus ta viimaks omas hinges uuristamisest avardub oma isiku elamuse sotsiaalse luuleni. Ta leiab oma inspiratsiooni allika oma kaasajast ja kaasini-mesist, yhiskondlikust suhteist, eestkätt maa ja linna vahekorrast.

Linn, täis masinate myra, suitsu ja kärsitust, oli talle juba varem olnud millegiks symboliks, kuid nyyd on see linn veel millekski muuks - klassivõitluse, streikide, mässude, tööstuskriiside tsentrumiks. Yhiskondlik käärimine, mis Belgias eriti tugev oli läinud sajandi viimases aastakymnes, haarab Verhaereni nii kaasa, et ta ise mõneks ajaks muutub aktiivseks võitlejaks. Ta tunneb töötavas rahvas uut yhiskondlikku jõudu, milles on ajaloos täitsa grandioosne ylesanne. Ta liitub Vandervelde juhatusel hoogu sattunud sotsialistliku liikumisega, võtab osa vastselt asutet Rahvamaja tegevusest, juhataades selle kunstiosakonda, korraldades töölistele kõneõhtuid, igasugu ettekandeid, käike kunstinäitustele ja muuseumidesse. Samal ajal kirjutab ta teravaid artikleid sotsiaalse ylekõhtu vastu ajalehtede veergudel. Sellest osavõtust sotsialistlikust liikumisest synnib luuletuste triloogia: "Viirastuslikud väljad", "Illusoorsed kylad" ja "Haaremlised linnad", 1895 a., seejuures pole Verhaereni sotsiaalne luule sugugi programmi- lülselt abstraktne või tendentslik.

Järgmised kogud, mida kannab yhtlaselt õrn, hell vaikne armastuse meeleolu, on "Selged tunnid" 1896, "Õhtupooliku tunnid" 1905 ja "Õhtu tunnid" 1911. Kõik need värsid on elukaaslasest ja elukaaslasele. Armastusluule on tavaliselt ikka kättesaamatu Beatrice igatsus, või sensuaalne armukese ylistamine, peaaegu mitte kunagi abieluidylli kujutas. Kuid Verhaeren, kes oma kriisist pääsu eest võlgnes suurelt jaolt noorele näitlejatarile Martha Massin'ile, kellega abiellus 1892 a., ei hääbene tunnustamast neid helgeid tunde, mis teda täitnud õrnuse, maduse ja õnnega. Need luuletused kuuluvad õrnemate hulka, mis yldse kunagi kirjutet armastusest. Neid kannab õnnetunne, lihtsus, õrnus, mis kuristikke läbi kulgenud karedatoimelise luuletaja sule all tunduvad seda siiramaina ja liigutavamaina.

Verhaereni luule arengu tippu märgivad järgmised luulekogud, nagu: "Elupalged" 1899, "Mässlikud jõud" 1902, "Ylimad rytmid" 1910, "Kõrged

leegid" 1916, "Elu, mis kaugeneb" 1924, kus sotsiaalne luule avardub inimese energia ylistuseks, poeedi isiklik elamus laiub panteistliku joovastuseni, "imetlege teineteist ja kogu maailma" saab uueks käsulauaks, mida Verhaeren ei väsi kuulutamast, kuni maailmasõda paiskab ta uuesti pettumustesse.

Ilmasõja ajal, kui sakslased Belgiasse sisse marssisid ja seda laastasid, muutus Verhaeren sakslaste vihaseks vaenlaseks. Kuna ta kodumaa oli vaenlaste käes, oli Verhaeren sunnitud olema maapaos Prantsusmaal ja Schveitsis, kuni ta viimaks Rouen'i jaamast 27.nov.1916 a. vagunisse hypates kogemata rongi rataste alla kukkus.

Verhaereni luule pole naiselik sydame lyyrika, mida saaks lugeda unistades omaette, vaid see on mehelik teo ja tahte luule nagu ettekandeks avaral platsil rahvahulkadele. Temas kõmiseb linn, kohab meri, temas tuksub rahva mitmekordne syda. Temas on paavstlikku võimuiha valitseda üle maailma. Verhaerenile on - väljaarvat vaikselt armastuse lehekyljed - intiimsus võõras. Ta pole ka juhuseluuletaja. Yksik elamus otsib sedamaid yhendust suuremate idee jõgedega.

Verhaeren on see, kes julgelt purustas traditsiooniliseks muutunud stroofikujud. Need olid juba nii kindlaks kujunenud, et lasid juba ette aimata, missugune järgmine värss saab umbes olema. Verhaeren heitis kõrvale selle luuletaja loomingut takistava vormi. Kerkib esi-le vaba värss. Värsirida muutub kord pikaks, kord lyhikeseks, hoolima-Ja silpide ettekirjutet arvust, sedamööda, kuis nõuab sisemine hoog. paarisilbilisse ritta, kõlades siis haamrilöögina või kõnemehe äkilise zestina, kord aga laiub nagu hiiglakotka tiib enne lendutõusu. Näit. luuletus "Merele" kogust "Elu palged", mis ilmus 1899 a. Siin näeme kindla stroofi täiesti hävitet olevat, riimid kõik segi paisatuna, mitte mingi kindla systeemi järele, vaid juhuslikult visatuna.

Merele.

Kus igavesti õõtsub merevesi,
Näeb laevu asetatud valgeid
Kui apraid asjakesi.

Tuul õbluke ja puhas suudleb palgeid
Ja laineid huljub
Kui udusulgi.
All laevakylgi
Vaht õrnalt muljub:
Suur pyhapäev on täna merel!

Otsekui naised käivad
Sääl purjed, pilvekihid,
Kel rand või taevas sihid.
Suur pyhapäev on täna merel!
Ja kaugel mõlad välगतават näivad
Kui vikerkaare puru merel.

Siis endast, imelisest tunnist võlutud,
Mis sätendas pääl vee
Kui kiirgav helmekee,
Ma kisendasin õhku, toredusest vallatud:
O mere veiklev siid ja lained kirjendavad,
Kus liikumatu suve tugevus
Ja vete sygavus
End voode maheduses yhendavad.
Oo uhkuse ja võidu meri,
Kus tuulte ähkides,
Murdlaine rahkides,
Aab harja taga vetehari;

Oo meri innukas ja noor,
Kus pidutseb kuldkiirte koor;
Su selge ilu, imeline myha
On minu kõrvus olnud pyha
Ju lapsena, mil kujutlesin randu sinas,
Kus kohta Karu, Lõvi ja Kentaurus õhtu vinas,
Kolm taeva looma
Vett õige kaugelt jooma
Pea teisest ilmast tulid.
Oo meri, sa mu noore ea tuli,
Mu seikluste ja võidu oode
On yles-alla käind kui sinu looded.
Sa istutand mu hinge rõõmu idu,
Nyyd, meri, tahan kaasa tunda sinu pidu!
Kord tundma saan, kuis avardub mu hing,
Kui võlub mind su horisoni ring,
Kus näen selgeid, kindlaid, julgeid vaime,
Kes tahet kasvatavad mul kui taime.

Ma tean, et asjade üksmeelne tõus
Ja mõõn kui hiigla tiib
Mind kord metamorfoose saladusse viib.
Ma tunnen järsku tõusu omas jõus.
Ma elan läbi metsa, maad ja mäge,
Ma kalkan enda soonde jumalate väge.
Ja otsatusse nagu mõök, mis vahe,
End vibutav mu tahe.
Nyyd aga sinu rand, oo ylev meri,
On see, kust pärast murrangut ja lagu
Ma tulen otsima taas pagu.

Ma tahaksin, et kyllitaks kui teri
Mu enda minevik kesk vetevagu.

Ja vanaduse vari langend minu riiki,
Kus varem õitses jõud ja vaprus.
Käes tundub juba mingit haprust,
See enam kindlasti ei hoia kinni piiki.
Mu uhkuspüü ju harvemini roheldub,
Ja lehestik ju vähem joovastub,
Kui rajad sööstvad inimese metsastikus.
Oo meri, tunen lätteid kuivavat mu lagendikus,
Sa kordki veel
Mu ihu joovasta
Ja leeki kustumise eel
Veel õhuta!
Siis surm mu keha sinu syhhe heitku,
Kus sinu elu teda igaveseks peitku.

Siis, meri,
Veel leidun kuski sinu veerus,
Kui pöörled synnituses, sigituse keerus;
Mu põrmu veeretavad sinu lainelihid
Ja otsatunud vetekihid,
Su illu mattuvad mu hinge mured, halad.
Su jõude liikumised salad
On kirstuks mulle, sinu võimu mõõtmatus.
Mu kogu olemine selles tõrres põhjatus
Kaob sootuks, sesse mässamisse sulades.
Kuid aastatuhandete möödudes,
Ta synnib taas
Nii neitsilikult värskena,
Nii metsikuna, selgena ja karskena,

See mõtlev mateeria raas,
See "ykikene tundvat mulda,
Hetk vastne teadvus ilmas,
Leek liikumatu igaviku silmas,
Mis häilib kulda!"

Kus igavesti hõljub merevesi.
Sääl laevu lamavaid näeb valgeid
Kui valgussäras kirstukesti.
Õrn tuuleke kui tantsiks palgeid
Ja laineid huljub
Kui udusulgi.
All laevakylgi
Vaht õrnalt muljub:
Suur pyhapäev on täna merel!"

(Tõlkinud Johannes Semper)

Samuti teine suur symbolistlik luuletaja, prantslane Charles Baudelaire oli suur novaator luules. Ta tõi luulesse teemasid, mida enne keegi ei julgenud sääal tarvitada. Ta luules on aineks roiskumised, sääal esineb määndimispilte, ta on julgenud kirjutada laule kärnkonnest ja raipeist jne.

Yldse prantslaste mõtlemisviis erineb oma konkreetsuse poolest tunduvalt sakslaste omast. Sakslase mõtteilmas leidub sageli udu, ta elutunne on lähedal tundmuslikule põhjale, irratsionaalsusele. Prantsuse vaimu põhitendents on aga selgus, nagu seda tõestab ka selle maa keele, stiili ja kirjanduse ajalugu. Võtame kas või romantiku Victor Hugo. Kuidas erineb see oma selgusega saksa romantikute tumedast mystitsismist. Prantsuse kirjandus on täiesti eepilist laadi.

1909 a. ilmus ka meil "Noor-Eesti" yheksandas albumis Baudelaire üks luuletis - "Raibe" - Joh. Aaviku tõlkes. Selle järelduseks oli karm süüdistus luule inetuks ja ropuks tegemise vastu. Kuid õieti ytelda ses luuletuses ei leidu midagi inetut, see on üks huvitavaim luuletis vldse.

La Chargone - Raibe.

Kas mäletad, mu arm, veel seda paha saatust
sel kaunil suvehommikul:

Yks raibe, haisev, jälk, meil pakkus õudset vaatust
jalgraja järsul käänakul -

Ta jalgu õhku a'as kui ropp ja kiimal naine,
Ta'st välja imbus kihvtisid;

ja tsyynilikult kõht end avas - haisev naine
Täis pööritavaid aurusid.

Ja raibe toredust kui imet vaatles taevas,
kui lille, mis on puhkemas;

nii vänge oli hais, et Sina suures vaevas
ju olid ära nõrkemas.

Parm musti sitikaid, kel mäda kõhul pidu,
teeb vängeid, õõnsaid suminaid,
kui veniv vedelik hulk röövikute ridu
vaob mööda liharäbalaid.

Ja kõik see kihab, keeb kui mässav, veerlev laine,
mis tõuseb, langeb, puruneb;
võiks öelda koguni, et kõik see mäda aine
veel elab, liigub, sigineb.

Ja õudne muusika sest lasust välja kõlab,
kui voolav vesi või kui tuul,
või nagu mesipuu, mis kihab, võimsalt elab,
või lehte kahin kõrges puul.

Ja kalju taga koer, kes raibet söömas käinud,
meid vahtis silmi pöörmata,
ja mahti luurates, mil kui me ära läinud,
võiks saagi kailal asuda.

Ja siiski sina ka kord oled kui see liha,
see haisev mäda roojasus,
mu silmi täht, mu päev, mu unistuste iha,
mu ingel ja mu armastus!

Jah, nii saad olema, sa ilu kuninganna,
kui lamad hauas surnuna,
kui pärast viimast au sind viiakse, et panna
all musta mulla määnduma.

Kuid siis mu iludus! kui tunned haua vilu,
siis hyya ussil võidukast:
et minus alal jääb vorm jumalik ja ilu
mu mädanenud armsamast.

(Tõlkinud Joh.Aavik)

käib Liiv on nendega võrreldes palju tagasihoidlikum ja kartlikum. Alul
nu ta endist viisi endistes stroofides ja riimides. Julgeb tähelepa-
ja pöörata ainult teemale. Pärastpoole aga näeme, kuivõrd aheldavalt
ja siduvalt rõhub teda see vormi yhekylgsus. Eesti varasem luule oli
ylde väga yhetooniline vormilt, võtame näiteks kas või Jakob Tamme,

kes muud stroofikuju ei tarvitagi kui nelivärssi. Kuid sarnane yhtooniline alatine kordumine mõjub lõpmata igavalt. Liiv asub nyyd võitlema senise salmitehnika vastu, kuid ta ei suuda siin palju ära teha, seda teeb täielikult hiljem "Noor-Eesti".

Liiv lausub:

Kes laulab kõlavais sonettides,
Raudriides see lõbutseb lilledes.

Kindel, traditsiooniline luulevorm ei lase tungida ligemale mai- sele elule. See kirjutab ette juba luuletuse kuju. Liiv on ka ärkus- aja riimi pääle kuri, teeb seda maha, ta laulab:

Riimiga laul on ilus ja sygav,
Riimiga ilus ja sygavam.

või jälle teises kohas pilkavalt:

Saapaid tehakse liimigagi.
Salmi tehakse riimigagi.

Luule aine oli ärkusajal kanoniseerund, ka tarviteti väljaku- junend sõnu. Ainekysimus pole hilisärkusaja luuletajaile muret teinud. Realismi tulekuga tuleb esteetiline revolutsioon ka luules. Teemad hakkavad muutuma, kuna luuletuse väline kylg jääb samaks. Kuid hiljem Liiv katsub kõigest väest ka uut vormi leida. Kuid teame, et siin tuli takistuseks Liivi õnnetu saatus. Hiljem katsus ta leida lyhikest vär- sivormi, milles saaks kahe-kolme minutiga luuletuse valmis, sest roh- kem aega ei saanud ta mõtteid yhe asja pääle koondada.

Juhan Liiv on sygav subjektiivne lyyrik. Sellepärast on ta luule- tused sarnased, et neist paistab meile luuletaja enda sygav sisemaailm vastu.

Liivi luule on amorfne, yldiselt vormitu. Vorm on konarlik, mis aga Liivi lyyrikale kuidagi sobib, isegi on kasulik. Riim jäi alati Liivi nõrgemaks kyljeks. Liivi luulel on teat sarnasus ka rahvaluulega.

Igasugused ilustused, nagu metafoor, epiteet, jne., peaaegu puuduvad Liivi luules. Ta jõuab välja peaaegu ilustamise elemendi eitamiseni. Liiv mõjub lugejasse oma motiivide valiku kaudu, mis sageli on iseene-
sest tyhised, kuid õnneliku kokkuasetusega äratav lugejas ootamatu tunde.

Liivi paremaid luuletusi on nagu "Emale", "Naised kangest seadvad", "Noor-Eestile" jne. Eriti huvitav on naturalistlik luuletis "Yks suu"

Yks suu nii vana

Nii aus, nii vaikne,

Kui mullane,

Nii mullane,

Ja mõttes nagu

Nii selge ja õige

Nii vagune.

Ja kullane.

Ja mõtteis nagu

See on mu ema,

Nii aus ta,

Mu mullake,

Nii vaikne valul

See on mu ema

Ja sõnata.

Mu kullake!

Samuti luuletused "Must lagi on meie toal" ja "Tuisk jookseb võidu tuisuga", kus esineb ilmekalt Liivile omane raskemeelsus.

Tuisk jookseb võidu tuisuga...

Tuisk jookseb võidu tuisuga,
nii tume taevas, tume maa,
nii armas, armas mulle ta,
silm paremat ei kannata.

Ja väli must ja murelik,
siin vanemate minevik:
kuussada aastat läinud ta,
ei ainust tähte näha saa!

Kuussada aastat läinud ta,
ei ainust tähte näha saa:
nii armas, armas mulle ta,
silm paremat ei kannata.

Must lagi on meie toal.

Must lagi on meie toal,
on must ja suitsuga,
Sääl ämblikuvõrku, sääl nõge,
on ritsikaid, prussakaid ka.

Mis tema kõik kuulnud, näinud,
ei suuda ytelda, -
kuis valu viskab varju,
kuis muudab näo ta!

Näind palju pisaraid, nuttu,
ja palju riidu ka,
nii palju, palju valu, -
Oh issand halasta!

Must lagi on meie toal
ja meie ajal ka:
Ta nagu ahelais väänleb, -
kui tema saaks kõnelda!

siis "Rukkivihud rehe all".

Puhtal põrandal
Puhta rehe all
Uudisvihud, nad
Ahet ootavad.
Vaikus pyhalik
Raskeis vihkudes,
Kuldseis kõrredes
Puhtal põrandal.

Puhtal põrandal,
Puhta rehe all
Rahu pyhalik
Mõte vihkudes...

Kyll nad mõtlevad,
Kuidas vanake
Valgejuuksene
Seemne kukutas.

Vaga meelega,
Vaikse sooviga:
Õnne talule,
Õnne majale.

Õnne pojale,
Pojapojale,
Pojalastele,
Ikka igavest.

Isamaalauludest on paremad ja tuntumad: "Ma lille sideme võtaks" ja "Ta lendab mesipuu poole."

Ma lille sideme võtaks.

Ma lille sideme võtaks,
Sind köidaks sellega,
Sind köidaks sellega yhte,
Oh õnnetu Eestimaa!

Ja armastuse ma võtaks,
Võtaks truuduse, aususe ka,
Ja köidaks sellega yhte
Sind, kallis kodumaa!

Ma taeva sina võtaks,
Võtaks päikese särava,
Võtaks eha, võtaks koidu -
Sind köidaks sellega.

Ja veresideme võtaks,
Võtaks venna sydame ma -
ja köidaks sellega yhte
Sind õnnetu Eestimaa!

Eriti ilusad on Liivi looduselaulud, nagu "Sygise", "Kevade lähenemine", "Nõmm" jne.

Nõmm.

Igav liiv ja tyhi väli,
Taevas pilvine -
Jõuan võsastiku ääre,
Algab nõmmetee.

Vaikne surmuaja rahu,
Yksik nõmmetee -
Pedak heleroheline,
Kask kuld kollane.

Vaikus, lehed, liiv ja sammal,
Mets on hääleta...
Männi tyved valendavad -
Vaikus, - vaimuna.

Pedak heleroheline,
Kask kuld kollane:
Oh sa vaikne nõmmekene,
Oha sa sygise!

Liiv

Yks Liivi huvitavamaist luuletusist on veel "Helin".

Kui mina olin veel väikene mees,
Yks helin mul helises rinna sees.

Ja kui mina sirgusin suuremaks,
läks helingi rinna sees kangemaks.

Nyyd on see helin pea matnud mind,
ta alla rusuks on raugenud rind.

See helin on elu ja minu hing,
tal kitsaks on jäänud maapäälne ring.

Võtame Veske "Minge yles mägedele", kus kujuneb see, mis inimesele igapäevane ja harilik, eriti toredaks ja ylevaks. Liivi käsitluses see kõik on saanud aga uue ilme. Ta oskab maastikku eriti esteetiliselt näha, lihtne ja ilus on ta kanarbik. Siin ei ole midagi heroilist, ta loob maastikupilte, millest hoovab otsekohestust ja toredust. Need looduslaulud ei ole deklameerimiseks kohased, vaid ainult vaikselt enda-ette lugemiseks.

Tundevarjundite eraldamine yksteisest, mis oli symbolistliku luule alaliseks sihiks, - see joon Liivi luules lähendab teda pärastisele symbolistlikule luulele (võrdluseks kas või Verlaine "Valge kuu" ja Liivi "Talvine tihane".)

Symbolistid hakkasid esimest korda teadlikult kasutama luules eufoonilist kylge. Häälikkõlalise muusikaga rõhutati luuletuse emotsionaalset värvingut. Seda on ka Liiv ebateadlikult tarvitanud oma luules.

Liiv on kirjutand yle tuhande luuletuse. Ta on esimene lyhiluuletuse kultiveerija eesti kirjanduses. Armastatuimaks luulevormiks Liivil

on neljarealine stroof, kus ta tarvitab dakdyllilist või trohheulist
järsimõõtu, pikemais laules näeme ka jambilist mõõtu. Kuid yhtlasi näe-
me Liivi ka korraldavast vabavärssi, kus puudub täiesti riim. Liivi riim-
id on iseenesest lihtsad, algelised ja puudulikud. Kus riim puudub,
kõal on sõnadel yhtlaadi rõhud.

Õige varakult Liiv hakkas hoolitsema kaunikõlalalisuse eest luules.
Liivi luules võime sageli näha sõnu, milles esinevad nasaalhäälikud
(m,n) erilise sumbutet kõlaga:

Sa, mets, oled must ja tume
ja muremõtetes.
Su üle on hallid pilved
Ja sygis ta ududes.

Palju on Liivil sõnu, mille kohal hõljub synguse, halluse ja tume-
duse vari. Niisuguseid sõnu kasutab ta ära kontrastide, antiteeside ja
järsu elavuse loomiseks, millega annab reljeefsuse ja varjundilikkuse.
Eriti rikas on Liivi lyyrika sõnalisest parallelismist. See sõnakordus
on talle nagu paratamatuks vajaduseks, milleta ei saa kuidagi läbi.
Ka gradatsioonid esineb vahel.

Võrdlused Liivil on ka erilist teatud laadi. Need on alati uued
ja värsked, symbolistlikku laadi. Liiv võrdleb vahel oma luulet, et
see on nagu haige tiivaga lind, kes ei saa sinna lennata, kuhu tahab.
Liivi lyyrika suurem ilu seisab ses, et igasugune teadlik ilustamine
puudub. Ta väljendab omad tundmused ja läbielamused lyhidalt, lihtsalt
ja luuletuse vorm valmib yhes sellega, ilma mingi kavatsuseta. Tuglas
ytleb, et Liiv ei kirjutanud, vaid kannatas omad luuletused.
Vanema luule Liivi toodangus näeme olevat romantilise, siis tulevad
realistlikud laulud, ning lõppeks jõuab ta symbolismi piirile. Ta on

pärastisele symbolistlikule voolule, "Noor-Eestile" tõenäitajaks. Me tunneme Liivi armastuse, looduse, isamaa, saatuse ja mõttelaulude loojana. Kuid tähtsam on just Liivi looduse- ja isamaaluule, kus esineb suhtumine isamaasse, mida nimetatakse messianismiks.

Eesti noorem realistide põlv.

1) Tagasivaade vanemasse realismi.

Neli vanemat silmapaistvat realisti kerkib esile eesti kirjanduses. Need on Liiv, Kitzberg, Vilde ja Peterson. Kui meie neid lähemalt vaatleme ja meele tuletame nende tegevust, siis näeme, et Liivi päämine tähtsus seisab tema lyyrikas, Kitzbergi pääala on draamakirjandus. Vilde erialaks on suur ajalooline romaan, kuna Peterson on päämiselt novelli arendanud. Sellest hoolimata, et igal neist on oma spetsiaalne kылg, on ometi kõigil yhine joon: neil esineb ainult kylaelu kirjeldamine (väljaarvat "Rahvavalgustaja", kus tegevus synnib alevis). Miljöö, kus inimesed liiguvad, on neil sarnane, et kohe võime ytelda, kas või missugune see koht on, millest sääl on kirjutet. Liivi kylajuttudest on näha, et on tegemist Peipsi äärsega. Vilde kirjeldab Põhja-Eestit, Peterson rändab Vändra ja Põltsamaa ymbrusest, kuna Kitzbergi huvitab Abja ja Karksi.

Teemad on neil kaasajast ja ka ajaloost, kuid mitte väga kaugest. Kõige kaugemasse minevikku neist neljast kirjanikust ulatab Kitzberg oma "Libahundiga". Päätähtsus teemas oli aga kaasajal, sääraseil aineil, mille ajaloolisus oli alles kaasajale lähedal.

Bornhöhe, Saali, Järve j.t. hilisärkusaja kirjanikkude jutukan-gelased olid puhas autori fantaasia vili, olematud inimesed. Realistidel on aga kangelased tõsielust ära joonistet kujud.

Kõik neli realisti ei esita yhelaadilist suuna. Liiv kaldub oma jutustustes romantikasse nagu Kitzbergki. Vilde ja Peterson on tegelasi

vaadanud rohkem tõsielust, seepärast neil on ka realistlik motiveering tugevam. Kuid miljöö kirjeldusis on kohti, mis kõigil on yhte laadi. Votame näiteks Kukulinna ja Väljaotsa saunaelamute kujutused, või sellesama kirjelduse Kitzbergi "Sauna Hansu oma hobuses" ja Petersoni jutustustest, mis on yldiselt peaaegu sarnased. Kyll on igal siiski oma väike erinevus. Kitzbergi saun on lõbus ja kena, Liivil aga tõsine, kus ei ole antud ilutsevat ega idealiseerivat pilti, kus on rohkelt detailikirjeldusi. Vilde annab samuti detaililikkuse, aga teistmoodi. Liiv jutustab, Vilde aga annab rohkem elu ja tegevust. Ta laseb lugejat näha asju, et kui lugeja sinna sisse astuks, siis ta näeks seda kohe sarnasena. Kõige detailirikkam on aga saunaelamu kirjeldus Petersonil. Siin on juba kirjeldus naturalistliku stiiliga, kus valitseb täpsus ja punktipäälsus.

Yldse eesti realistlikkude kirjanikkude teostes mängib suurt osa yhiskondlike varjuolukordade paljastamine ja arvustamine. Realistid tõid palju uut ja väärtuslikku eesti kirjandusse. Realistlikul ajajärgul või me märgata kogu kirjanduse laienemist. 1909 a. ymber synnib järsk pööre eesti kirjanduses: symbolism ehk uusromantism vallutab tykiks ajaks eesti kirjanduse. See uus vool tõstis kirjanduse puht esteetilise probleemi seisukohalt päevakorrale. 1905 - 1909 on ettevalmistus-aastad symbolismile. "Noor-Eesti" III albumist pääle näeme teadlikult sammumist selle poole.

See vool mõjutas ka realismi, oli põhjuseks uusrealismi tekkimiseks. Neli kirjanikku, kes otsekohe põlvenenud vanast realismist on Need Metsanurk, Jakob Mändmets, Anton Hannsen-Tammsaare ja Õskar Luts. Need neli kirjanikku asuvad kirjandusväljale sajandi vahetusel. Nad ei loonud esialgu midagi uut, ega teinud vanemale põlvele opositsiooni, vaid asusid nende toele ja hakkasid edasiarendama seda teed.

Mändmets on neist neljast kõige vähem viljakam, ta jäi peatama realistlikku laadi, kuid kogus "Meri" võime siiski näha suurt kaldumist symbolismi poole.

Tammsaare "Vanad ja noored" on realistlikku laadi, siis läks Tammsaare symbolismi üle ja liitus "Noor-Eesti" liikumisega, pärastpoole pöördus ta tagasi realismi juure, mida nimetatakse juba uusrealismiks.

Eesti realistide vanema põlve edustajad Liiv, Kitzberg, Vilde ja Peterson kasvasid esile veel kõik idyllisest romantismist ja vabanesid maalt aja jooksul selle pahedest. Nende teoste ained on pärit enamasti rohkem ja nende tegelased esitavad kyla hingeelu. Nende probleemid on vähem yhiskondlikku kui psühholoogilist laadi, nende kunstivoorused vahem artistlised kui rahvastiili osavad jäljendused.

Eesti realistide noorem põlv pyydis eelkäijate saavutusi edasi viia. Need kirjanikud algasid tegevust juba puhtrealistlikus vaimus ja kaldusid alles ajajooksul uusromantikasse ja symbolismi. Nad peegeldavad oma toodangus eesti yhiselu hilisemat arengut: linnakultuuri ja intelligent inimese hingeelu.

Ka Metsanurk algas vanarealismis vaimus, kuna ta hiljem pöördus teedele.

Mait Metsanurk (Eduard Hubel) sündis 1879 a. Tartumaal, Äksi kihelkonnas. Hariduse omandas Tartu linnakoolis ja pedagoogilistel kursustel. Siirdub siis kooliõpetaja ametisse. Pärastpoole siirdub ajakirjanikuks, oli "Tallinna Teataja" toimetuses. Elab praegu vabakirjanikuna Tallinnas.

1908 a. ilmus talt "Isamaa õilmed", kus ta käsitleb naisharitlaste probleeme, 1909 "Vahesaare Villem", siis 1916 "Tohooja Anton", 1922 - "Taavet Soovere elu ja surm." Hiljem on Metsanurk kirjutanud veel palju suurelatuslikke teoseid, nagu "Valge pilv", "Punane tuul", "Jäljetu laud", "Fr. Arraste & Pojad", "Ymera jõel" ja veel rida teisi. "Vahesaare Villemi" teema on võetud käesajast. Näeme selles, kuidas talu emamine

muutub needuseks. Siin näeme vastupidist Pärna juttudele, kes ylistas oma toa ja loa saamist, siin aga viib see omamine inimese hukatusse.

Ta yhe järgmise teose "Taavet Soovere elu ja surm" päätegelane Taavet on otse don Quijotlik kuju, kes püüab ilusad ja hääd teha, kuid muutub sellejuures ainult naeruväärseks. Samasugune on ka Villem, kes samuti palju tahab teha, aga midagi läbi ei vii, ja ei suuda ses olustikus orienteeruda. Olustikulised raskused viivad isiku tasakaalust välja. Niisugune ebaõnnestuv ja võitlev kuju käib läbi kogu Metsanurga teoste, on tema omaduseks.

"Vahesaare Villemis" näeme realistlikku teost, sygav elutraagika paistab siin vastu. Need kujud jäävad pärast lugemist kauaks meele. Iga isik on siin teistest erinev, seda mitte ainult nimede suhtes, vaid näeme, et iga üks ses teoses on iseseisev tüüp oma iseloomult ja väljendusilt. Eesti kyllaelu, kyllayhiskonna mitmekesisus paistab siin vastu, näeme palju asju ja sündmusi, millest inimese elu koos seisab.

Kompositsioonilt on "Vahesaare Villem" üks Metsanurga paremaid teoseid. Kompositsioon on väga kindel, kõik osad on liidet loomuliku kult. Näeme ka, et autor on päätähelpanu rakendand dramaatilisele tõusule, intriigi arenemine hoiab kogu aeg meie tähelpanu kinni. Selles mõttes on "Vahesaare Villemil" sarnasust ka dramaatilise teosega.

Stiil vanadel realistidel ei mänginud vähemalt teadlikult yldse osa. Kui kirjandus oli neile yhiskondlik, aga mitte esteetiline probleem. tagasi, mis aga mõjub võõrastavalt realistlikus teoses. See segab viimases osas "Varjus", paljus Vilde teoseis ja Petersoni "Elsas". Petersoni paremais teoseis hoolitsust stiili eest ei näegi. See on nagu nets, põld, kus kõik ise kasvab, kus pole tarvis korraldavat kätt, mis sellele kõigele kindla vormi annaks: nagu pargis, kus vastandiks metsale, autor oma arhitektoonilise ilme loob. Nii kasvas ka vanarea-

lismi stiil. Alles pärast "Noor-Eestit" aga näeme, kuidas see stiili-harrastus jõuab ka realistide juure. Vilde "Mäekyla piimamehes" pole enam näha, et autoril oleks ükskõik, kuidas jutustada, näeme sellel olevat juba kindla aluse.

Metsanurgal on palju yhiseid jooni vana realismiga, ta teosed on jätkuks Vildele ja Petersonile.

Et "Vahesaare Villem" draamatilist kompositsiooni omab, siis on selles kõik võitlev. Syseeliselst näeme, et autor on lõpu päätyki algusesse toonud, on enne ära jutustand. Alles kui pingepunkt on läbi, siis saame aru sellest, mis alguses jutusteti.

Jutustamisviis on vahelduv, kohati päris jõhkra naturalistliku stiiliga. Leksikaalne kylg on sarnane, et yletab selle inetu, mis esi-nes vanemate realistide juures. Sõnastik on seotud tegelaste meeoleoluga, kui kired ja meeoleolud lõkkele lõövad, siis sõnu ei valita; seevastu kohtades, kus syndmustik vaiksenn, näeme kalduvust romantilisse ilutse-vasse meeoleollu.

Kui "Vahesaare Villemit" realismi seisukohast vaadata, siis näeme, et selles on juba rohken edu märgata. Autor kasutab siin kontraste; näeme vahelduvaid meeoleolupilte naturalistlike - jõhkrate stiilivõtete-ga. Kompositsiooniliselt on see vanarealistlikus kirjanduses paremaks teoseks. Ei saa siiski ytelda, et realism oleks siin lõpule viidud.

1909 a. ilmus "Noor-Eesti" III albumis Tuglaselt kirjutis, kus tehakse ränku etteheiteid realismile tähelepanemattuse pärast stiilile. Pärastpoole ilmus Tuglaselt veel teine tähtis kirjutis stiilist "Noor-Eesti" IV albumis. Neile korduvaile stiilietteheidetele olid realistidki sunnitud ynberorienteeruma. Metsanurk on alati vaenulik ol-nud "Noor-Eestile", on tema stiiliprobleeme välja naernud. Aga siiski on see tasse endasse suuri jälgi jätnud. Ka Vilde armastas "Noor-Eestit" narrida, kuid kirjutas hiljem oma parema teose "Mäekyla piimamehe" "Noor-Eesti" näidete järele.

Samuti on Metsanurga "Tohooja Anton", mis ilmus 1916 a. See on teos, kus autor peab kogu aeg silmas seda, kuidas kõike lugejale kanda ette; kaldub siin juba psühholoogilist laadi jutustavasse zanri, kus inimese sisemised elamused tähtsamat osa leiavad, kui välised sündmused.

Näeme, et autor on annud siin erilise tähtsuse lause rytmile. Häaks kyljeks Metsanurga teoseis võiks nimetada nende aktuaalsust, teos on kohandet kõigele sellele, mis meile huvitav. Neis valitseb jõurikkus; kõik, mis esitet, ei tule nõrgalt, vaid kõik on järsk ja hoorikas. Kirjanik kõneleb väga konkreetset, ei lasku kunagi filosoofilisisesse arutlusisse, mis asjata neelaksid terveid lehekylgi.

"Taavet Soovere elu ja surm" oli juba ammu kavatses; juba 1915 aastal on autor seda tahtnud kirjutada, kuid mitmesuguste asjaolude tõttu ei saanud seda lõpetada, nii et "Taavet Soovere elu ja surm" ilmus alles pärast sõda, 1922 aast.

See, mis rääkisime "Vahesaare Villemist", et ta on elujõuetu, ei suuda end läbimurda, siis tuleb see veel seda enam "Taavet Sooveres" esile. Nagu autor on võtnud elust kujusid "Vahesaare Villemile", nii on ta seda teinud ka "Taavet Sooveres", mõned kohad selles on otse loodusest kopeerit. Päätegelane pole fantaasiakuju, vaid selleks on elust võetud isik, - kirjaniku oma venna kuju. Seegi olnud mees, kes polnud rahul talueluga, vaid tundis pyyet mingi kõrgema poole. Romaani päätegelane vastab kõigiti sellele algkujule. Näeme selle olevat eluvõõra idealisti, kes loodab paremat tulevikku, aga ei suuda aru anda, missugune see parem peaks olema ja kuidas seda saavutada. Tal on kyll rida Yritusi ja algatusi, mis ta tahab läbi viia, mis kodu ilusamaks teeks, aga kõik säärased ilusad ettevõtted jäävad täideviimata. Need unistused on Taaveti jaoks väga suured ja ta praktilised võimed väga väikesed. Ta teeb end nende täideviimiskatsetega teiste silmis ainult naeruväärseks. Ta siirdub viimaks linna, et inimeste pilkest pääseda, aga linn

on veelgi sydametum.

Näeme Taavetit romaani lõpul surevat, ilma, et ta midagi korda oleks saanud.

"Taavet Soovere elu ja surm" on ehitet elu ja unistuste kontrastil. pool ilusad unistused, teisel pool karm ja väiklane elu, mis sel- Näeme on aga kohandet, et kõik suured unistused läbi lyya - purustada. tamiseks. et Taavetil on kõige vähem eeldusi nende suurte kavatsuste teos-

Metsanurk siin oma tegelast ei idealiseeri ega ka pilka. Niisugu- sein inimesi, kes viibivad kahes ilmas, on elus kyllalt. Autor suhtub siin kõigesse andeksandva irooniaga.

"Taavet Soovere elu ja surm" on täiesti läbitöötet donquiotlik teos eesti kirjanduses.

Kui Metsanurk juba "Tohooja Antonis" tuleb stiiliprobleemidele lähemale, siis seda ligemale sellele tuleb ta "Taavet Sooveres". Seda teost võime uusrealistlikuks teoseks nimetada. Vahepeäl on realistlikus kirjanduses suured muutused toimunud. Vilde "Mäekyla piimamees" on esi- meseks uusrealistlikuks teoseks.

"Taavet Soovere elu ja surm" on ka stiiliyhtlasem kui ükski Met- sanurga teos enne seda. Siin on mitmed kontrastsed võtted armastet, vahelduvad kõrged, pateetilised pildid elu madalate kylgedega.

Ylesehituslikult on see teos tervikuline, kompositsioon on lihtne; syndmustikku arendetakse nii, et antakse yksteisele järgnevad pildid. Jutustusel on kiire tempo; lyhikesed laused vahelduvad pikkadega. Jutustamisviis jätab dynaamilise, ruttava, närviliku ilme. Staatilisi motiive tuleb ette loodusekirjeldusis. Autor kirjeldab siin Tartumaa loodust, mis oli tema kodukohaks.

Looduspiltide rohkus ja sagedus annab sellele teosele romantilise helgi, kangelase traagika saab selleläbi lugejale lähedasemaks.

Metsanurk on kirjutanud pärast neid suure hulga jutustavaid teoseid. Ta on kirjutanud ka rea näidendeid, milles tuleb rohkem esile see aktuaalsus, haarab päevakysimusi, mis on sel momendil huvitavad.

Kui muidu autor annab oma teoseis isikuid, kes eluvõitluses alla jäävad, siis Verihurma Alma ta hilisemais teostes "Valges pilves" ja "Punases tuules" on võimsam ja sisukam naiskuju eesti kirjanduses.

Silmapaistvamaks realistiks on veel Luts ja Mändmets. Oskar Luts on sündinud 1887 a. Palamusel Tartumaal. Luts on kirjutanud võrdlemisi väga palju. Sarnase suure toodangu juures ei saa kõik olla väga väärtuslik ja uudne. Luts on hää jutustaja, ta teoseis on ladus jutustamisviis, mis esines Kitzbergil ja osalt ka Jansenil.

Luts töötas noorpõlves proviisori abina, 1911 a. astus ta Tartu ülikooli rohuteadust õppima, aga ilmasõda katkestas selle. Luts oli ilmasõjas ja siis vabadussõjas, elab praegust vabakirjanikuna Tartus. Lutsu esimeseks raamatuks oli "Kevade", mis on tema enda koolipõlve mälestusile rajat. Pärast "Kevadet", mis talle suure kuulsuse tõi, jätkas ta seda seeriat. Juba esimesest raamatust pääle näeme Lutsu olevat nõbe jutustaja. Siin esineb ka palju luiskamisi, aga need on siiski huviga loetavad.

Lutsul on samasugune käsitusviis nagu Kitzbergil, jutustab nukra huumoriga lõbusaistki asjust.

Luts siirdub ka näitekirjandusse, andis lühikesi teoseid, mis on realistlikku laadi nagu "Kapsapää", mis on klassikaline naturalistlik näidend eesti kirjanduses. Aine selles on tyhine, räägib metsatagusest pimedusest, kirjanik näitab siin suurt tähelepanu andi.

Hiljem Luts satub symbolismi mõju alla, ta kirjutas symbolistliku teose "Soo". Kõige paremad sellest ajast on eleegilise laadiga jutud: "Harald tegutseb", "Karavaan" ja "Kirjad Maarjale". Symbolistlik ajajärk kestab Lutsu juures lühikest aega, nagu kõigi uusrealistide juures.

Nagu juba mainit, on Lutsu näidendeist tähtsam "Kapsapää", yheaatusline näidend, milles autor näitab haruldast kylaeltu tundmist. Siin on rida huvitavaid kujusid, nagu äärmiselt pime ja ahne Pliuhkam - juba on karakteriseeriv. Siin on tykk rumalust ja ahnust paljaset, alasti võetud. Eestlases on tõepoolest olemas väga palju seda joont.

Luts kauemat aega näitežanri juures ei pysi, seda tyypi on ka veel "Faunvere", mis on samasugune mõttetuse ja tylitsuste pesa, nagu Mudila Petersoni "Rahvavalgustajas". Need on hukkamõistvad skitsid, mis hari-likule lihtsale inimesele meeldib just oma naeruväärsusega. Komposit-sioonilt on need näidendid kindlad, eriti "Kapsapää" on sel alal meist-riteos.

Lutsu jutustav toodang on väga suur, igal aastal kirjutab ta paar-kolm raamatut, see on tal otse amet, ta elab sellest. Selle juures ei või oodata neis palju uut.

Luts jutustab väga sydamlukult, valib tegelasiks neid, kes elust kuidagi välja langenud, see teeb jutustuse kaasakiskuvaks. Luts on oma teoseis tarvitanud väga palju autobiograafilist elementi ja seda näeme ka "Andrese elukäigus". See on vähenõudlik teos, kui autor vaikselt vee-retab jutustuskäiku, ei katsu anda põnevat pingepunkti, mis on omane näiteks kriminaalromaanidele. Siin on esitet inimese elukäik, kes vi-letsusest tuleb, keda õnnelikud juhused viivad kokku hääde inimestega, millest aga enam kasu pole, sest ta oma elu on juba läbi põlenud, õnne ei saa enam näha.

Ilustavaid võtteid otsime siin asjata. Lihtsa inimese elu areneb meie silme ees. See, mis kõik lähedaks ja sydamlukuks teeb, on Lutsu huumor (traagilise ja koomilise segamine). Ei saa langeda kummassegi äärmusesse, vaid seisukorrad on fibreeruvad. See teebki Lutsu eriti kylgetõmbavaks.

Luts ei ole kirjanik, kes näeks yhiskonda silma ees, nagu näit. Metsanurk. Luts vaatleb üksikut inimest, indiviid kerkib esile. Lutsu kangelased vaatlevad rahulikult minevikku, ei ole võitlevad. Seepärast ei ole Lutsu teosed aktuaalsed, võiks ytelda, et nad on memuaarsed, - on mälestuskirjandus. "Kevade" päevil oli Luts loetavam kirjanik ja see arvamine pysib ka praegu, aga raamatukogude andmed näitavad, et praegu on loetavam Metsanurk. Nii Luts kui ka Metsanurk on mõlemad produktiivsed kirjanikud.

Luts on kõrvalnähteks, kes annab realistlikule kirjandusele kõrvaljooni, aga Metsanurk paistab võitlejana silma. Metsanurk on ytnud, et ta ei ole yhtegi teost kirjutanud, kus tal ei olnud midagi ytelda. Luts ei pilka kedagi kibedasti, ei mõista kedagi hukka nagu Metsanurk, kes on ideekirjanik, kellele on alati ideeline kylg teoses tähtis.

Vana realismi esitajad seadsid esile yhiskondliku probleemi. Ei tuntud huvi üksikust isikust, vaid vaadeldi kogu, hulka, vaadeldi nende hingeelu, teostusviisi.

Uusrealism on rakendet yksikinimese psyhholoogia teenistusse, käsitleb inimese enda sisemaailma yksikult, kylk aga yhiskonna foonil.

Mõnda stiilivõtteist.

Mida ligemale käesolevale ajale, seda rohkem tähelpanu pyhendetakse stiilile. Stiil avaldub mitte yksi metafooride ja teiste figuuride tarvitamisest, vaid ka sellestki, mida avaldusväärseks peetakse, millest räägitakse. Miskisugusest syndmusest valitakse osa, mida eriti esile tuuakse.

Kui võrdleme vanemat kirjandust uuemaga, siis näeme kui sõnarikas see viimane on, võtame kas või Semperi "Armukadeduse". On kirjanikke, kes kuigi palju sõnu ei tarvita. Luts näiteks ajab väga väheste sõnadega läbi.

Sõnastikuline kylg mängib stiilis suurt osa, seepärast katsub keeleuundus just uusi sõnu leida. Halvaks nähtuseks keeles on ka homonüümid. Vanemal ajal hoiti ka sünonüümide eest. Kuid aga sünonüümide tarvitamine teeb keele värskeks, annab erivarjundi asjale. Sünonüümidega on võimalik anda stiilivarjundeid.

Koos keelearenemisega näeme stiili peenenemist. "Mäekyla piimameest" ja "Tohooja Antonit" võime vaadelda kui realistliku kirjanduse stiili kõige kõrgemaid saavutusi, on muusikalise stiili haripunktiks. Laused on näit. "Tohooja Antonis" sageli korraldet värsimõõdus, daktyllides, pausid ja peatused teevad lause tugevaks, järsuks, mehiseks. Lugeses seda otsekohe ei märka, aga see avaldab mõju paratamatult. Ka esineb siin rohkesti alliteratsioonid nähtusi. Alliteratsioonid kaudu saadakse küll laulvus ja muusikalisus, kuid lause aga kaotab sageli selle otsemisel mõtte-värskuse.

Uusromantiline kirjandus.

Realistlik, eriti naturalistlik kirjandus tahtis olla elupeegeldus, ei saa kirjeldada, kuidas see on täielikult. Kuid siiski, nagu nägime, on kirjandus olnud täieline elupeegeldus. Kirjandus on ikkagi kunstielulähe- dastekste kogu ja tinglik nähtus. Uus kirjandusvool tundub seepärast tunduval elulähe- dastekste, et tuuakse uusi, madalamaid aineid kirjandusesse, mis vorm, mis pikapäälise kanoniseeruse, midagi uut enam juure ei tulnud.

Realism ja naturalism tõid kirjandusse rea uuendusi, panid massid liikuma, üksik inimesed ei maksa sääda midagi, see on tolmuterakene. Realistid eitavad fantaasia tähtsust. Kõik realistlikud kirjanikud enamas on suurte romaanide autorid, romaanid sünnivad kindla ja püsiva töö tagajärjel.

Kui realism kanoniseeruse, muutus halliks maailmaks, siis tuli kirjandusvool, mis tundis huvi jälle üksikust isikust. Endise kollektivismi asemele astub individualism. See kirjandusvool on uusromantism, s.o.

romantism, mis on kohandet uutele oludele ja aja nõuetele. Seda kirjan-
dusvoolu nimetatakse ka symbolismiks ja ka veel impressionismiks.
Viimane nimetus tuleb küll kujutavast kunstist. Nimelt Pariisis rühm
kunstnikke, kes katsusid uusi sihte kunstis rajad, korraldasid näi-
tuse, kus oli ka maal "Tõusva päikese impressioon" (mulje). Et see
kunst oli kaasajale võõras, siis ristiti kõik need novaatorid yhe kuns-
tiajakirja arvustaja poolt impressionistideks. Sõna impressioon on aga
väga iseloomustav sellele kunstivoolule - mulje välisilmast, kuid aga
süü, nagu mina seda näen. Uus vool kirjanduses püüdis umbes samasuguseid
muudusi, ja ka nimetus impressionism kanti kujutavast kunstist üle kir-
jandusse. Iga selle voolu eri nime all mõistetakse seda voolu teatavast
kyljest.

Realismile valmistasid teed mitmed leiutused tehnika vallas ja
ühiskondlikud teooriad, nii ka uusromantismile on selleks filosoofia,
mis kasvatab inimeste mõtteid umber.

Realism kasvas koos kapitalistliku arenguga, see oli tööstuse kii-
re arenemisaeg, kus tööstur kiiresti rikastus ja seejuures ei hoolinud
töötava klassi hädadest, vaid pigistas säält veel viimase välja, kust
sai, seejuures ei mõtelnud nad ega osanud oma varandusest rõõmu tunda,
eaga seda tarvitada.

Kui see ahnitsenise ja rikkusekogumise järsk esimene hoog yle läks,
siis hakkavad teise-kolmanda põlve ajal vaated muutuma. Rikkad suurtöös-
turite pojad, kel isade kogutud varandust kyllalt, hoolitsevad selle
labilöömise eest. Ka kirjandus kajastab uusi vaateid.

Tähtsamaks autoriks, kes uusi mõtteid arendab, on saksa kirjanik
ja filosoof Friedrich Nietzsche. Kõige tähtsam ta teos on "Nõnda rääkis
Zarathustra". Nietzsche on uue individualismi jutustaja, ta eitab täies-
ti suurt massi ja selle püüdeid, pyhendab tähelpanu üksikisikule, kes
on tugevam kui teised, jõuab saada selleks, kes ta hingeliselt on.

Sellest vaatest peab järeldama, et Nietzsche pidi eitavalt suhtuma ka realismi. Ka sotsialism oli Nietzschele võõras, ka see oli massiga yhendus, mida Nietzsche ei poolda. Igale inimesele on tähtis vaid ta enda mure, aga see, mis teised teevad, on talle võõras, teiste hädadesse ja muredesse ning kaastundmusse ei peagi langema. Nietzsche arendas selle isikutähtsuse ylistamise äärmise haiglase nähtuseni.

Nietzsche selle filosoofilise pääteose tegelaseks on Zarathustra, kes saanud 30 aastat vanaks, läks mägedesse, elas sääl kymme aastat, omandades sääl uued vaated, tuli tagasi inimeste hulka. Läheb linna ja hakkab levitama oma õpetust, mille sisuks on yliinimene, inimideaal. Nietzsche esimeseks ylesandeks on inimese indiviidi vabastamine aastasadade pikkusest traditsioonidest, mida on kokkukuhjanud kirik ja teised asutused ja asjaolud. Isik on maetud sygavate kihtide alla, nii et ka teised sygavamale tungivam silmgi ei näeks seda "mina". Täis kurja sarkasmi on ta siis, kui ta kõneleb inimese armastusest ja rahust. Ignoreerib täiesti ristiusu moraali. See on Zarathustra arvates une ja surma symbol.

Inimene on ainult ylemineku vorm yliinimesesse, millise ideaali ni peab pyüdma ja mille eest võitlema. Tasuks selle eest on kannatused ja ylimaks tasuks surm; inimene peab hukkuma, selle asemele areneb inimestest kõrgem olen - yliinimene.

Nietzsche ytleb inimese kohta Zarathustra suu läbi:

Inimene on kõis, mis kinnitet looma ja yliinimese vahele, - kõis ylekurstiku.

Ohtlik yleminek, ohtlik teelolek, ohtlik tagasivaade, ohtlik hirm ja seisatus.

Suur on inimeses see, et ta on sild, mitte eesmärk: mida võib armastada inimeses, on see, et ta on yleminek ja loojaminek.

Ma armastan neid, kes ei mõista elada muidu kui hukkaminejatena, sest nad yleminejad on.

Ma armastan suuri põlgajaid, sest nad on suuremad igatsusnooled teisele kaldale.

Ma armastan neid, kes ei lähe otsima tähtede tagant põhjust, et hukkuda ja saada ohvriks, vaid kes ohverdavad maale, et see saaks kord yliinimese pärismaaks.

Ma armastan seda, kes elab, et tunnetada, ja kes tahab tunnetada, et elaks kord yliinimene. Ja nõnda ta ihkab oma hukku.

Ma armastan seda, kes töötab ja leiutab, et ehitada maja yliinimesele, ja talle ettevalmistada maad, loomi, taimi.

Ma armastan seda, kes armastab oma voojust; sest voojust on hukkamistahe ja igatsusnool.

Ma armastan seda, kes vaimust ei hoiu piiskagi endale, vaid kes tahab olla täitsa oma voojuste vaim: nõnda ta läheb vaimuna üle sil-
la.

Ma armastan seda, kes oma voojustest teeb oma kallakpinna ja saatuse: nõnda ta tahab oma voojuste pärast veel elada ja mitte enam elada.

Ma armastan seda, kes ei taha evida liiga palju voojusti. Yks voojust on enam voojust kui kaks, sest ta enam sõlmeks, mille külge saatuse end seob.

Ma armastan seda, kelle hing end pillab, kes ei taha tänu ega tasu tänu: sest ta kingib ikka ega taha end päästa.

Ma armastan seda, kes hääneb, kui täring langeb temale õnneks, ja kes siis kysib: olen ma võltsmängija? - sest ta tahab hukkuda.

Ma armastan seda, kes kylvab külsõnu oma tegude eele ja alati täidab veel enam kui lubab: sest ta tahab hukkuda.

Ma armastan seda, kes õigustab tulevasti ja lunastab läinuid: sest ta tahab hukkuda praeguste pärast.

Ma armastan seda, kes karistab jumalat, sest ta teda armastab: sest ta peab hukkuma oma jumala viha pärast.

Ma armastan seda, kelle hing on sygav ka haavamises ja kes võib hukkuda väikesestki elamusest: nõnda ta läheb meeleldi yle silla.

Ma armastan seda, kelle hing on ylitäis, nii et unustab iseene-segi ja kõik asjad on temas: nii saab iga asi ta hukkuseks.

Ma armastan seda, kes on vaba vaimu ja sydamega: nii on pää vaid ta sydame sisikonnaks, ta syda aga sunnib teda hukkuma.

Ma armastan kõiki neid, kes on kui rasked piisad; yksikult langedes pimedast pilvest, mis rippumas inimeste kohal: nad ennustavad, et välk on tulemas, ja hukuvad ise kui ennustajad.

Vaadake, mina olen välgu ennustaja ning raske piisk pilvest: selle välgu nimi aga on yliinimine.

Alguses näib see yliinimine Nietzschel olevat miski bioloogiline ideeal, mille poole inimene areneb: see yliinimine on samakaugel inimesest, kui inimene ahvist ja nagu ahv ei võinud aimata, mis laadiliseks ta kord areneb, nii ei tea ka inimene yliinimesele kindlat sisu anda. Önn, et ta suundagi märkab ja et tal selleks tahet on. Inimeses peab olema igatsus kõrgemale, igatsus ja janu yliinimese järele. Näit. Zarathustra päätykis: "Lapsest ja abielust" järgmist:

- "Mul on üks kysimus ainult sinule, mu vend: nagu loetina ma heidan selle kysimuse su hinge, et teada, kui sygav ta on.

Sa oled noor ja unistad lapsest ning abielust. Kuid ma kysin ainult: oled sa see, kel õigus on soovida endale last?

Oled sa võidurikas, enesetaltsutaja, oma tunnete käskija, oma vooruste isand? Nõnda ma kysin sult.

Või räägib su soovis loom ja harilik tarvidus? Või yksindus? Või enesega rahulolematus?

Ma tahan, et su võit ja su vabadus igatseks last. Elavaid mälestusi sa pead pystitama oma võidule ja vabastusele.

Enesest ylemale pead sa ehitama. Aga enne pead ise olema valmis ehitet, õigenurkne ihult ja hingelt.

Ei üksnes edasi siginema pea sa, vaid ka liginema kõrgemale!
Seks olgu sulle soodus abielu sild!

Kõrgema keha sa pead looma, lähtelise liikumise, endastveerleva ratta, looja pead looma.

Abielu: seks ma nimetan kahe inimese tahet luua yht, kus oleks enam kui ta looja. Sygavat austust teineteise kui selle tahte kehastajate vastu ma nimetan abieluks.

See olgu abielu mõte ja tõde!

Aga seda, mida ninetavad abieluks liigpaljud, need ylearused, ah - kuidas pean nimetama seda!

Ah, seda hinge ahtrust kahe yhenduses! Ah, seda hinge mustust kahe yhenduses! Ah, seda viletsat rahulolu kahe yhenduses!

Abieluks nad ninetavad kõike seda: ja nad ytlevad, et nende abielud on sõlmit taevas.

Ent siis ma ei tahagi seda ylearust taevast. Ei ma ei või sallida neid taevases võrgus takerdavaid loomi.

Eemale jäägu minust ka jumal, kes juure lonkab õnnistama neid, keda ta pole yhte pannud!

Sääraste abielude yle arge naerge! Kas on last, kel poleks põhjust nutta oma vanemate pärast?

Väärrikana näis mulle see mees ja kypsenä maa mõttele: aga kui nägin ta naist, siis oli maailm mu meelest hullumaja.

Jah, ma tahaksin, et maa väriseks krampides, kui pyhak ja hani paari heidavad.

Yks läks kui kangeline tõdesid otsima, aga tõi lõppeks saagina koju väikese ehitud vale. Oma abieluks ta nimetab seda.

Teine oli läbikäimises kare ja valis valjusti. Kuid yhekorraga rikkus ta kõigiks kordadeks oma seltsi: oma abieluks ta nimetab seda.

Kolmas otsis ymmardajat inglī voorustega. Kuid korrage ta oli ise oma naise ymmardaja, ning nyūd oleks tal vaja vaid seda veel inglīks.

Ettevaatlikud ma nägin olevat kõik nyūdsed ostjad, ja kavalus hiilgas nende silmist. Aga oma naise ostab kõige kavalamgi veel kotis.

Palju lyhikesi narrusi - seda teil hyytakse armastuseks. Teie abielu teeb yhe ainsa pika lollusena neile lyhikesile narrusile lõpu.

Teie armastus naise vastu ja naise armastus mehe vastu: ah, oleks see vähemalt kaaskannatamine kannatavaile ja looritud jumalale! Aga enamasti taipab ses üks loom teise.

Kuid teie paremgi armastus on veel ainult võrdkuju täis vaimustust ja valulik palang. Tungal on ta, mis peab valgustama teie kõrgemaid teid.

Ylemale endast peate kord armastama! Siis õppige enne armastama! Ja sellepärast peategi jooma oma armastuse kibeda karika.

Kibe on veel parimgi armastuse karikas: nõnda ta äratas igatsust yliinimese järgi, nõnda ta teeb sulle janu, sulle, loojale! Janu loojale, nool ja igatsus yliinimese järgi: ytle, mu vend, kus see sinu abielu tahe?

Pyha on mulle selline abielu ja selline tehe!
Nõnda kõneles Zarathustra." -

Kuid hiljem Nietzsche eemaldub aegapidi darvinistlikust käsitusest ning ta yliinimene kaotab vähehaaval bioloogilise tulevikutyybi tunnused, muutudes kas normatiivseks juhiseks inimese käsitluses või siis konkrētiseerudes mõneks mineviku kangelaseks. Nietzsche samastab nyu sellega, mis tas on otsitavat, heitlevat, tunglevat, igavesti elu kõige paljas elamine, vetegeerimine, ei sisalda mingit kõrguvat,

väärtust, vaid alles tahe, aktiivsus loob selle. Mitte enese alalhoiu tahe, vaid enese maksmapaneku tahe.

Nii näeme, et Nietzsche elufilosoofias bioloogiline vaatlusviis teed annab risti vastupidisele printsiibile, kõrgeimale väärtusele, mis järsu pööraku teeb, et elule vastu astuda ja seda enese alla painutada. Sõna "yletamine" ja "eneseyletamine" esineb Nietzschel vägagi sageli ja viipab väärtusele, mis kõrgemad on elust endast ja mille nimel võiks elu unustada ja ohverdada. Seda mitte ligemise ega inimese kasuks, küll aga armastuse teostuseks kangeima ja kõrgeima vastu. Kui Nietzsche ylistab elu, siis tuleb seda enamasti mõista vastuseisukohana ristiisu elupõlguse vastu.

Näit. kõneleb Zarathustra päätykis "Keha põlgajatest":

Keha põlgajaile tahan ma ytelda oma sõna. Ei ymber õppima ega ymber õpetama nad pea, vaid ainult jumalaga jätma iseenese keha - ja nii jääma vait.

"Keha olen ma ja hing" - nõnda kõneleb laps. Ja miks ei peaks kõnelema nagu lapsed?

Kuid ärganu, teadja ytleb: keha olen ma tervenisti ja yleni, ega midagi pääle selle; ja hing on vaid sõna millegi kehas asuva jaoks.

Keha on suur mõistus, paljus yhe teadvusega, sõda ja rahu, kari ja karjane.

Su keha tööriist on ka su väike mõistus, mu vend, mida sa nime-tad "vaimuks", see suure mõistuse väike töö- ja mänguriist.

"Mina", ytled sa ja oled uhke selle sõna yle. Kuis suurem sel-lest - mida sa ei taha uskuda - on see su keha ja ta suur mõis-tus: ta ei ytle mina, vaid teeb "mina".

Sel, mida tunneb tunne, mida tunnetab vaim, pole kunagi lõpp-

sihti. endas. Kuid tunne ja vaim tahaksid sind veenda, et nemad on kõigi asjade lõppsiht: nii auahned on nad.

Töö- ja mänguriist on tunne ja vaim: nende taga asetseb veel "ise". See "ise" otsib ka tundesilmadega, kuulab ka vaimu kõrvaldega.

Ikka kuulab, ikka otsib see "ise": ta võitleb, sunnib, valdab, hävitab. Ta valitseb ja on ka "mina" valitseja.

Su mõtete ja tundmuste taga, mu tond, seisab võimas käskija, tundmata tark, ta nimi on "ise". Su kehas elab ta, ta ongi su keha.

Su kehas on enam mõistust, kui su parimas tarkuses. Ja kes siis teab, milleks su kehal õieti vaja on su parimat tarkust?

Su "ise" naerab su "mina" ja ta uhkete hypete üle. "mis on mulle need mõtte hypped ja lend", ytleb ta endale. Kõver tee mu eesmärgile. Mina olen selle "mina" ohelik ja ta mõistete kõrvasosistaja. See "ise" ytleb "minale": siin tunne rõõmu!" ja "mina" kannatab valu ja mõtleb järele, kuidas ta enam ei kannataks - ja sellest ta just peab mõtlema.

See "ise" ytleb "minule": siin tunne rõõmu!" Ja "mina" on rõõmus ja mõtleb järele, kuidas ta veel tihtigi oleks rõõmus - ja sellest ta just peab mõtlema.

Keha põlgajale on mul ytelda sõnake. Nende põlgus tulebki nende austusest. Mis lõi siis austuse ja põlguse, väärtuse ja tahte?

Loov "ise" lõi endale austuse ja põlguse, lõi endale rõõmu ja valu. Loov keha lõi endale vaimu oma tahte käeks.

Isegi oma rumaluses ja põlguses, oo keha põlgajad, teenite veel oma "ennast". Ma ytlen teile: teie "ise" just tahab surra ja pöördub ära elust. Ta ei suuda enam teha seda, mida ta meelsamini tahab: - luua ylemale endast. Seda ta tahab meelsamini.

Kuid liiga hilja on see talle: - ja nyyd tahab teie "ise" hukutada, teie keha põlgajad.

Hukkuda tahab teie "ise" ja seepärast oletegi saanud keha põlgajaks! Sest enam ei suuda te luua ylemale endast.

Ja seepärast oletegi nyüd täis viha elu ja maa vastu. Teadvuse-
tu kadedus on teie põlguse kõõrdi pilgus.

Ei ma lähe teie teed, teie keha põlgajad! Teie pole mulle mingid
sillad yliinimese juure.

Nõnda kõneles Zarathustra."

Või näiteks jälle paatykis "Surma jutlustajad":

- "On olemas surma jutlustajaid: ja maa on täis sääraseid, kel-
lele peab jutlustama seljapöörmist elule.

Täis on maa ylearuseid, raisku on läinud elu liigpaljudest. Mee-
litetagu neid "igavese eluga" minema seitsinasest elust!

"Kollased", - nii hyytakse surma jutlustajaid, või "mustad". Kuid
mina tahan näidata neid teile veel teisiski värves.

Sääl on koledad, kes kannavad endas kiskjat looma ja kel pole
valikut pääle himude ja enesevalitsemise. Aga nende himudki on
eneseveristamine.

Nad pole saanud isegi inimesiks veel, need koledad: jutlustagu
nad seljapööramisest elule ja kadugu ise!

Sääl on need, kel tiisikus hinges: vaevalt nad on syndinud, kui
nad hakkavad surema ning igatsevad õpetusi väsimusest ja loobumi-
sest.

Nad tahavad meeleldi olla surnud ja meil tuleks tunnustada nende
tahe hääks. Hoidugem äratamast neid surnuid ja vigastamast neid
elavaid sarku.!

Neile juhtub vastu tõbine või rauk, või laip; ja kohe nad ytle-
vad: "elu on kummutatud!"

Kuid nad ainult ise on kummutatud ja nende silmad, mis näevad
vaid yhte palet kõigel oleval.

Mahitud paksu raskemeelsusse ja ahned pisijuhustele, mis toovad surma: nõnda nad ootavad ja ihuvad yksteisele hambaid.

Enk jälle: nad haaravad maiustiste järgi ja pilkavad ise oma lapsikust: nad ripuvad oma ölekörre elu kyljes.

Nende tarkus kõlab: "narr, kes jääb elama, aga ometi oleme nii narrid! Ja see ongi elu suurim narrus!"

"Elu on vaid kannatus" - nii ytlevad teised ega valeta: siis muretsege ometi, et teie lõpeksite! Siis muretsege, ometi, et lõpeks elu, mis on vaid kannatus!

Nõnda kõlaga teie voorusõpetus: "Sina pead tapma iseenese! Sina pead elult varastama iseenese!"

"Iharus on patt, - nii ytlevad mõned, kes surma jutlustavad - pugegem kõrvale ja olgem lasteta!"

"Synnitada on raske, -" nii ytlevad teised - mispärast veel synnitada? Synnivad vaid õnnetud! Ka need on surma jutlustajad.

"Kaastundmust on vaja - nii ytlevad kolmandad. Võtke, mis mul on! Võtke, mis ma olen! Seda vähem seob mind elu!"

Kui nad oleksid olemuselt kaastundlikud, siis nad teeksid elu vastikuks oma ligemisile. Kuri olla - see oleks nende õige hädus.

Aga nad tahavad lahti saada elust: mis meil sellest, et nad oma kettide ja kinkidega veel kõvemini köidavad teisi!

Ja teiegi, kelle elu töötuhin ja rahutu rabelus: kas teiegi pole väsinud elust? Kas teiegi pole väga kypsed surma jutlusele?

Teie kõik, kas peate kalliks töötuhinat ja kõike kiiret, uut ja võõrast, - teie ei salli end hästi; teie õhin on põgu ja tahe unustada iseennast.

Kui teil oleks enam usku elusse, ripuksite vähem silmapilgu kyljes. Aga teil pole ootamiseks kyllalt sisu ja isegi laiskuseks mitte!

Kõikjal kajab nende hää, kes jutlustavad surma: ja maa on täis sääraseid, kellele tuleb jutlustada surma.

Ehk "igavest elu": see on mulle ükskõik, - kui nad vaid ruttu siit kaoksid.

Nõnda kõneles Zarathustra.---

Muidu on Nietzsche üks esimesi, kes ikka ja alati kõige oma verrega on pooldanud seda, mis elus on trotslikku, sngarlikult yletavalt, jah, elu vastastki.

Tema vaimu kangelus on leppimatu kõige pehme ja paindlikuga, oludele sovelduse ja kompromissiga.

Oma suures väärtuste ymberhinnangus nihutab Nietzsche rõhu tugevusele: kõik, mis sellest tuleb, on häa; kõik, mis synnib nõrkusest, on halb. Et ristiusk, milles palju on syndinud just nõrkusest, kaastundmusest ja haletsusevaimust, vimmast tervete ja võimsate vastu, Nietzschele vastik tundus, on iseenesest mõista. Oma vihas selle usu vastu ta kaotab tasakaalu: mõnitusest, sapist ei tule tal kristluse vastastes paradoksidest kunagi puudu ja ta ei pörka tagasi väitmast, et taevast on maailma tagumik. Näiteks paatykis "Preestritest" Zarathustra kõneleb nii:

- Ykskord andis Zarathustra oma õpilasile märku ja ytles neile nõnda:

"Siin on preestrid: ja kuigi nad on minu vaenlased, astuge neist ometi vagusi mööda, magava mõõgaga!

Ka nende keskel on kangelasi; paljud neist kannatasid liialt: sellepärast tahavad nad kannatama panna teisi.

Nad on kurjad vaenlased: miski ei ole neimahimulisem kui nende alandlikkus. Ja kergesti määrib end see, kes neisse puutub.

Aga minu veri on sugulane nende verrega: ja ma tahan, et minu verd austetaks nendegi veres" ..

Kui nad mööda olid läinud, tuli Zarathustral valu sydamesse: ja kui ta lyhikest aega valuga oli võidelnud, kõneles ta nõnda:

Mul on hale neist preestritest. Nad-on ka mu maitse vastu. Kuid see on mulle veel tyhisem asi, sest saadik, kui viibin inimeste keskel.

Ent ma kannatan ja kannatasin nendega: nad on mul vangid ja märtitud mehed. See, keda nad nimetavad lunastajaks, pani nad ahelasse: Völtsväärtuste ja kõnekõlksude ahelasse. Ah, et keegi nad lunastaks nende lunastajast!

Nad uskusid korra randuda saarele, kui meri neid lainetel vintsutas; aga vaata, see oli magav koletis!

Völtsväärtused ja kõnekõlksud: need on need kõige õelamad koletsised surelikule, - kaua magab ja varitseb neid kuri saatust.

Aga viimaks ta ärkab ja tuleb ja sööb ja neelab kõik, mis tema pääle ehitas hytikesi.

Oo, vaadake neid hytikesi, mis need preestrid on ehitanud! Kirikuiks nimetavad nad omi maguslõhnavaid koopaid.

Oh seda völtsit valgust, seda umbset õhku! Siin, kus hing oma kõrguste poole - ei tohi lennata!

Sest nii käseb nende usk: "põlvili trepist yles, teie patused!" Tõesti parem ma vaatan häbematust kui nende häbis ja härduses väänat silmi.

Kes lõi endale seesugused koopad ja pihtimistrepid? Kas mitte need, kes end tahtsid peita, häbenedes puhta taeva ees?

Ning alles siis, kui puhas taevas läbi purunenud lae uuesti vaatab alla rohu ja punaste moonide pääle varemete varjus, tahan ma jälle pöörduda oma sydame selle jumala asukohtade poole.

Nad nimetasid jumalaks seda, mis neile vastu oli ja valu tegi; ja tõesti, nende kummardamine näitas palju kangelasloomu!

Ja teisiti nad ei mõistnud oma jumalat armastada, kui et inimese löid risti!

Korjustena tahtsid nad elada, musta kuuega katsid nad oma kor-

juse; nende kõnedestki lehkab mulle vastu surnukambri vyrtsihaisu.

Ja kes elab nende ligidal, elab musta loigu ligidal, kust vastu krooksub nende magus - sygavmõtteline laul.

Paremaid laule peaksid nad mulle laulma, et õpiksin uskuma nende lunastajat: lunastatunud peaksid välja nägema tema jyngrid.

Alasti tahaksin neid näha: sest ainult ilu peaks jutlustama meeleparandust. Aga keda kyll paneks uskuma see märdisantlik kurbus!

Tõesti, ei ole nende päästajad ise tulnud vabadusest ega vabaduse seitsmendast taevast! Tõesti ei ole nad ise kunagi kõndinud tunnetuse vaipadel!

Lynkadest koosnes nende lunastajate vaim. Aga igasse lynka pistsid nad oma luulekuju, oma lyngalunastaja, keda nad nimetasid jumalaks.

Kaastundmusse olid uppunud nende vaim, ja kui nad siis kaastundmusest lainetasid ja ylelainetasid, ujus pinnal ikka mõni suur lollus.

Sydisti kihutasid nad ja suure käraga oma karja yle oma silla: justkui viiks ainult üks sild tulevikku. Tõesti, ka need karjased ise kuulusid veel lambakarja.

Kitsas vaim, aga avar hing oli neil karjasil: kuid, mu vennad, millised pisimaad on seni olnud kõige avaramadki hinged!

Veremärke kirjutasi nad oma teele, ja nende lollus õpetas, et verega võib tõestada tõtt.

Ent veri on tõetunnistajaist kõige pahem; veri myrgitab veel kõige puhtamagi õpetuse hulluseks ja sydamevihkamiseks.

Ja kui keegi oma õpetuse eest läheb tulest läbi, - mida tõestab see? Tõesti enam on juba see, kui iseenese palangust tõuseb oma õpetus!

Kuum syda ja kylm pää: kus see kokku juhtub, sääal tekib tuulekeeris - "lunastaja".

Tõesti, on olnud suuremaid ja kõrgemalt syndinud kui need, keda rahvas nimetab lunastajaiks, need kaasatõmbavad tuulekeerised.

Ja veel suuremad, kui kõik need lunastajad, peavad teid päästma, mu vennad, kui tahate leida vabaduse teed.

Liialgi veel pole olnud yliinimest. Alasti nägin ma neid mõlemaid, suurimat ja vähimat inimest: -

Liiga sarnased on nad veel yksteisele. Tõesti, isegi suurima leidsin ma veel olevat liig-inimliku!

Nõnda kõneles Zarathustra". - -

Yldse, kui palju selgemaks saab Nietzsche mõttemaailm, kui yheks ta loomingu tõukejõuks pidada viha ristiuse vastu.

See on nagu suur poleemikavaim, millest võrsub kiiresti ja kergesti opositsioon häduse, ligemise armastuse, kaastundmuse ja kõige avaldliku vastu. Häädust, alandlikkust, õrnust, peab ta orjamoraali ligemisteks; hää inimene on talle valelik, variser, dekatentsi nähtus; ligemisearmastuse asemele seab ta armastuse kaugeima vastu. Omapoolgust, moraaliiväärtustena rõhutab ta tublidust, julgust, kavalust, raskust, valjust, yllust, aukartust; nukruse asemel lõbusust ja rõõmu, ve ja rõõmsa keha eneseavaldust; alandliku meele asemel lusti kõikjal esimene olla ja yle teiste tõusta. Isandate moraal, mille ta asetab kõrgemale orjade omast, tuleb tervest, tugevast tahtest; ristiuse, s.o. orjade moraal aga tuleb nõrkusest, sisaldab kättemaksu vimma, rahulolematuse pisikuid, on rohkem reaktsiooni kui vaba aktsiooni moraal. Päätykis "Karkusest" räägib Zarathustra järgmist:

- "Ma armastan metsa. Paha on elada linnades: liiga palju on sääal himuraid. Eks ole parem sattuda märtsuka kättesse, kui mõne hiinura naise unistusesse?

Ja vaadake ometi neid mehi: nende silm ytleb seda - nad ei tea midagi paremat maa pääl, kui lamada naise kõrval.

Muda on nende hinge põhjas; ja häda, kui nende mudal on koguni veel vaimu!

Oleksite te ometi vähemalt loomadena täiuslikud! Ent loomale on omane süütus. Kas ma kutsun teid tapma oma meeli? Ma kutsun teid meelte süütusele.

Kas ma kutsun teid karskusele? Karskus on mõningaile voorus, kuid paljudele peaaegu pahe.

Nad hoiuvad ju küll: aga meelsuse - lita vahib kadedusega kõigest nende teotsusest.

Ka nende vooruse kõrgusisse ja kuni jahedasse vaimu järgib neile see loom oma rahutustega.

Ja kui peenelt meelsuse-lita mõistab manguda endale tyki vaimu, kui ta ei saanud tykki liha.

Te armastate kurbmänge ja kõike sydantlõhestavat? Kuid ma ei usalda teie litat.

Teil on minu meelest liiga julmad silmad, ja te vahite iharalt neid, kes kannatavad. Kas pole ymberrõivastunud vaid teie iharus, hyides end kaastundmuseks?

Ja veel selle mõistukuju ma annan teile: mitte vähed, kes tahtsid endast välja ajada kuradit, pole ise läinud seejuures sigadesse.

Kellele on karskus koormav, see jätku ta: et ta ei saaks teeks põrgusse - see on mudaks ja hinge kiimaks.

Kas ma kõnelen sopaseist asjust? Minule pole see kõige halvem. Mitte, kui tõde on sopane, vaid kui ta on madal, astub tunneta- ja vastumeelt vette.

Tõesti, on karskeid hinge põhjani: nad on lahkema sydamega, nad naeravad meelsamini ja rohkem kui teie.

Nad naeravad ka karskuse üle ja kysivad: "mis on karskus?"

Kas karskus pole rumalus? Ent see rumalus tuli meie juure, mitte meie tema juure.

Me andsime sellele vööräle varju oma sydames: nyid elab ta meil, - jäägu ta siia seni kui tahab!"

Nönda kõneles Zarathustra." -

Kui orjade morral peab hääks teiste aitamist, ning seab ideaaliks enese unustuse, eraldumise seltskonnast, nii siis pyhaku, askeedi ja Kristuse, siis isandate moraal ei pörka tagasi egoismist, näeb ideaali sõduris, käskijas, sangaris.

Nietzsche mõju on olnud kõigi maade kirjandustesse ja filosoofiates - se kultuuri kolossaalne. Ta teosed sisaldavad kõik läbielatud tõesid. Ta teosed on ka lugemiseks palju kergemad kui vanade filosoofide tööd. Nietzsche oli ise tugeva kirjanikuandega, seepärast oskab kõike huvitavalt ette kanda.

Nietzsche peab äärmiselt tähtsaks indiviidi, sest kasvab välja põlgus sajandi teisepoole demokraatlikkudele ideedele. Nende teostamine on kõik. Nietzsche arvates inimeste yhesuguseks tegemine, mis nivelleerib kõig. Kõrgemad peaksid laskuma siis madalamate hulka, saabub see, mida Nietzsche nimetab viimaseks inimeseks. Nietzsche ytleb, et inimese tegevuses ei ole tähtis kindlalt formuleerit siht, vaid võitlusmoment on tähtis enda isiku maksmapaneku pärast. Ei midagi ei vihka Nietzsche enam kui üliinimese vastandit, "viimast inimest", seda, keda idealiseerib mass ja kes oma loomulikus arenemises, ilma tahte kaasabit, areneb keskmiste voorustega kodanikuks, kes käib tasa ja targu, kes on rahul oma olemasoluga ja enesega, kes on ettevaatlik, parajalt myrgine, keskmiselt jõukas, keskmiselt töökas, sarnane igale teisele, kes on kõige- teadja ja kel on oma lõbuke öö jaoks ning lõbuke päeva jaoks. Yhe sõna- ga see, keda oleme harjunud nimetama väikekodanlaseks ja kes evib kõik kristlikud voorused. Zarathustrat tylgastab selline inimideaal nõnda, et ta seitse päeva jääb elutult lamama. Seda vastikum on see ideaal, et ta pole enam tungi kaugemale, kõrgemale, enesest üle ja ka sellepärast

et see Nietzsche vastse tõe ees, et kõik, mis olemas, tuleb kord ja lõpmata kordi tagasi, tähendab ka tyhisuse ja mõttetuse igavest taastulekut.

"Viimase inimese" kohta räägib Zarathustra:

Kui Zarathustra oli ytnud need sõnad, vaatas ta jälle rahva pääle ja vaikis. "Sääl nad seisavad, ytles ta oma sydames, sääl nad naeravad: nad ei mõista mind, ma pole suu neile kõrvule.

Kas pean neil kõrvad enne läbilööma, et nad õpiksid kuulma silmeaga? Kas peab karkima vasktrummide ja meeleparanduse-jutlustajate viisi? Või nad usuvad ainult kogeletat?

Neil on midagi, millega nad uhkustavad. Kuidas nad ometi nimetavad oma uhkustaja? Hariduseks nad nimetavad seda, see teeb nad tähtsamaks kitsekarjaseist.

Seepärast nad ei kuulegi meeleldi enese kohta sõna "põlgus". Seepärast ma kõnelengi nende uhkusele.

Seepärast kõnelen neile kõige põlastavamalt: see aga on viimne inimene.

Ja nõnda kõneles Zarathustra rahvale:

Käes on aeg, et inimene seaks enesele eesmärgi. Käes on aeg, et inimene istutaks oma ylima lootuse eo.

Veel on ta maapind seks rikas kyllalt. Aga kord see maapind jääb vaeseks ja tuimaks, nii et ta enam ei jaksa kasvatada yhtki kõrget puud.

Häda! Tuleb aeg, mil inimene enam ei heida oma igatsushoolt yle-male inimesest ja mil ta vibupael on võõrdunud värelemast.

Ma ytlen teile: peab eneses veel kandma kaost, et synnitada tantsivat tähte. Ma ytlen teile: teis on veel kaos.

Häda! Tuleb aeg, mil inimene ei synnita enam yhtki tähte. Häda! Tuleb aeg kõige põlastavama inimese, kes ei suuda põlata ennastki

enam.

Vaadake! Ma näitan teile viimset inimest.

"Mis on armastus? Mis looming? Mis on igatsus? Mis on täht?" - nii kysib viimne inimene ja pilgutab silmi.

Maakera on siis jäänud väikeseks, ja ta pinnal hypleb viimne inimene, kes kõik teeb väikeseks. Ta sugu on hävimatu nagu maakirp; viimne inimene elab kõige kauemini.

"Me oleme leiutanud õnne" - ytlevad viimsed inimesed ja pilgutavad silmi.

Nad on jätnud need maad, kus kylm ja kare oli elada: sest neil oli vaja sooja. Armastetakse veel naabrit ja hõõrutakse end tema vastu: sest neil on vaja sooja.

Haigust ja umbusku peavad nad patuks: käiakse tasa ja targu. Rumal, kes veel komistab vastu kive ja inimesi.

Aegajal veidike myrki: see toob mõnusaids unesid. Ja palju myrki lõpuks: siis on mõnus surra.

Tehakse veel tööd, sest töö on ajaviide. Kuid peetakse hoolt, et ajaviide liiga ei teeks.

Pole enam vaesust ega rikkust: kumbki on liiga koormav. Kes tahab veel valitseda? Kes veel sõna kuulda? Kumbki on liiga koormav.

Ei yhtki karjast ja yksainus kari! Kõik tahavad sarnast ja kõik on sarnased: kes teisiti tunneb, läheb ise hullumajja.

"Enne eksis kogu maailm" - ytlevad teraseimad ja pilgutavad silmi.

Ollakse tark ja teatakse kõik, mis olnud: ning irvitamisel pole otsa. Minnakse veel riidu, kuid lepatakse ruttu, - muidu see rikub kõhtu.

Oma lõbuke on neil päeva jaoks, oma lõbuke öö jaoks: aga tervistest peetakse lugu.

"Me oleme leiutanud õnne" - ytlevad viimsed inimesed ja pilgutavad silmi.

Siin lõppes Zarathustra esimene kõne. -

Nietzsche oli filosoof, kuid filosoof loob systeemi, katsub oma ilmavaadet korraldada, ta manab oma teoses kujud esile ja nende kujude üleastumistest, tõekspidamistest leiamegi autori vaated. Kui Nietzsche oma yliinimesega tuleb, siis on see protest kogu elu mehaniseerimisele, see on hädakarjatus inimese hinge järele.

Nietzsche vaated leidsid kirjanduses kajastuse. Nende kirjandusse toojaks olid Norra kirjanik Ibsen ja teine poolakas Przybyszevski. Neist kirjanikest Ibsen on eriti tähtis, kuigi aga Przybyszevskil ei olnud omal ajal vähem tähtsust, kes käsitas individualismi printsiipi omapärasel viisil, viis selle egoismini, kus inimese mina on kõige tähtsam, mille ees ei ole tarvis vastutust tunda. Oma mõtteid väljendab Przybyszevski selgesti oma suures romaanis: "Homo sapiens". Kuid see, mille Nietzsche oli Zarathustra suu läbi kõnelenud, sellele Ibsen loob kujud lihast ja verest.

Henrik Ibsen (1828 - 1906) sündis Lõuna-Norramaal. Ta lapsepõlvast raske, ta oli apteekris õpilane, läks siis edasiõppima rohuteadust Kristiaaniasse. Sattus sääl ajakirjandusse ja hiljem teatrisse. Säält läks Ibsen Bergenisse, teise suure Norra linna, tegi reisi välismaale ja tuli siis Kristiaaniasse (Oslosse) tagasi.

Ibsen on draamakirjanik. Proosa alal pole ta midagi silmapaistvat loonud, ka luule alal on annud ainult yhe kogu.

Selle kõik, mis Zarathustra täakis, Ibsen on valanud kujudesse. Ibseni teoseis on ikka yliinimene, kõik kangelased on nagu Zarathustra õpilased, on õppinud temalt selle tõekspidamise, et ainsaks ylesandeks on enese makspanek. Ibseni teosed käsitlevad ka massi, aga see ei ole enam kollektiivne kangelane; mass on see, kelle vastu pörkab isikuse teostus, kangelased võitlevad sellega, kuid selles võitluses nad ka hukuvad. Yldse, kui Ibsen arvustab oma kaasaega, siis puudub selles

humor, andeksandva naeratusega ei lähene Ibsen oma kangelastele kunagi.

Ibseni kangelased teenivad inimese suurt ylesannet, on inimese paremakstegemise eest väljas, satuvad seejuures massiga vastollu, kes neid pilkab ja ses pilkamises leiavad nad suurimat tasu. Kannatused on suurimaks lõbuks ja surm on kõrgem lõpp sellele. Zarathustralt on nad õppinud äärmist julmust, see tuleb sellest ja on sellega vabandav, et nad võitlevad inimkonna pärast, võitlevad tuleviku ja yliinimese pärast, kauge tuleviku=muusika tõmbab neid. Nagu Zarathustra on demokraatiavastane, nii ka Ibseni kangelased. Ta teoseis on alati tegemist isikuga, kes kannatab, keda ei mõisteta, keda hukka mõistetakse ja kellele vaenulik ollakse. Igalpool kangelased jäävad endale truuks.

Kõige selgem niisuguse yliinimese kuju on pastor Brand samanimelises draamas, mis ilmus 1866. See kuju on Zarathustra yliinimese seltsimise kehastus. Kõik, mis Brand räägib, on Zarathustra kõne. Zarathustra ainult jutustab, avaldab oma mõtteid elunähtuste üle. Ibsen on pannud need sõnad Brandi suhu, kes pole enam abstraktne kuju, kes saatudes mitmesugustesse olukordadesse, kus ta ymbrusest on ärarippuv, on sunnitud tegutsema ja oma vaateid kaitsma.

Brand on pastor, kes satub pääle pikki eksirännakuid koju tagasi ja asub pastoriks. Ta ymber tekib ränk võitlus mitmesuguste asjade pärast. Me näeme säääl Brandi mitte ainult pastorina, vaid ka kui inimesena. Brandil on ema, ta paistab silma pojana; tal on naine, näeme teda abikaasana. Igal alal näeme Brandi salgavat end maha ja jäävat kannatama. "Brand" on üks sygavamaid Ibseni näidendeid.

Juba Nietzsche rääkis, et siht on teisejärgu tähtsusega, tähtis on võitlus. Rahuseisukord on ka Brandilgi võõras, igavene sõda ja rahulolematumus on suurema täienemise aste ja nagu Nietzsche töötas, et selle võitluse palgaks on surm, kus on yleminek yliinimesesse.

Ibsen on Brandist teinud kunstilise kuju. Brand ei kõnele ainult, ta peab olude sunnil tegutsema, peab näitama, kuidas teostada oma ideid.

Brand on kõigepäält sisemise võitluse kehastus, kus võitleb inimene yliinimesega, kes sunnib teostama oma eneseteostust. See teos on muu-seas realistlikult motiveerit.

Ibseni paremaid draamasid on veel "Rahvavaenlane", "Keiser ja Galillalane" ja "Peer Gynt". j.t.

Seda Nietzsche õpetust on oma draamades edasiarendand ka belglane Maurice Maeterlinck, kes on kõige päält sygav filosoof.

Maeterlinckil on sugulusi vanaromantismiga, ta on moderniseerinud vanaromantilist-müstilist ilmavaadet.

Nietzsche yliinimesele läheneti mitmet viisi. Kui Ibsen on tege-yuse ja õilsa surma laulik, siis Maeterlinck on hirmu, õuduse ja mure laulik.

Iga kirjandusvool hakkab olema kindel vool sest ajast pääle, kus ta oma credo saab. Symbolistliku kirjanduse sygavamaks teoreetikuks ongi Maeterlinck. Ta kirjutas tähtsa teose "Alandlikkude are", kus on kõik need vaated avaldatud. See on pool filosoofiline, pool poeetiline traktaat, kus tahetakse näha reaalse maailma kõrval veel kõrgemat maailma, mis määrab ära inimese saatuse, tema elukäigu juba ette. Inimene pole võimeline oma saatust määrama, seda teevad mingid salapärased jõud. Maeterlincki õpetust võib nimetada dualistlikuks. Ka sõnadel ja kõnelustel on Maeterlincki järele kaks mõtet: üks igapäevane, kuid selle äripäevase kõrval veel teine salajane mõte, mille tähendus on teisest ilmast.

Maeterlinck heitis realismile ette, et see tõi lavale inimeste toored kired, kuid pääle selle on olemas veel tähtsamad, pyhamad sää-dused kui kirgede võim. Kuid nende hääl on vaikne, nende häält kuuleb ainult vaikus ja hämaruses. Realism on kõrvalle heitnud, jätnud kõr-

vale inimese teise salapärase elu.

Maeterlinck ytleb, otsige traagilist igapäevasust, heitke kõrvale kõik efektid, vaadake inimest monotoonses igapäevasuses, siis õpite tundma hingede kõnelust ja salapärast hingede elu.

Kõige selgemini see Maeterlincki toon tuleb esile ta lyhikesis näidendeis, nagu "Kontvööras" (Kutsumatus). See näidend on kõigest 12 lehekylje pikkune. Ka tegevustik on vaikne.

Tegelasiks on siin pime vanaisa, siis isa, onu, 3 tytart, halastajõe ja teenija. Maeterlinck pole siin kellelegi annud nime, on ainult märkinud ära kõige yldisemad vahekorrad.

Tegevus synnib meie ajal. Miljööks on antud kaunis pime saal vanas lossis, kus paremale ja pahemale viib uks, tagaseinas veel väike uks salakäiguga. Tagaseinas aknad roheliste raamidega ja aeda viiv klaasuks.

Naissugusesse poolhämaraasse armastab Maeterlinck yldse oma tegelasi paigutada, miljööks on ikka kloostrite pimedad käigud, vanade poollagund losside hämarad saalid, tumedad võlvialused ja muud sarnased salapäraseid paigad.

Näidend algab sellega, et perekond on koos laua ääres ja ajab jututu. Faabulaline kylg siin puudub, seda siin ei ole. Tegevus seisab koos jutuajamisest, mille aineks on haige perekonnaliige, pereema, kes asub kõrvaltoas ja kelle paranemist oodatakse ja keda kuuleme lõpuks surevat. Terves teoses on surma katastroofi aimus.

Siin on antud kaks draamat, üks väline, teine sisemine. Siin on kaks maailma, sõnal on kaks tähendust, kõigil, mis lausutakse, on veel teine salapärase tähendus (sellest tuleb kirjandusvoolu nimigi - symbolism). Võtame yhe näite sellest, kus avatakse klaasuks.

Pime vanaisa aimab kohe, nagu tahaks keegi tuppa tulla, keegi värras, kutsumatu. Tytred tahavad klaasust kinni panna, aga ei saa, see on punsunud. Isa läheb appi ja ytleb, et homme tarvis kutsuda puusepp. Vanaisa kuuleb seda ja kysib, et kas homme tuleb siis juba puusepp

Onu vastab, et aga miks seda kysida siis nii õudse häälega. Me aima-
me kohe nende sõnade tagant siit midagi muud, et puuseppa ei vajata
ainult ukse parandamiseks, vaid millekski muuks.

Edasi: Väljas on kuupaiste, ööbikud laulavad. Korraga katkeb nende
laul, sellest järelletakse, et keegi pidi aeda tulema, luiged tiigil
põgenevad teise ääre.

Enk: korraga kuulatakse, et aias vikatit luisatakse. Tytred kysi-
vad, et kes sääal niidab. Isa vastab, et kyll see aednik on, ma käski-
sin tal päeval tulla, sest rohi on kõrgeks kasvanud. Tytred vastavad,
et meie ei näe teda, ta niidab vist varjus.

Siin on kuulda, kuidas majauks käib, et keegi on majja tulnud.
Kuid kedagi ei tule. Viimaks kostavad sammud salakäigu trepil. Salakäi-
gu uks avatakse, sääal seisab teenija. Kysitakse, et kes tuli. Teenija
vastab, et kedagi ei tulnud, ma ainult sulgesin ukse. Kysitakse, et
kes tegi ta siis lahti. Teenija vastab, et ta ei tea. Vanaisa tunneb,
et keegi on yhes teenijaga tuppa tulnud. Ja nii edasi. Mida enam kesk-
öö läheneb, seda ärevamaks meeled muutuvad. Viimaks, kui kell lööb 12,
tuleb halastajaõde ja teatab, et haige on surnud.

See mystiline tunne on Maeterlinckil põhimaailmavaateks. Kogu ilm
koosneb kahest poolest: igapäevasest ja mystilisest. Sellesse teise
ilma ei saa tungida igayks, selleks on tarvis vaikida. Rääkida, see on
varjata oma mõtteid, vaikimine on aga enese juures tagasitulek. Kui
inimesed vaikivad, siis hinged kõnelevad.

Ka inimene on kahesugune. Mis inimene teeb, see ei puutu yldse
hingega kokku, see on hingest kaugel. Sellest järeldeb Maeterlinck,
et inimese hing seisab puhas ka kõige suuremate kuritegude puhul.
Kõik, mis inimene kirgede mõjul toime paneb, sellest ei ole hing Mae-
terlincki arvates vastutav.

Õnnetus, raskus valitseb Maeterlinckil draamades. Kõikjal on kahe-
kordne draama. Teine draama on inimese hinge sisemine võitlus, mida

põnjustavad need tumedad jõud.

Maeterlinck sündis 1860 a. Belgias Gentis. Õppis alguses Gentis õigusteadust, tegutses siis advokaadina, kust pärastpoole läks kirjanlikule alale ja asus elama Pariisi. Maeterlinck algas oma kirjandus-
tegevust luulega. 1889 a. ilmus tema esimene näidend; see oli draama, mida selle uuenduslike vaaadete ja võtete pärast võeti tervitavalt vastu mitte üks ainult Belgias, vaid ka Pariisis. Kõrgema seisab juba ta teine näidend "Kontvööras", mille aineks on perekonnaliikme surma ootus ja eelaimus, kus kõiki haarab see masendav põhi-
terve. Pariisis oli "Kontvööral" omal ajal määratu edu. Sellele järgneb rida teisi symbolistlikke draamasid, nagu "Öde Beatrice", "Peleas ja Melisande", "Siniling" j.t. Need on kõik enamasti lühikesed draamad, kus elatakse võikas, salapärasel viisil, kus mingit tegevust ei synni, kus ollakse ainult rahutus ootamises.

Maeterlinck on symbolismi suur poeet ja filosoof, ta on kirjutanud terve rea filosoofilisi töid, nagu. "Alandlike aare". Kõige sygavam on Maeterlinck oma kolmes töös, mis on õieti küll loodusteadlikud teotide elu", kuid omavad sygavama käsitluse. Need on "Mesilaste elu", "Termiitide elu" ja "Sipelgate elu". Maeterlinck jälgib siin teadlase objektiivsuse ja rahuga, kuidas on organiseerit nende putukate elu. Kuid see pole esitet hariliku teadusmehe lihtsal viisil. Maeterlinck on sellele teoselule annud põhjalikuma, sygavama tähenduse. Paratamatult, iseenest tuletab see meele inimeste elu ja teguviise, tuleme säält inimyhis-
konna juure.

Juba esimestest draamadest pääle on Maeterlinckil isikuse selgitamise aluseks hirmutunne, õudus, mis ei esine mitte suuris sündmusis. Õudus ei kehastu mitte erakordseis, suurtes sündmustes, vaid igapäevastes toimingutes.

Ta teostes ei ole tegelaste omavahelist võitlust ega näe ka võitlust hingelisest küljest. Ta teostes pole muud kui elu, kus prioriteeti oman õudus. See omakord pole muud, kui protest elu mehaniseerimise vas-

tu. Ibseni juures väljendus see nii, et ta lõi tugevad isikud, kes katsuvad sest elust kõrgemale pääseda. Maeterlincki isikud on aga nõrgad, kes ei suuda olustikust välja jõuda. Hukuvad nii lõpuks. Ibseni kui ka Maeterlincki kangelased.

Maeterlincki teostes on igapäevased inimesed, kuid ka need on ta veel lihtsamaks vormind. Tegelaselt pole lähemalt mingit antud, isegi mitte nende nimesid, on antud ainult kõige yldisemad vahekorrad. Ja kui Maeterlinck vaatleb inimeste ja teise maailma vahekorda, leiab ta, et kõige mõistvamad ei ole alati kõige targemad. Mõned naised või vanad raugad aimavad sest teisest ilmast palju rohkem kui teised kaine mõistusega.

Seesama õudus paistab ka tema filosoofilist laadi putukate elu käsitlevaist teoseist silma. Ka nende fooniks on see syngus ja abitus.

Maeterlinck on juba ammu ilukirjanduslikust tööst loobunud, tegutses veel ainult filosoofiliste teoste kallal. Oma kirjandusliku tegevuse kõrval on ta veel sygav ja arukas mõtleja.

Maeterlincki teoseid lugedes ja võrreldes neid teise suure Belgia kirjaniku Verhaereni luuletuste tooniga, paistab nagu oleks Maeterlinckis tegu elusttydind, eluvõõra inimesega. Tegelikult on nad aga vastandid. Maeterlinck on eraelus väga elav, ta on osav autosõitja ja poksija, on kirjutanud poksi yle raamatu, milles ylistab seda spordiharu. Kuna aga Verhaeren, kes paistab nii hoogne ja tormine lauludes, oli eluaeg haiglane, kannatades alati kõhukatarride all. See näitab, et teostes valitsevast toonist ei või veel otsustada kirjaniku iseloomu kohta.

on veel teisi kirjanikke, kes seda kirjandusvalda individualistlikus sihis on edasi arendand. Kolmas niisugune suur kuju on norralane

Knut Hamsun. Ka Hamsun protesteerib selle ilmakorra vastu.

Knut Hamsun sündis 1859 a. Norras. Oli rätsepa poeg, ka esivanemast olid paljud olnud rätsepad. Läänud sajandi 60-dail aastail oli aeg Norras, oli suur ikaldus. Paljud rändasid selle tagajärjel Ameerikasse. Ka Hamsuni isal oli see kavatsus, kuid ta siiski loobus sellest ja läks Põhja-Norrasse. Sääli karmi ja suurejoonelise looduse keskel kasvas yles Knut Hamsun. Ta hakkas kingsepa õpipoisiks, tydines sellest peagi ja andus hulkurielule. Ta rändab terve kodumaa läbi, pidades mitmesuguseid ameteid, arendab end muuseas hariduses, on õpetajaks koolis, maapäeva käskjal, metsatööline, kiviraiuja, teedehhitaja jne. Siin sai Hamsun palju raskusi ja viletsat tunda. 22 aastaselt sattus ta Ameerikasse. Hakkab samal ajal tegelema kirjandusega. Saades kopsunõuetiku, ta tuli tagasi kodumaale. 1886 a. läks Hamsun Ameerikasse tagasi. Tuleb pikk ryhkimine mitmesuguseis ameteis, kogub väikese varanduse, et võib kirjanduslikule loomingule asuda. 28 aastasena tuli ta Ameerikast tagasi ja asus Kopenhaageni elama. 1890 a. ilmus ta esimene romaan "Nälg", see tegi Hamsuni korruga ilmakeuulsaks ja tõi raha kokkuvoolu. Hamsun on praegu eraldunud välisilmast, elab oma mõisas Põhja-Norras.

"Nälg" on sarnane teos, mida teist Skandinaavia kirjanduses ei ole. On tugevasti autobiograafiline. Autor teeb siin tähelepanekuid, kuidas nälg juures kehaline nõrkus algab, mis viib kõige grotesksemate mõteteni.

1892 a. ilmus Hamsuni suur romaan "Mysteeriumid". Siin päätegelase Nageli suu läbi autor kritiseerib kogu Norramaad. Nagel on instinktiivne inimene, kes alati oma tujude järele talitab.

Tegevust õieti siin ses teoses ei ole. Tegevus on sisemine. Kõik need hingelised võitlused on seletatavad omamoodi loogikaga.

Ta on kirjutanud veel palju romaane, nagu "Viktooria", mis on symbolismi üks puhtam armastusromaan. Siis "Paan", "Sygistähkede all", "Tuisupää", "Hulkurid" jne.

Hamsun on sygav looduselyyrik, ta teoste põhitooniks on traagiline armastuslugu, kus tegelased yksteist ei mõista, või kui mõistavad, siis ei taha seda yksteisele tunnistada. Nagu Ibseni tegelased olid yht verd, yhe inimese teisikud, nii ka Hamsunil.

Ta teoste tegelasis on inimesed, kes on elust pettunud, kes kuskil ei pysi paigal, kellel millalgi pole rahu. Mida enam lähenetakse sihile, seda enam kohatakse vasturääkivusi. Nad on kõige päält seiklejad, neis on veel palju seda verd, mis on vanadel Norra kangelastel vanades saadades.

Oscar Wilde (1856-1900), on inglise kirjanik, kellel symbolismi arenemiskäiku on olnud suur mõju, kes on jätnud sinna tähtsa koha. Wilde (Uaild) andis uusromantismile tema esteetilise väärtuse õpetuse, aru ilu nõudest.

Rahulolematus oleva korra ja elu mehaniseerimise vastu esineb iga kirjaniku juures iseviisi. Ibsen võitleb, Maeterlinck läheb vaiksesse üksindusse, Hamsun laseb aga tegelased ebatavaliselt esineda, kus on kõik ratsionaalne pääpidi pöörat, keda on väsitatud masinliku elu igav vool.

Oscar Wilde aga õpetab maailma vaatlema oma fantaasia läbi, katseb teda kaasajale selgeks, et see, mis elus näeme, ei ole absoluutne suurus, vaid alles inimene paneb sellesse elu sisse oma fantaasia läbi. See, mis Wilde seab ideaaliks, on veetleva vale maailm. Ollakse selle tõelise elu surve ees jõuetu, sellepärast põgenetakse fantaasia vale maailma.

Wilde on vaimukas kirjanik, kes oma filosoofilistes töödes pillub paradokse. Ta töödes muutub kõik loogiline hulluseks ja hullus loogiliseks.

Wilde esteetika on realismi paljastamine ja selle eitamine. Realism tahtis luua eksperimentaalset romaani. Zola kaudu tahtis realism koguni tuua teaduslikku metoodi kirjandusse.

Wilde ytleb: Meie ajajärgu imestamisväärsemaks põhjuseks on see, et on langenud, et vale pole enam aukohal. Vanad kreekklased mõtlesid isegi ajalugu välja, praegusel ajal isegi romanistidel romaan tahab muutuda eluks. Kuid aga vale on see, mis teeb inimese suureks. Wilde esteetika aluseks on vihkamine teadusliku metoodi vastu. See on samal ajal tung, mis kõikide symbolistide juures: teha isik iseseisvaks, vabaks. Maailm kui reaalne nähtus, kaob, tahtis on vaid minu kujutelm. Kunst on ainuke reaalne, elu seda ei ole. Ja sellel, mis kõneleb kunst, on suurem tähtsus, kui igasugusel looduse nähtel.

Kunst on realistidele elupeegeldus, pidi kujutama elu nagu peeglis. Wilde aga ytleb: Kunst ei ole peegel, pigemini näokate. Kunstis on lilled ja linnud, mida ei ole kuskil salus, ta loob ja hävitab maailmu, kunst kuu taevast alla tuua purpurniidiga. Loodusel pole kindlat kuju, kunst loob kujusid oma tahtmise järele. Ta võib kutsuda esile merekollektiivi sügavustest, võib lumetuuisud juulikuul õitsvale viljaväljadele saatma. See kõik, mis elus tõeliselt juhtub, on vilets selle kõrval, mis kunst võib näidata. Looduses on tähtsad ainult meeleolud, asjadele anna me alles fantaasia läbi sisu, mille läbi seda elustame ja et selle tõetust loodust tõeliselt ei olegi.

Kuna realistid ytlesid, et loodus on kõige sünnitaja, siis Wilde ytleb, et see on vale, meie ise alles loome, kujutame elu loodusesse. Asjad looduses ei ole sarnased, nagu me neid näeme, vaid kuidas me neid näeme. Maailmas on palju asju, me vaatleme, aga me ei näe neid, me ei näe neid enne, kui märkame neid Il silmadega.

Fantaasia on kõige tähtsam. Selle, mis realistid tundma õppisid tähele, Wilde annab tähtsuse alles fantaasia läbi.

Elu jälgendab rohkem kunsti kui kunst elu. Eriti kirjanduses tuleb see kõige rohkem nähtavale. Kõige primitiivsem näide, et kui poisike-

sed kriminaalromaani lugemise järel sääl antud elamusi jäljendada pyyavad ja õunanaise paljaks röövivad, siis see on kunsti mõju. See on jämedan mõju. Wilde läheb veel kaugemale ja ytleb, et kogu 19 sajand on Balzaci kirjutet. Balzac kirjutas teoseid, mille tegelased pärast jäljendust leidsid elust. Niisuguseid isikuid, nagu yliõpilane Rastignac, leidus pärast elust kyllalt, kuna enne Balzaci neid keegi ei tunnud. Kirjandus ruttab elust ette, ei kopeeri seda, vaid kujutab ymber. Elu hoiab peeglit kunsti ees ja kutsub esile skulptori kummalise kuju, mille alus on fantastiline väljamõeldus. Seega kunst pole mitte elujäljendaja; realistidele tasutakse nyüd seega kätte.

Nii on Wilde esteetika pääjoontes.

Kui täpsemalt sellesse tungida, siis näeme, et selle taga ei ole muud peidus, kui õnnetu isiksuse probleem. Fantaasia on see, mille abil Wilde sest umbsest ilmast väljapääsu otsib.

Kunst ei väljenda muud midagi pääle enda, tal pole midagi õpetada. Siit saab aluse seisukoht: "Kunst kunsti pärast". Kunsti teenivat yles- annet hakati eitama. Kunst heidab enesest kõik inimõistuse ikke ja läheb oma kõrge sihi poole, see siht on kunst ise, mitte miski muu.

Wilde heidab seega ka selle realistide mõtte, et kunst on eluparandaja. Näiteks võtame Hauptmanni "Kangrud", siis selle ylesanne on õhutamise selle häda ja viletsuse kõrvaldamiseks, mis veel järele jäänud. Seda pole kyll yteldud, kuid sääl käsitet faktid sunnivad mõistlikku isikut tulema iseenesest tarvilikkude järeldusteni. Wilde ytleb, et kunst on sihitu. Kõik, mis kirjanduses suurt on tehtud, on võidetud fantaasia abil. Looduse nähtused ei mängi suurt osa Wilde juures, võrdlused on võetud kunsti valdkonnast. Kõik omandab seejuures lillalise väljenduse.

Niisugune utopia, kus kunst juhtivat osa etendab, elu on tahaplaanile surut, on yhes tema ilusamas romaanis "Dorian Gray portree".

Siin ei ole eluvõitlusi, sarnaseid, nagu nägime Ibseni teostes. See maailm, kuhu Wilde meid viib, on töötute, rikaste esteetide ilm, kellel pole midagi teha, kellel pole elumuresid, kes suitsetavad ja filosoferivad toredais salongides.

Wilde ytleb, et kõige parem tee kiusatusest pääsemiseks on sellele andumine. Siis on sellega kiusatus elust likvideerit. Sellepärast ei maksagi nende vastu võidelda, neile vastupanna nagu "Dorian Grays" näeme.

See maailm, kuhu Wilde meid talutab, on fantaasia ja ilu maailm, ja kui Dorian Gray hukkub romaani lõpus, siis on see ilu hukkumine hällis maailmas, reaalsus on kunsti tapnud.

Itaalias oli tähtsamaks symbolistlikuks kirjanikuks d'Annunzio. Gabrielle d'Annunzio sündis 1864 Itaalias. Õppis Prato kolleegiumis ja selle lõpetanud, andus täielikult kirjanduslikule tegevusele.

D'Annunzio algas juba 16 aastaselt kirjanduslikku tegevust, avaldades luuletuskogu "Kevade". Ta liikus Rooma paremas seltskonnas, õppis tundma selle peene seltskonna tyhja ja võltsi elu, mida varjati elegantsiga. Talt ilmusid veel mitu luuletuskogu. Novellikoguga "Neit-silik maa" algab d'Annunzio tegevus proosakirjanikuna. Varsti ilmub ta Roosi-romaanide seerias, mis koosneb kolmest raamatust: "Syytu", siis "Suur triumf" ja "Kaljuneitsid". Erilist tähelepanu väärib "Syytu" oma päätegelase dostojevskilikkude kannatustega. Pääkangelane surmab härmisest armukadedusest aetuna, oma hällis magava poja, sest ta arvab selle olevat naise armukese lapse. Loodab oma teoga võita uuesti naise armastust, kuid kannatab ise hingeliselt võrratult.

D'Annunzio on tähelepandav kui suur psühholoog, tänapäeva haigla-se ja kärsitu hingeelu yliselge kujutaja. Ta vooruseks on haruldaselt hää moderninimese hingeelu analüüs, suurepärase vorm ja musikaalne

stiil ning tema suur algupärasus. Kõige selle juures on ta veel yllatavalt produktiivne kirjanik.

Nende kirjanikkude kõrval on veel rida teisi, kelle tähendus omas ajas oli eriti silmapaistev, kes aga pärast on unustusse vajund. Symbolistlik kirjandusvool tekib korraga kõigil mail. Tähtsat osa selle levitamisel etendavad just põhjamaad.

See jõuab ka Eestisse. Vanarealism eluiga polnud kuigi pikk. Näeme, kui suurte hiline mistega kõik kirjandusvoolud meie juure jõuavad. Sel ajal, kui pseudoklassitsism valitses, meil veel yldse kirjandust polevudki, see oli aeg, kus Brocman kirjutab oma pulmalaule. Sellele järgnes sentimentalism, mis andis ka mõned jooned siia. Kui Lääne-Euroopa sentimentalism oli suur kunstiline liikumine, siis meie kirjandusse andis see ainult mõned omad yldised jooned. Meil oli siis veel aeg, kus õpiti alles lugema, kus kirjandusel oli ainult üks siht: olla õpetlik. Ja meie rahvakirjanikud leiavad sentimentalismis võtteid, mida saab õpetamiseks ära kasutada. See, mis meil sentimentalismist oli, oli ainult selle puht väline joon. Edasi, romantism jõuab alles sajan- di teisel poolel siia, sellal, kus Lääne-Euroopas realism võidutses. Realism jõuab siia sajan- di lõpus, kus see Lääne-Euroopas juba langema hakkas. Näeme, et mida ligemalle praeguselle ajale, seda lyhemaks jäävad ikka vahemaad, mille kestel kirjandusvoolud meile jõuavad. Ja symbolism jõuab juba siia ajaks, kus see veel Lääne-Euroopas alles täies elujõus oli.

"N o o r - E e s t i"

See on symbolistlik vool Eesti kirjanduses. Oma nime sai see ryhm sama nimeliste albumite järele, mis sinna ryhma koondunud noored kirjanikud väljaandsid, mis katsus seda kõike jäljendada, mis Lääne-Euroo-

kas tekkis. "Noor-Eesti" oli alul õieti keskkooli õpilaste ring, ega tõrjutanud endaga kaasa kaugeltki kõiki kirjandushuvilisi. Selle voolu tähtsanaiks nimedeks on Gustav Suits, Villem Ridala, Friedebert Tuglas ja Anton Tammsaare. Tammsaare viibis ajutiselt sääl. Ta kasvas välja realismist, tuli symbolismi, et tagasi pöörduda uusrealismi. Siia hulka võime lugeda ka Ernst Enno. Sel kooliõpilaste ringil ei olnud alul kindlat kunstilist programmi, oli ainult rahulolematust ja protest realismile. Kuid peagi kasvas "Noor-Eesti" võimsaks kirjanduslikuks liikumiseks.

Kui Vene esimese revolutsiooni aastal 1905 uus kirjanikkude ryhm "Noor-Eesti" yhisnime all esines, siis kuulutas ta oma ylimaks juhtlauseks mõtte: "Enam kultuuri! Enam euroopalist kultuuri! Olgem eestlased, aga saagem eurooplasiks!" See juhtlause jäi pysivaks läbi järgneva aastakymne kuni ilmasõjani ja Vene teise revolutsioonini. Selle aja jooksul on ta juhtind Eesti vaimuilma ja kunstiloomingut. Ja on seks kaasa mõjunud, et Eesti rahvas praegu tõesti kultuuriliselt täisealisena on valmis astuma poliitiliselt ning hariduslikult iseseisvate rahvaste hulka.

Realism meil Eestis nägi ainult kylaelu, linna neis ei puudutatud. Kuid linn arenes suure jõuga. Eesti juhtiva elu raskuspunkt koondus linna. Sääl oli tekkinud juba proletariaat ja oli syndind eriti rohkearvuline klassidevaheline intelligents, kelle sotsiaalsed huvid kord yhele, kord teisele poole kaldusid, kuid kelle kultuurihuvid pea erandita olid käremeelsed ja revolutsioonilised. Ja selle intelligentsi sõnastada jäid siit pääle ka Eesti kunsti ning kirjanduse kõrgemad pyyded.

Linn tõrjub nyüd maa tähtsuse kaugele tahaplaanile. Selle linnaelu esilekerkimisega näeme ka tekkivat opositsiooni realismile, mis pyhendas oma tähelepanu ainult kylale, maale.

Selle uusromantismi tulekuga näeme mitmeid silmapaistvaid nähtusi Eesti kirjanduses esile kerkivat. Näeme lyyrikas kerkivat esile suure marrangu.

Sellepärast kuni "Noor-Eesti"hi lyyrikas elasid edasi ärkusaja järelmõ-
jud. Kui juba 1890 a. tunti, et lyyrika on läilaks, vastikuks muutunud,
siis pidi see läilustunne suurem olema noortemeeste juures, kes olid
tydind isegi realistmist.

Et Eesti lyyrika oli ajanud läbi nende ärkusajast pärit vormide
arsenaliga, siis näeme, et nyd kõigepäält purustetakse lyyrika vana-
nend vorm. Teine silmapaistev nähtus on rahulolematuus keelega.

Kylarealistid said olemasoleva keelega väga hästi hakkama, kuna
nende ainepiirkond oli kitsas ja piirat. Hingelisist elamusist sääl ei
kõneldud, ei esinend abstraktseid kirjeldusi, vaid ainult puht välised
nähted.

Et kõneldi ainult primitiivsest valdkonnast, lihtsast valdkonnast,
siis saadi läbi väheste sõnadega. Hiljem, kui eriti hingelisi nähtusi
hakati kirjeldama, tuli sõnadest puudus. Lisaks eesti kirjandus hakkas
sel ajal alles kasvama, igasugused teaduslikud raamatud hakkasid levima
laidades hulkades, kuna 19.sajandil teaduslik kirjandus puudus pea
täiesti. Kõik need asjaolud teevad selgeks, et keel on puudulik. Kuna
"Noor-Eesti" kirjanikud eriti pöörduvad inimese hingeelusse, siis see
puudulikkus andis end väga teravalt tunda. Ja näeme, et "Noor-Eesti"
likumine haarab võõraste sõnade järele. 1909 a. ilmus "Noor-Eesti"
albumis kirjutusi, mis kubisesid võõrsõnust. Sääl ei piirdutud mitte
ainult hädavajalisega, vaid mindi liialdusisse, nii et harilik lihtini-
mene seda lugeda ei saanudki. Kuna aga lihtne inimene oligi seni luge-
ja olnud. Nyd aga synnib ses suhtes murrang, et ei pakuta kirjandust
mitte yksi lihtrahvale, vaid katsutakse rahuldada päämiselt intelligentsi
kõnedeid. Sellega kirjandus võõrdub keeleliselt rahvast. Sel võõrsõnade
vaimustusel oli ka hää kylg, sest saadi aru, et ei saa enam läbi sama
sõnahulgaga. Ja näemegi, et hakkab arenema "Noor-Eesti" kõrval paral-

leelselt keeleuuenduslik liikumine, mis 1910 a. muutus teaduslikuks liikumiseks. Keeleuuendus on eesti keele otse ymber teinud. Kui näiteks praegu isa Jannsen veel hauast tõuseks ja ajalehe kätte võtaks, siis vaevalt ta pooltki sellest lugeda oskaks.

Tähtsat osa ses keeleuuenduslikus liikumises on etendanud Johannes Aavik, kes kuulus ka "Noor-Eesti" kirjandusryhma. Ta avaldas "Noor-Eesti" algpäevil jutustuse "Ruth" Randvere varjunime all, pääle selle Aavik on tõlkind ja tutvustand Prantsuse symbolistlikku luulet.

"N o o r - E e s t i" lyyrika.

"Noor-Eestiga" tuleb lyyrika suur valitsusaeg Eesti kirjandusse. Enamik "Noor-Eesti" kirjanikke olid luuletajad, kes murdsid uut teed lyyrikasse. Need on Suits, Ridala ja Enno.

Gustav S u i t s.

Gustav Suits sündis 18.nov.(v.k.) 1883 a. Tartumaal Võnnu kihelkonnas koolmeistri pojana. Õppis 1896 - 1904 Tartu kroonugymnaasiumis. Astus selle järele Tartu ülikooli, kust siirdus yhe semestri järele Helsingi ülikooli. Õppis sääl kirjandust, esteetikat, keeleteadust ja rahvaluulet. Lõpetas ülikooli filosoofia kandidaadina 1910.

Oli selle järele ajutiseks abijõuks Helsingi ülikooli raamatukogus ja soome ning rootsi keele õpetajaks vene gymnaasiumis. Tegutses saksa okupatsiooni ajal välisdelegatsiooni liikmena.

Kutsuti Tartu ülikooli uuesti avamisel eesti ja yldise kirjanduse õppetoolile. Asus tegelikult professori kohuste täitmisele 1921 aastal. Toiminud ses ametis siianaale. Teinud nende aastate jooksul mitmed välismaareisid.

Kirjanduslikku katsetamist algas juba läinud sajandi lõpul. Avaldas esimese luuletuskogu "Elu tule" 1905 a. sõjakate, hoogsate luuletustega, see on nooruslikust hoost ja romantilisist tundepaisutustest

tantud. Toimis samal ajal "Noor-Eesti" kirjandusliku liikumise algatajana. Avaldas 1906 a. oma toekordsed yhiskondlikud ja kirjanduslikud ymberhindamiskatsed esseekogus "Sihid ja vaated". Toimetas 1910 - 1911 a. ajakirja "Noor-Eesti". 1912 a. ilmus luuletuskogu "Tuulemaa", kus esineb raskemeelne ja tihe pettulusluule.

"Tuulemaas" on Suitsu paatos juba vaibunud ja põhiheli on pettumuslik. Vooruslike aatelaulude asemele on astunud intiimsete elamuiste kajastused. Selles kogus, mis on üks kunstikypsemaid terves Eesti kirjanduses, esinevad selgesti Suitsu stiililised omapärasused: proosajärjestus värsis, intellektuaalsus ja riimi puhtus. 1920 a. ilmus kolme luuletuskogu "Ohvrisuits", mis sisaldab peenemaitselisi ja omapäraseid armastuslaule. Suitsu armastuslaulud on karsked ja tundeid taastakaalustab ikka aateline raskus. Siin tuleb nähtavale Suitsu kasvatumuslik mõju. 1922 a. ilmus pikem ballaad "Lapsesynd". Siin käsitleb Suits rahvaluule vormi ja on saavutanud täieliku kooskõla rahvaluule vormipeensustega. "Lapse sünnis" kirjeldab Suits sünnitust, kus elu ja surm seisavad teineteisele nii lähedal, täiesti reaalselt, 1922 a. ilmus veel värsikogu "Kõik on kokku unenägu", mis on elamuslikult väga mitmekesine ja stiililt raske ajalule maailmasõja ja teise vene revolutsiooni päevilt. 1931 a. ilmus "Noor-Eesti" nõiuvakult", mis on mälestuskirjutis "Noor-Eesti" tegevuspäevilt. 1933 a. valik varasemaist luuletisist kogus "Aastate aknal".

Suits on oma luules erksalt ajastanud aktuaalseid probleeme. Ta on alati liikunud keset päevasünnimusi. Ta on erk ja hoolas tähelepanema, mis ymberringi sünnib. Kogu oma pikal tegutsemisajal on Suits kaasaelanud kõik rahva saatuse tõusud ja mõõnad, mis jätnud suuri ja sügavaid jälgi ta luulesse. Iga luuletuskogu on ise nägu. "Elu tuli" on täis nooruslikku paatost ja jõudu. Selle ilmumisel oli aeg, kus pal-

ju loodeti. See on hoogne võitlusluule. Teine kogu "Tuulemaa" on sootuks teistsugune. Luuletaja on vahepääl elanud üle rea pettumusi. Näeme teda endast kõnelevat, et ta on tihti käinud tuulte ja pilvede järel. See kogu kannab vaikse leina ja kurbuse resignatsiooni. "Kõik on kokkuunenägu" on syndinud suurte prahvatuste ajal, on luule, kus sõda kajastab, kus luuletaja kaebab inimese loomastumise üle.

"Elu tuli" on luulekogu, kus vähe on isikulist elementi. See oli nooremehe töö, tekkis siis, kui luuletaja oli 16-17 aastane. "Elu tule" luuletusi lugedes näeme luuletaja kindlaid vahejooni tõmbavat kahe generatsiooni - vanade ja noorte vahel. Neis luuletusis esineb ilma kindla ilmeta noorustunne, mis on ilma kindla programmita, nagu näit. "Raudlaulus", kus esineb nooruslikule paatosele omane Itaalia motiiv:

On kallis iga hingetõmbus:
pea elulaine randa vaob!
Ja ainult korra leegib syda
ja mõte aatemõõka taob.

Kui Hannibalil noortel seisku
nii kõrged Alpid silma ees.
Ja ainult yle nende harja
Itaaliasse pääseb mees.

Ja neiu - kui ei taha tulla
ta yhes yle Alpide,
kui aatevõitlust ta ei salli:
siis lahkume, siis lahkume.

Kuid on tal armu, lõbu kõrval
yks säda vaimu, vaprust ka:
Siis läheme mägestiku rada,
meid ootab eel Itaalia.

Siis lähme mägestiku rada,
kus Alpi roosid õilmetes.
Meil rinnus elutule lilled
ja hiihelmed otsa ees.

Ses kogus see sageli esinon Itaalia motiiv äratas veidrust sel ajal. See Suitsu yldine, ilma konkreetseta noorustunne sai terava paroodia osaliseks.

Seesama "Raudlaul" on Hindrey poolt ymber tehtud paroodiaks, millest üks salm:

Kui Hanibalil noortel seisku
nii kõrged Alpid silma ees.
Sankt-Gotthardist viib tunnel läbi
ka kolmandama klassi sees.

"Elu tulel" on siiski tähtis koht Eesti lyyrika ajaloos. Nägime, missuguseks Eesti luule oli muutunud. "Elu tulel" on veel yhiseid jooni ärkusaja luulega. Suitsu yhendab siin ärkusajaga veel kõrge, pidulik paatos. Nagu Koidula oli oma lauludes pyhapäevane, pateetiline, suuresõnaline, nii sageli ka Suits veel. Selle taga paistab silma Soome luuletaja Eino Leino mõjustusi, kelle luule oli ka kantud nooruse tormist ja tungist. "Elu tuli" andis noorsoos vastukaja, on jäänud praegu noorte raamatuks. Kajastab noorte mõtteid ja tunge, nagu näiteks "Kevade laulus."

Tõest' on nagu laiemalt merelt nyyd tuul
käiks noorte ja vanade yle.
On nagu hulk urbi ja pakataks puul
ja avaks end suvede syle.
See on nagu ligenev kevade kõue,
mis põksuma lööb iga palava põue.
Kel' kõrvad on kuulda, see kuulgu!

Löö silmad sa ymber kõik kodumaa,
vaat õhtu ja hommiku poole:
Kes suudaks, kes suudaks veel kahelda,
et liikumas kevade voole?
Kes tõrjuks veel tagasi kerkiva aate?
Kes kustutaks ära veel syttinud vaate?
Kel silmad on näha, see nähku!

Kyll kaua ju isegi silmavees
mu kodumaa kurdab ja nutab.
Las' tööle nyyd kiirustab igamees
ja tegude põllule ruttab.
Me kynname uuesti söötide pinda,
me kylvame lootust ka vanasse rinda -
Sest tõuskem nyyd, vabad ja noored!

Sest tõuskem nyyd noored! Meid ootab see maa
ja kysib, mil tuleme juba.
Kõik tuled, mis on, pangem põlema,
et säraks sest kodune tuba.
Sel valgel me nooruse pidugi peame,
sel valgel me sihidki yles vast seame -
ja tööle siis tõttame välja.

Ei suuda me kõike kyll muuta veel,
sest palju on orjade sugu.
Kuid eemal, säääl koidu ja mägede teel
ju hõisataks imelist lugu.
Ka tagasi tulemas kangete Kalev,
kas päältmaa või altmaa see vägede malev?
Miks tuksatad, syda, mul põues!

Uus kevade laulikud uued ka ju
toond hõiskama kevade ilu.
Nad laulavad sellest, kuis lehti löönd puu,
saab soojuseks talvine vilu.
Nad tõstavad kõrgele nooruse lippu,
nad näitavad pilvist mägede tippu -
Kas nyyd või ei iialgi noored!

"Elu tuli" sai tähtsaks Eesti lyyrikas oma vormitehniliste uuen-
duste poolest. Senini valitsesid veel luules ärkusaja šabloonilised
mõtted. Suits katsub neid purustada. Ta avaldab hulga laule, kus vaba-
võrre mõtted esile kerkivad. Näeme ka esimesi pikemaid katseid rahva-
laulu omadusi kunstluules kasutada, nagu näit. Kreutzvaldi mälestusele
pühendatud luuletuses.

Eesti keeles on riimivõimalused väikesed ja piiratud. Suits katsub
seda ala laiendada, riimides sõnu, mida varem luules kunagi ei tohi-
tud kõrvutada, nagu näit., kas või sõnad: jumalad - rumalad. Katastroo-
fid on erinäolised, mõnedes luuletustes yldse kindel stroofikuju puudub.
F. Tuglas ytleb "Elutule" kohta järgmist:

Suitsu "Elutule" mõju nii yhiskondlikult kui kirjanduslikult oli
ja jääb haruldaseks suureks, niipalju kui ka seni kulunud aastad seda
on juba vähendanudki. See oli hoopis teistmoodi romantika hääl, mis
neist vormikindlaist ja metalliselt kõlavaist salmest kostis. Kuid
Suits ise elas peatselt selle romantilise ajajärgu yle, et kesk olude
traagilisi näiteseinu nii isikulise kui yhiskondliku pettumuse kibe-
daid aastaid tunda. Ta selle ajajärgu sõnaline saavutus on kristalli-
seerunud järgmises luulekogus: "Tuulemaa."

Tähtsam on Eesti lyyrika arengus Suitsu teine kogu "Tuulemaa".
Luuletaja on siin juba muutunud, ta algab sissejuhatuse luuletusega
"Tuulemaa", kus ta oma muutunud vaateid deklareerib:

Ma laulan muutunud laulu
vaatepiiri varjutuste all.
Ma laulan muutlikku laulu
aja tuulte, ummingute all.
Mõnda ringi käind aastate kerilaud
Jäänud helkide, kajade tuulehaud.

Mu paremat laulu ära kysi;
rytmi, kuju saanud pole see.
Mu kaunimat tuuleteilt kysi:
ära aurald, mööda lennand see.
Mõnest kõlanud puhangust helipill
Harvast seemnest on Tuulemaal tõusnud lill.

Kas kaitsmata olnud see liialt
lagendikul, tuulerahva raal?
Kas veetlend mind uitmine liialt
Kõigi tuulte vabariigi raal?
Ei ma tea, kastan lille, näen raatma paed
Ymber hoidmata päevade surnuaed.

Selle ajajärgu luules on Suits taganenud oma aatevõitluse rindelt tagapositionile. Ytleb, et ta on tuulte ja pilvede järel kõndinud. Meeme, et "Elutule" rynnakuule on nagu liivasse kantud. Ses kogus on palju laule, mille teemaks on isamaa, kuid see on täiesti äripäevane, ülistamata ja ylistamata nähtud. Paljutarvitete ja kulunud sõnagi isa- asemel on kodumaa. Suits näeb isamaad teisest küljest, kui seda nähti ärkusajal, ta näeb selle tuulist külge, et see on tuuline maa, mida luuletaja viinamäeks ei suuda muuta:

Maa tuuline mul harida on antud,
ei teinud seda luule viinamäeks;
mu vaimustused liivasse on kantud.

Traagiline ja ahastav meeleolu paistab neis luuletusis vastu. Suur Koidulaline paatos on vajunud meeleheite ja ahastuses, nagu laulus: "Laul Festist":

Õudne kui needmine ajalugu
Maha tallatud jõuetu sugu,
Kõverad kyyrakad vaevakased
Juurtega, juurteta mädasoo mylkas -
See on Eesti.

Sois, kas neis valmivad viljade voosid?
Noorelt ju närtsivad põskede roosid,
Roostetab tegude haljas teras.
Rängalt rabavad hallaöö piitsad -
Oleme Eestis.

Kes kyll heledalt naerda siin suudaks?
See, kes mured kõik röömuks muudaks.
Koorma all kummargil õhkab elu
Veel aga Hädaoru kylakohal -
Eesti elu.

Hundipajud, pedapalud...
Teistviisi myhavad tammesalud.
Hõisates viinapuu lehestikus
Lõuna taeva all kostavad laulud -
Eestis sajab.

Hääletult roostetude märga.
Ei siin haljast loorberipärga
Vajuta keegi lauliku pähe.
Saatusest troostitum syndida
laulikuks Eestis.

Laulame tundes, et varakult kaome,
Siia neetud sohu vist vaome.
Millest aga unistame surmalapsed?
Paremast teistele elupäevast -
Eesti päevast.

Selles kogus on kauneid loodusedlaule, mis on subjektiivse ilmega. Kriitiline sydamlilik ja haarav on "Kerko kell", kust autobiograafiline alus vastu paistab.

Jutustaval teosel on kindlad piirid, sääl on faabula. Faabula aga määrab aja. Luuletus on aga väljaspool aega. Et lyyrilises teoses faabula puudub, puuduvad ka tegelased, siis peab lyyrika raskuspunkt mujal asuma.

Lyyrilises teoses on tegu üksikute mõtetega, tundeväljendustega, sellele pääsiht on emotsioone esile kutsuda, tekitada. Luuletuse pääraseks seisab motiivides, mis esile tuuakse. Motiivid annavad selle luus- tikule, mis kannavad lyyrilist teost.

Jutustavas teoses kisub meid kaasa faabula arenemiskäik, kuidas kõik sünnib. Siin aga huvitab see, kuidas kõik teatavaks tehakse.

Lyyrika keel on teistsugune kui igapäevane keel. Selle aluseks on rütm. Rütm on aga ajaline mõiste. Rütm tekib, kui sündmused (värsid rühmad) tekivad kindla vahemaa järele.

"Kerko kellas" on rida tõsielulisi motiive, mis selle luuletuse aluseks on saanud. Need on mälestused ema surmast. Aja ja koha raamid ei ole siin tähtsad. Väliselu mitmesugused sündmused ja juhtumid - need on motiivid, mis tekitavad kõik need tunded luuletajale. Siin esineb palju motiive ja need teevad luuletuse varjundirikkaks.

Selle luuletuse kandvaks aluseks on elufilosoofia. Luuletaja mõtleb siin elu tyhisusest ja kaduvusest, see on selle luuletuse teemaks. Selle mõtiskelust kerkivad esile meeled. Elufilosoofia areneb kolmes etapis. Need on:

1) elu ja surma antitees, vastusäädmine:

"Sääl saatva kooljat peijelise,
siin jooksva latse lustiga!"

2) Ema armastus ja poja eemaldumine:

"Poig harva yle kodu läve
So manu jõudse kooli teelt.
Sis tuuli, pilvi perän käve
es kuule emä lihtsat meelt."

3) Poja kahetsus ja selle kahetsuse hilinemine.

Inimolemise mõttekäsitus, elutraagika on tähtis ses teoses. Need elu ja surma saladused panevad luuletaja mõtlema, tekitavad rea sise-elamusi. Need kolm mõtete kompleksi moodustavad yhise probleemi, mida luuletis käsitab. Need sisaldavad rea konflikte, kust ei ole pääsu, need jäävad autori poolt lahendamata. Ei anta mingisugust pääsemist olukorrast ja mõteteringist, mis võiks rahustada meid.

Selle elufilosoofia kõrval on veel meeleeolude nähtavad ja kuuldavad motiivid. Silm ja kõrvad võtavad vastu mitmesuguseid muljeid, loovad kõla, mis saadab tervet luuletust. Kõik see meeleeolu, mis luuletuses esineb, on kurb, melankoolne. See emotsionaalne värving on antud juba autori poolt. Meeleeolu on masendav, aga siiski kodune. Meenutab meid paralleele lugeja enda elust.

See luuletus on väga lihtsalt ehitet, ilma vormiliste iseärasusteta. Koosneb 14 neljarealisest stroofist. 4 esimest stroofi kujundavad sissejuhatava osa. Pääsisu esineb 9 järgnevas stroofis (5-13). Luuletus algab kirikukella motiiviga ja lõpeb samuti sellega. Kogu luuletusest käib läbi nagu eriline muusikaline kylg. Kõik see mõteterida käib nagu kirikukella löögid. See nagu seob motiivid yksteisega kindlas reas seisma.

Eriti õnnelikult on siin tarvitet kontrast-võtteid. Need on haaravad, tekitavad sisemise pinevuse. See haaravus valulikkusest jõuab

kolminatsiooni lõpus. Luuletaja leiab selle troosti, et ytleb, et ka tema teed on olnud kitsad:

"... Su poja tee om ollu kitsas,

Vast laja kyll na näitseva."

See, mis inimene kavatseb, tuleb välja palju väiksemana või, et inime-
se tee on sageli palju kitsam, kui see võib olla kõrvalt vaatajale
näistab.

Luuletus lõpeb surutud meeleolus, resignatsioonis, aga siiski lep-
likult.

Erilise veetlevuse annab sellele luuletusele keeleline kylg. Mur-
deline keel selles annab erilise intiimsuse ja kodususe. Siin ei esi-
ne mitte kylm ametlik keel. See eriline keel kisub kuhugi intiimsesse
aurka, ka võõrastki näitab talle, et siin millest eriti kodusest räägi-
takse.

Luuletehnilisi võtteid, nagu sõna-figuure, on siin võrdlemisi vä-
he. Võrdlust peaaegu ei olegi, ainult esimeses stroofis. Metafoor on
ka vähe. Lausefiguure on terve rida, eriti retoorilisi võtteid.

Eriti huvitav ses luuletuses on eufooniline kylg. Siin esineb kõ-
lalise kylje teadlik rakendamine emotsionaalse tooni tõstmiseks, üksiku-
te häälikute saatvat mõju on rakendat kandma seda meeleolu.

Eriti l mängib siin tähtsat osa. Lisaks l-i kõrval, mis kõlava
mulje annab, nagu kella löögi, on selle järele vaiksem tume undamine,
mida annavad nasaalhäälikud (m,n). Nasaalhäälikud on helisevad, aga
sumbutet kõlaga. Neid saadab t. T on häälik, mis koos m ja n-ga l-i
sumendab, tumedaks teeb. See häälikute valik syvendab meid märkamatu-
lilisest kyljest luuletusse. Luuletusest kõlab nagu kella lööke vastu:

Oh kuule: kerkokellä lyvväs,

see lööja om so oma lell!

Heng niikui taiva poole pyvväs,

ni raskelt kaibap, ikep kell.

Riimid on siin lihtsad. Mees- ehk maskuliinsed, s.t. yhesilbilised riimid oma lihtsuses ja primitiivses olekus aitavad saata seda kurba, sügavat meeleolu. Karmi ja kurba mõtet edasi andes lõpetab luuletaja stroofid meesriimega. Kahesilbilised ehk feminiinsed (nais-)riimid ei ole enam nii karmid, on pehme kõlaga, samuti ka kolmesilbilised ehk kakdyllilised riimid, mida nimetatakse teisiti veel ka libisevaks riimiks ja nendega autor algabki ikka stroofi. Riimid iseenesest on puh-

Igatahes "Kerko kell" on luuletus, mis on teistsugune, kui ärkus- ajal viljeldi. See on mõju suurele hulgale, ei ole deklameerimiseks, vaid üksikule vaikuses lugemiseks. See on üks symbolistliku kirjanduse omapärane joon, et ei pöörduta hulga, vaid üksiku poole. Symbolistlikud luuletajad olid ka esimesed, kes teadlikult hakkasid rakendama eufooni- list kylge emotsionaalse tooni tõstmiseks.

K e r k o - k e l l .

Nii vaikse kodukyla talo
kui undse Vooremäe pääl
Teed kabelihe yle palo
lää lõunavahel lämmal säääl.

Oh kuule: kerkokellä lyvväs,
See lööja om so oma lell!
Heng nii kui taiva poole pyyäs,
nii raskelt kaibap, ikep kell.

Om asja ilman imelise
teed toda kävven mõtli ma:
Säääl saatva kooljat peijelise
siin jooksva latse lustiga!

Om asja ilman imelise
nii jäi ma veelgi mõtlema:
sää! hauda kandva inemise,
siin, mõteten, veel astu ma!

Kord talvel kerkokellä löödi
ja lööja olli oma lell.
Mo emä auss sis joodi, söödi -
see mälestys om mulle hell.

Ma tulli, kui see vaene korjus
ju kylman laudsin magasi.
Maa pääl kui lõpnu oll' su orjus,
so emäs võitsi tagasi.

Es kaiba enämb huule häta
ja kadonu so tõbe lõhn.
Nii rahulik ja uhke näta
So nägo olli kirstun kõhn.

Oh kuule: kerkokellä lyvväs,
see lööja om so oma lell!
Heng nii kaua taiva poole pyvväs,
nii raskelt kaibap, ikep kell.

So käe omma ohtjit kaknu
ja sälga tõstnu toobripuud.
So kässi lehmä peni laknu,
Su oma poig es anna suud.

Poig harva yle kodo läve
so manu jõudse kooli teelt.
Sis tuuli, pilvi perän käve,
es kuule emä lihtsat meelt.

Kui imelik: om armastanu
nii kavva, kavva emä arm.
Kui valulik: veäp hua manu
liig hilda elo saatust karm!

Kõrd, talvel, kerkokellä löödi
ja lööja olli oma lell.
Mo emä auss sis joodi, söödi -
see mälestys om mulle hell.

So havva päitsin orjavitsa
nyyd kate puu all häitsevä.
So poja tee om ollu kitsa,
vast laja kyll na näitsevä.

Kas kõrd ka kerkokellä lyvväs? -
ei löö vist enämb oma lell.
Kas kõrd ka kerkokellä lyvväs? -
oh kerkokell, oh kerkokell!

Kui võrdleme "Tuulemaad" veel "Elutule" luuletustega, siis näeme
siin kaks eri ilma. "Elu tuli" on kui demokraatliku aja kehastus. See
ilmus kaks eri ilma. "Elu tuli" on kui demokraatliku aja kehastus. See
isamaast kui vabadusest. Säääl kõneldakse suure paatosega, luuletaja
õhutab võitlusele vabaduse eest. Säääl on näidat kaks eri ilma: vanad
ja noored ja et noored peavad võitlema endale maa nagu Itaalia. Siin
on aga "Elu tule" paatos haihtunud. Suitsust saab vabaduslaulikust
viimaks individualist, kes ei taha massiga kaasa elada, vaid pettumus-
te kaudu tõmbub iseendasse. See takistas kyll Suitsu luuletoodangut
thelt poolt, kuid aga laskis seejuures meil kristalliseeruda. Neil ajal
lõi Suits oma paremad laulud. Luuletustesse hakkab ikka enam valguma

tsiklikku, millest "Elu tules" on nii puudus. Võõrsil tuleb Suitsul
mele kodu ja ta on sest loonud oma paremad laulud nagu "Kerko kell"
ja "Meie aja muinasjutt".

Yldinimlikkude teemade kaudu jõuab luuletaja viimaks kodumaastiku
põhje. Siin on väga häid ja ilusaid looduselaule, nagu "Talve hommik",
mis on kõige puhtamas kujus subjektiivne lyrika.

Talvine hommik.

Veel virgudeski raputasin tusa lõõga.
Nyyd, pääsnud une vaenuliku odadest,
pää kohal tõelisuse aiman mõõga.
Kui peljupaika otsin metsakodadest.

Ma kytkestatud päevi, öidki lohistanud,
nii ahvatlevaks tunnen puude valged paod.
Kui poleks tuuled, sajud iial kohistanud
Siin vaiksed seisatavad okste härmatanud haod.

Näe, yle öö kõik udu hõbedaks on tahkund
ja ehtes helkivas kui õnnes tardub kask.
On hääletuks jäänd võsa, linnulaulud lahkund,
Kuid veretades lõõmab idataeva vask.

Kiirt kiire järel saates kaugeist ladvust hargub
Ka päike viimaks lume läigil pimestav.
Teerada krigisevat käies mõte kargub,
silm raiestikul peatub valgust imestav.

Mull' meeldib kuulutada kylma lahastusi,
kui eemal, ligidal aeg-ajalt praksatab
puu, kivi, mõni. Keeletuid kui ahastusi
hing kandes ergult nagu kaasa plaksatab.

Nii kaugenevad nagu pettumuste kahjud,
on nagu hukatuski langetaks ju oa.
Ja koju teel näib saadaksid kui ahjud
nii luuleliselt õhku halli suitsujoa.

Suitsu juures kerkib esile ka vaba värss. Selle harrastajaks olid suured Prantsuse symbolistikud - luuletajad Paul Verlaine ja Rimbaud. Verlaine on loonud kõige sygavamad symbolistlikud luuletused Prantsuse luules läinud sajandil. Sellest hoolimata elas ta ise inimkonnast väljatõugatusena ja unustatuna suures vaesuses ja viletsuses. Rimbaud luule kuulub tema kõige varasemasse noorusesse. Umbes 21 a. siirdus ta Aafrikasse, kus ta tõusis yhe neegrisuguharu kuningaks. Luulega ta siis enam ei tegutsend.

Ometi on need mõlemad luuletajad avaldanud sygavat mõju luulesse, eriti vaba värss tuleb nende kaudu võidule. Nad heidavad kõrvale vana värsvormi, tähtis on neil ainult rytm. Ka see ei ole korraldet kindla värsmõõdu järele, vaid nii, nagu seda mõte nõudis, läheb vahel hoogsamaks, teinekord on vaiksem.

Ka Suitsu "Tuulemaas" leiame esimese täiesti vabavärsilise luuletuse:

Värisevate haabade all.

Ma kõnnin värisevate haabade all,
Ma kõnnin ja mõtlen, vaikne ekstaasist,
Väsind lugemast kuulsaid unistusi.

Päikest kaugete metsapalangute vinasse vajuvat saaga-
punaselt

Näen vaeste, palavikuliste silmadega.
Järel puhangud vakatavast õhtu tuulest tuulemaalt
Haabade ladvus.

Yle niidetud luha hilised puhangud
Aegajalt haabade latvu veel libistavad,
Yle niidetud luha õhtu roidumises heinalised
Koitu lähavad rippuvate kaskede keskel.

Hing hapras kehas, puudutatud tuulemaa kaugustest
Omataolisele olevusele und tahaks teatada.
Olge tervitatud, haavad, mu vennad, mu õed!

Ma kõnnin värisevate haabade all,
Tumm, tõsine, maapagulase sammudega.
Mind võtke oma värisemisse, haavad.

Neljas kogu "Kõik on kokku unenägu" sisaldab luuletusi 1913-1921 a. Ka siin esineb "Tuulemaa" meeleolusid. Autor on selle jaganud kolme ossa. Esimene osa kannab nimetust "Rohtaed", teine "Maa-ilma vari" ja kolmas "Rängast ringist". Kahes viimases on maailmasõja ja revolutsiooni tagajärjed ja mõjustused. Ses kogus ei unusta Suitsotsiaalseid - punaseid löimi, näeme teda siin marksistlikus suunas edasi sammuvat.

Esimeses osas annab autor rea ebaharilikke armastuslaule. Luuletuses "Primitiivid" on katsutud järelaimata rahvalaulu värsivormi, kuid mis on modernse kõlaga.

Eriti suur murrang tuleb esile kogu teises osas "Maa-ilma vari". Siin on eriti tähelepandav luuletus "Kahekordne sygis", see luuletus koosneb kahest osast. Esimeses pooles on antud tõeline sygis, luuletus on seega alguses looduselaul, kuid teine pool on filosoofiline maailma vaatlemine. Siin võime tähelepanna parallelismi: samad sõnad, mis alguses, korduvad ka teises pooles, aga siin on neil teine tähendus. Luuletus ise on kirjutet trohheulises mõõdus, 8-jalgsses värsis, kus riim on antud mitte ükski värsi lõpus, vaid ka sees. Et luuletuste

rida on pikk, siis selle jutustamisviis on rahulik, sääljuuress on vär-
si keskel katke, peatus.

Ei näe pilvist päikesepilu, sadu peksab kylm ja vilu,
suve viimast õrnust ilu pori sisse piitsutab.
Torm kui merelaineid juhtleb, vihm kui kätemakstes uhtleb,
kase latva rängalt nuhtleb, luuki lahtist kiitsutab.
Miks nii väga kohkad, kihkad, miks nii väga lille vihkad,
lehel' kadu, kõdu ihkad, metsik sygisene tuul?
Myhisedes möllab maru, kysijal ei anna aru,
lehed, lilled puru-paru puistab maha sygiskuul.

Kuid miks nii kui puist neist lehed varisevad vaprad mehed,
inimkonna noorusehet tapaohvriks paisatud?
Kakskord nukraks mõte kurdub, viimne pettekujy murdub,
sygisel sel laulgi turdub sõjatormis raisatud.
Surm kui vaatab yle öla, mattub tuulekandle kõla,
tean, kes kannab syy ja võla; nõrk, kes aja raudsel suul!
Myhisedes möllab maru, mõttele ei anna aru,
mehed, lehed puru-paru puistab maha sygiskuul.

väga
neis
Teine umbes samasugune on "Sapine kuu". Mõned neist laulest on
raskelt loetavad, nagu näit. "Koduhõllaus". Muusikalist kylge me
esmajoones ei märka.

Kolmas osa "Rängast ringist" on kajastuse leidnud vene teine re-
volutsioon ja Eesti Vabariigi synd. See oli aeg, kus syndisid Suitsu
hoogsad laulud, nagu näit. "Tõsta lipp."

Tõsta lipp sel aja käänul
tunnistagu tuulte väänul
yle mandri maa ja vee:

tund on tulnud vannet vandu,
et ei iial enam andu
ikke alla rahvas see!

Tõsta lipp! Kui kutse hele
kuulutagu kõikidele
Eesti oma trikoloor:
vastu võõraid ristisõitjaid,
uusi maade, vete võitjaid,
kangelaste malev noor.

Tõsta lipp! Mis kaitsnud isad,
kestnud muistsed sõjakisad,
näitku, täitku meie põlv:
omaks maa see saatus juba,
tööle määramise luba,
harijale nurme nõlv!

Tõsta lipp! Et teiste tuluks
merel siin ei elu kuluks,
võõrast plagu laenaks laev.
Teist et rahvas see ei orjaks,
vaid et see tõuseks, korjaks,
mida oma soetab vaev.

Tõsta lipp! Ei pysi loonud
vägivald, ei õnne toonud
ykski suurtykk, ükski piik.
Vaata, nagu unenägu
murrab läbi vaenu rägu
töö ja rahvavõimu riik.

Tõsta lipp! See lähendagu
vahekaugust, yhendagu
peremeheks kandimeest
kaua võõrandatud hõimu,
pyhendagu punast lõimu
maa ja vabaduse eest.

Tõsta lipp! See vestku, vestku
töotusest, mis kestku, kestku,
sinisega viiratud.
Musta mulla põimuline,
lehvi valge võimuline,
tormatud ja piiratud.

Ma Suits pettub sest vaimustusest peagi, nagu näeme juba luuletuses:

Iseseisev kevadõhtu.

Kui veetlik see Toompealt vaade:
merd, torne, all linn, jalgel trepp!
Veel veetlikum avatlev vaade:
See rahvas siin saatuse sepp!
Pikk-Hermanil sinimustvalge
kui oodatud oleks ju märk,
kui kevade tuul puhuks palge
uus aegade armaste järk.

Tuld-terast väerind kuskil vahib,
ju kaugemal pörutab maad.
Õrnroheline jälle lehib
All Patkuli ringpromenaad.
Oh päikese veereva kilge
merd läigatlev joom, vines lõõm,

kel kevad see tuleb kui pilge,
kel pidu, kel pilgar, kel rõõm?

Hyydsõna veel heliseb õhus:

"Maa peremeheks rahva võim,
ei enam kes roovib, kes rõhus,
vaid saatuses yhine hõim!"

All prassib miks vana-uus Pungla:

"Jaak-kurat, jalad põhjas ju, Jaak!"

Kus kehvade tõotatud Kungla -
ees taga tapp, kuulid ja kaak:

Laht silmi siidpõhine paistab,
reas säääl soomuslaeva loen viit.

"Meid Inglise suuremeelne aitab
meid lunastab Läänega liit."

Jah, Balti ju ryytel-riik logu
käib Gulliver kääbuste maal,
ta kaitse all Asutav Kogu,
uus asundus Rahumäe raal.

Sest asutav majesteet valab

ju taga Narcoovagi verd,

ent edasi Idasse halab

me Lääs mööda maad, mööda merd.

Nii töötab vees, õhus propeller,

nii staap, ministeerium, pank,

jälk punane koledus-keller,

ent austatud and Lääne tank.

Sest muretult edasi keri
koos isandaga sabarakk,
sest raiskagu vara ja veri
ja jõudku Denikin, Kolttschak!
Saaks sõita ja sõita ja sõita
all uulitsail hull tuulispask,
saaks võita ja võita ja võita
veel tõusiku täitmatu task!

Kaks aastat - kolm tulekut näinud,
kes siin yle maa, yle vee,
kes kahega kaasa on läinud
ja sosistand: ka mitte see!
vast teine neid ajanud tarve,
ihk kaugem kui Toompea tipp
oh laiale puistatud parve,
kel kaotsi läind tegude lipp.

Ei päeva see loodang nii ruska
kui endaga yksinda jääk.
Kes mõistab mu tungi ja tuska,
kel rinnus see riidude rääk?
Kel ohjatu ohtude maru
meelt puurib ja läbistab pääd,
see ainult, see ainult saab aru,
see aimab vast kurja ja hääd!

Laul, tiibugi laota ja lenda,
laul omile sõnumit vii:
võit suurem on võit yle enda,
ei porilaste tilulii.

Mu sõbrad, ei huilgavat sõitu
me tervita kaotuste teel,
teist kaotustes kanname võitu,
me tuleva kaalude keel.

Neis isamaalauludes on tunduvalt märgata Suitsu maailmavaateline
põhihoon. Optimism ja elevus ei kesta Suitsu loomingus kaua, see vai-
ub peale iseseisvuse väljakuulutamist. Suits protesteerib inimsuse
nimel selle mõttetu verevalamise - sõja - vastu, kus inimene viimaks
täiesti loomaks muutub. See kaebus paistab ka luuletusest: "Yle Tornio-
õe".

Päev pilvisklev, soe, oli suvekuu
ääres vagusa Torniojõe.
Siin kevade alles, õitses toomepuu,
rongi tolmu kui jätsime, nõe.
Kell pehme teiselt kaldalt häääl helatas muu,
ei raksatus pysside suu.
Saanud sillale seltsis ma õe

Verd verel me taga on tasunud raud,
höigand inime ahastav võe!
Ööd kevade valvanud silmade laud
kuuldes tratatust surmliku tõe.
Kes ylbena käib, haua kõrval kui haud -
valu varjus eks, armas, sa põe -
see kannuste klirin, see kuninga taud -
terveks saajad sest säält poolt jõe.

Missugune enam meid yhendab kell,
armas ytle mull' nimel tõe!
see mis hädas kui hoigab või see teine hell,

armas ytle mul' nimel tõe!
Kui tuhandeid lukutand, hukutand trell,
meel haige on minna yle Torniojõe -
me pääsime yle jõe.

Eks väikese vennaga minna ja hool
olnud lapsena yle see jõe!
"Jah, me esimene kool oli teisel pool,
väike vennake käest pidas õe.
Teel jõeale kurja koera siis hirmutas hää!,
ei määra sää! siiski me kaotanud jää! -
väike vennake käest pidas õe."

Ei toome ei sireli siin alla me määr -
valu varjuks eks, armas, sa põe! -
ei peata meid linnakese vaikne see käär -
hõigand inime ahastav võe!
Me rahvaid väljahalli suleb vööra trell,
sest siit edasi teed vedurnõe:
löö kaugemate pilvede all, hädakell,
kui pääsime yle jõe!

ja
suures
Suitsu kolmas luulekogu on "Ohvrisuits", mis sisaldab omapäraseid
ja peenemaitselisi armastusluuletusi. Siin esinevad luuletused on
enamikus ilmunud juba teistes kogudes: nagu

Inspiratsioon.

See on nii imelik, nii imelik ja hää -
Kui laps su sylle tahaks heita, peita pää
ja ainult kuulata su hääle tasast, pehmet kõla,
kui laps, kes tahab jälle hääks ja vagaks saada.

Kuis nõnda soojaks syttis, ärdaks hellus rind.
Ma mõtlesin, kui väike hää! see otsiks, kutsuks mind
siis yle maa ja mere, läbi tormi, tuule kuuleks
ja äraeksind viimsest ilmaäärest tõttaks, tuleks.

Kust kumab minu yle valgus, selgus see?
Ma vaatan yles kahe silma kiirtesse:
kaks kaugemeelset silma hellalt naeratades paistab -
neist ei või pilku pöördma, neid iial unustada.

Neid silmi kinni suruda ei suuda surm,
Kui tyhjaks, lagedaks ka jääb minu elu=nurm
ja kustuvad yksteise järel minu luule tuled:
veel läbi kesköö säravad ses laulus sinu silmad.

Rooside eleegia.

Käes käsi samu teid me ikka käinud
rohtaias, oleme keskpäevil neil,
kus roosid valged hõõgel õitsma läinud
ja lõhnad raskeks keetnud päikseleil.

Ei kaunimalt me paindunud oksi näinud
veel olnud õitsmisest neil aia teil.
Ei kõnelda, ei meeli pöördma täinud
sest uimast yksi aimatavast meil.

Nii helget õnne, magusat valu läitis
tumm õite ärdus sydameid meil täitis
kui ohvri hõõgmine, kui palve uhk.

Kui esimesi õisi tuule puhk
siis väristas, ihk tundus imeline:
yksteise armus ärapillamine.

II.

Yks suvepäev läeb jälle looja hele,
ei tötta see, ei õnnes peata,
Ju langend helbeid aia radadele
Kui ohvreid valgeid ilma veata.

Ei päike, tuul neid enam hellitele,
neist homme mälestust ei teata.
Muud päevad minnes nõnda helevele
ei rõõmu, leina rinnas reata.

Maa põgenevaid unistusi kannud,
arm yhes aia lilledega annud
ka apraid lõhnu, lemmeid tuulesse.

Kas sulgeda võib seda luulesse?
sa kysisid mult õhtu kuldsel kumal
kui ihalduste nərbiv=magus humal..

Unised käod.

Vaikides akna sa avasid,
unised kukkusid käod,
Aia me mähkisid lavasid
kevadöö unede näod.

Seisakus suikuvast tuuletus,
unised kukkusid käod,
Sõnata suisutas luuletus,
kevadöö unede näod.

Varjatud keeli kui väriseks,
unised kukkusid käod.
Uimasid yksteise päriseks
kevadöö unede näod.

andus ta kirjandusloo uurimisele ja pole enam luuletamisega tegelenud.
1933 a. ilmus kyll veel Suitsu 50. synnipäeva puhuks kogu "Aastate
aknal", kus on valimik Suitsu vanemaist luulekogudest. Sää! esinevad
luuletused 1900-1930 a., seega 30 a. luuleparimad. Seda ei saa siiski
täiesti vana luulevalimikuks pidada, autor on siin oma endisi saavu-
tisi ymber hinnand ja töötand. Seega see kogu esitab praegust Suitsu.
Mait. "Elu tules" esinev "Raudlaul" on siin teise kuju võtnud.

Myy kallilt oma hingekirge,
pea elulaine randa vaob!
Ja ainult korra leegib syda
ja mõte aatemõõka taob.

Kui Hannibalil tõusku, seisku
pilvkõrged Alpid silma ees.
Ja jälle yle nende harja
Itaaliasse ihkab mees.

Ja neiu - kui ei taha tulla,
kui karmiks õnneks hellake,
kui aatevõitlust ta ei salli,
siis lahkume, siis lahkume.

Kuid on tal armu, lõbu kõrval
yks säde vaprust sydames,
siis lähme mägestiku rada,
kus alpiroosid õilmetes.

G.Suitsu tähtsus eesti lyyrikas.

luule G.Suits tähendab suurt reformaatorit Eesti luules. Ärkusaja lääge
tagasitulek on Suitsust pääle võimatu.
Kui vaatleme Suitsu rytmi, siis näeme selles kiiret vaheldust.

Tal on luuletusi, kust nagu kerge tantsusamm kõlaks läbi, nagu "Tuule-
maas", luuletuses "Yhele lapsele":

Su hele naer mu tuppä äkki põikas,
su hele naer
mu raamatute nukrust läbi lõikas
kui järve aer
Ja karg ja kihk su rõõmsais tantsujalus
ja karg ja kihk;
nyyd mängib tuulispäana terves talus
su elu ihk.

Aprilli urb nii läbi elu pysi,
aprilli urb,
laps lustiline ära iial kysi,
miks olen kurb.

Las tantsivad su kergemeelsed jalad,
las tantsivad -
ah oleks lahti neil kõik mängu-alad,
ja päiksemaad.

Kuid vägitöö on leina naerdes kanda,
kuid vägitöö
on vilistades käia Lethe randa,
kui langeb öö.

Seevastu on tal luuletusi, kus on lohisev ja raske kõla, on nagu
sisus eneseski, miski hall, igav ja lohisev-veniv käik, näit.:

Meie aja muinasjutt.

Astusime läbi lume,
pilves oli taevastume.

Mis säält vastu paistvad ööst?
Need on kodu metsasalud,
metsa taga tutvad talud,
magus uni päevatööst.
Hingas korra tuulehoog.
Kuulge, mis sest öö seest kaikus?
Yles kohkus talve vaikus,
rinnas kerkis hämar voog.

Kelle õhked, kelle nutt?
Mitmekordne hädakaja
kostab yle koduraja.
See on tume muinasjutt.

Syda äkki jahmatas,
luust ja lihast läbi lõikas:
keegi musta öö seest hõikas,
keegi naerma pahvatas.

Ära kaua kuula mees!
See on hädaohtlik lugu.
Oled ise seda sugu,
see on kodu meie ees.

Astusime läbi lume,
pilves oli taevastume.

Teemadega on Suits rikastanud Eesti luulet rohkem kui ükski teine.
Sellele ole nii yhiskondlikult mõtlevat luuletajat kui seda on Suits.
Selle kõrval on huvitav isamaa teema arengut vaadelda tema luules.
See igavakstaotud ärkusaja teema töötetakse ymber nii, et see muutub
hoogsaks, jõuliseks.

Suits on luule vormide meister. Näeme, kuis Suitsust pääle
stroofikasutamine ja värsitehnilised võtted ei ole enam ainult teeni-
vaks abinõuks, vaid muutuvad seevõrra tähtsaks, et nad samuti kaasa-
mängisid kui sõnade tähendus ise. Eufoonia, mida enne teadlikult yld-
se ei kasutat, kerkib just Suitsu luules teadlikult esile.

Alguses oli Suitsu luulevorm kaootiline. "Tuulemaa" päevil pöör-
sub ta klassiliste vormide poole, tarvitab sääli sonetti, oktaavi,
tertsiini. Edasi kogus "Kõik on kokku unenägu" näeme isikupäraseid,
luuletaja enese leitud ja loodud värsivorme.

G.Suitsu näeme, kui virtuoosi Eesti lyyrikas, kes kõike oma ala täiesti valitseb. G.Suits on see, kes tõstis Eesti lyyrika kultuurmaade luule tasapinnani. Suitsust päale pole enam võimalik nii luuletada, nagu enne teda hilisärkusajal.

Villem Ridala (Grynthal).

Ridala on looduslyyrik, ta sündis 18.mail (v.k.) 1885 a., Muhumaal, Kuivastus kõrtsmiku pojana. Kasvas Muhu Suures vallas Viira kylas, kuhu isa oli siirdunud kaupmeheks. Lõpetas Kuresaare gymnaasiumi. Võttis osa "Noor-Eesti" algavast rühmitusest ja kirjanduslikust tegevusest. Väike Kuresaare linn on jätnud sygavaid jälgi luuletajasasse. Astus 1905 a. sygisel Helsingi ylikooli, kus õppis soome keelt ja kirjandust, soome ja võrdlevat rahvaluulet, põhjamaade ajalugu. Vangistati 1906.a. alguses teel Muhust Helsingi, peeti poliitiliselt kahtlasena Tallinnas ligi paar kuud kinni. Lõpetas 1909.a. Helsingi ylikooli ja omandas säälsamas 1911 mag. phil. astme. 1908 a. ilmus ta esimene luuletuskogu "Villem Grynthali laulud". Kutsuti 1910 Tartu Eesti Noorsoo Kasvatusseltsi tytarlaste kooli eesti keele õpetajaks. Jatkas 1916 Tartu ylikooli teadusliku stipendiaadina õpinguid Helsingis. 1923 a. valitud Helsingi eesti keele lektoriks. 1914 ilmus teine luuletuskogu "Kauged rannad". Nende kahe luuletuskoguga Ridala tähendus Eesti lyyrikas on piiratudki. Ta on kirjutanud palju teisisigi kogusid, nagu "Tuules ja tormis" 1927 a. ja päale selle poeeme "Unguru krahv" 1917 a., "Merineitsit" 1918, "Saarnak" ja "Toomas ja Mai" 1924 a., need on aga vähem õnnestunud. Päale selle Ridala on avaldanud hulk teadlevaid esseid, kirjandusajaloolisi ja pedagoogilisi töid. On avaldanud hulga tõlkeid, nagu Itaalia suure symbolisti d'Annunzio "Syytu" ja "Surnud linn", ning

Sino Leino "Pyhad laulud", Juhani Aho "Õpetaja proua" j.t.
Ridala esimene luuletuskogu "Villem Grynthalil laulud" ilmus Suut-
su "Elu tule" ja "Tuulemaa" vahapäevil ja jätkas seda palju põhjaliku-
alt, mida Suuts "Elu tulega" oli algatand. See on teemurdva tähenduse-
ga, mida siiaaani ei tundud. Oli tarvis uue luule maksvuselle pääsemi-
ks, mida siiaaani ei tundud. Oli tarvis uue luule maksvuselle pääsemi-
ks aukartus kaotada vana luulevormi vastu ja näemegi Ridalat täiesti
ignoreerivat vana vormi. Ta ehitab väga keerukaid ja omapäraseid värss-
se, tihti väheneb üksik värss ainult yheks sõnaks. Ridala on esimene,
kes luuletuses eufoonilist kylge hakkas rakendama. ("Elu tules" seda
veel ei esinenud")

See kogu on pea erandita looduselule. Luuletaja pöördub oma kodu
looduse - saarte, väinade, lahtede poole. See valdkond, kuhu luuleta-
ja kannab meid oma luulega, on eriline ja senini nägematu Eesti lyyrikas.
Meil oli senini valitsenud ainsa erandita kuivamaa luule, sest meie
vanemad luuletajad ja ka kirjanikud on kõik pääle mõne erandi, nagu
ilide, pärit Lõuna-Eestist. Need olid kuival=maal kasvanud inimesed
ja kui nad vahel ka sattusid mere ääre, siis viimane ei suutnud kuiva-
maa elanikule midagi erilist ja huvitavat ytelda. See asjaolu andis
aga lyyrikale erilise ilme, nagu oleks see kusagil mägedest piirat
kiltmaal syndinud, kuhu mere tuulehingus ei ulatu. Mereäärset maastik-
ku nagu ei olnudki, seda luules ei käsitlet, olgugi et meri meie maa
elus nii tähtsat osa etendab. Alles Ridala avastab Eesti luulele mere,
saarte ja rannamaastikkude luule.

Mere, saarte ja rannakirjeldustega kerkib ka senini Eesti kirjan-
dusele tundmatuid sõnu, sõnu, mida kuivamaa elanik ei tunnud.
Sõna- ja mõistete rohkus tuleb Ridalaga Eesti lyyrikasse, see on
seeloomustav Ridalale. Et paljud sõnad olid täiesti tundmatud suurile
algile, siis Ridala varustas oma luulekogud sõnaraamatuga, uute sõnade
luuletusega.

Ridala on puhtamas kujus lyyrik, keda võiksime nimetada objektiiv-
lyyrikuks. Ta hoiab alati väliseid nähtusi segiajamast siseelamus-
ega. Oma isikust läheb ta ikka mööda, esitab, kirjeldab loodust ja sää-
linevat puht visuaalset kylge.

Et vanast kulunud vormineedusest pääseda, näeme luuletajat mine-
vat väga vabadele teedele. Esimeses kogus "V.Grynthali laulud" on
stroofivorm täiesti hävitet, stroof koosneb sagedasti ainult yhest
sõnast. Meeleolult on need luuletused lihtsad, on habras meele-
oline luule. Teine kogu "Kauged rannad" on teistsugune. Oma olemuselt
on see samasugune kui eelmine, kuid siin kerkib esile kindel vorm. Luu-
letaja harrastab siin klassilisi värsivorme, tertsiini, sonetti jne.

Aine, kuhu Ridala oma esimeses kogus jõudis, oli täiesti uudne.
Siin on esitet mereluule, mere ja rannalooduse pildid. Nende loodus-
piltide vaatlemisviis tuletab meele maalijat, kes asetab järjest värvi-
laigu laigu kõrvale, nad näitavad uusromantilist laadi. Need mere ja
rannapildid on ehitet õige mitmekesiselt ja vahelduva ilmega. Inimese
meeleolud yldse on muhtlikud, eriti looduspiltide kohta, kõik võib mõne
päeva pärast teisiti olla, nagu seda luuletaja Hendrik Adamson
on tavavalt väljendanud yhes oma laulus, et see, mis ma olin eile, ei
ole enam mina, mis olen homme, ei ole ka mina; vaid mis olen täna,
just praegu, see olen tõeline mina. Tähtis on seega käesolev meeleolu
ja symbolism katsubki tabada neid lyhikesi meeleolu-pilte.

Ridala oskab eriliselts käsitada rytmilist kylge ja valitseb pee-
nelt ja üksikasjalikult häälikuid. Talvine õhtu on tyybiline niisugune
looduseluuletus. Selles näeme teemat nii vähe, siin on üksikud meeleolu-
pildid ja neid on autor annud nii tavavalt. Sõnade erilise valikuga rõ-
hutab ta yldist tundeelamuslikku värvingut. Eufoonia on tugevasti esile
tõstet. Sõnad, kus esineb pikk vokaal, annavad luuletusele pika veniva
line. Nasaalhäälikute m ja n sageli kordumine annavad edasi vaikse loo-
tusepildi, rahuliku, avara, talveõhtuse. Nasaalhäälikute sumbutet, nagu

koritet kõla tuleb esile nagu sordiini alt. Lisaks veel stroofi eris-
aadiline paigutus, mis tuletab samuti meele avarat talvemaastikku,
tust lumist lagendikku:

Talvine õhtu.

Yle hämara, varjudest tume,
õrna ja sinava lume
heidab veerev, kustuv päike
punava läike.

yle ääretu lumise välja
nii tyhja ja palja,
viib üksik tee
yle jõe,
kus pruunikad pajud
on unesse vajund.

Mööda lõpmata teed
lähevad reed
kuu kahvatul kumal,
eha punal
kaugele.

Iga häälik on võimeline äratama lugejas teatavat värvingut, mul-
et, elamust. Siin on Ridala kindlalt läbiviinud selle häälikulise sym-
oonia. Ridala luuletusis on väga vähe juttu inimesest. Ta vaatleb
ainult oma randu ja vetelaide. Aino Kallas ytleb, et Ridala luule on na-
maailm enne inimest. See on puhas, neitsilik, tyhi maailm, kus ainult
innud laulavad, tuuled liiguvad. Maastik on siin lihtsalt maastik ja
midagi muud. Sääl pole antud mingit peidet võrdkuju mujalt valdkonnast.
isugune maaliline nägemus on Ridala luulele omane ja mida näeme ka
kaugetes randades". Siin on näit. kevadsonetid, kus luuletaja näeb
oduse muutumist jääminekust, lillede õitsemiseni, kusjuures inimene
isab sellest täiesti väljaspool.

Ridala oma suure uute sõnade harrastusega on kirjakeelt palju ri-
estanud. Ta tõi esiteks murdelisi sõnu kirjakeele, mitte yksi ranna,
id ka kaugemalt, nagu Tartu murdest. Siis on ta võtnud mitmeid arhaili-
sõnu Wiedemanni sõnaraamatust. Ridala värskendab keelt ka Soome lae-

ade abil. Ta on toonud hulk sõnu Soome keelest Eesti luulesse. Ridala on väga suure luule-sõnastikuga, väga sõnarahke. Kuna see-
vastu mõned kirjanikud ajavad väga väheste sõnadega läbi. Need on aga
lmetud kirjanikud, kes sõnale ei oska mingisugust tähendust anda.
arkusaja patuks oli just yldsõnalisus. Ridala on aga äärmiselt täpne
a tungib asjale sygavamale.

Ridala on äärmiselt ebaisikuline luuletustes. Seegi on üks eesti
luule iseärasustest. Eestlane ei armasta endast kõneleda, just nagu
täbenetakse oma sisemaailma väljapaistata teiste ees. Ja kui seda vahel
teatakse, siis tehakse skeptiliselt. Vana rahvalaul on küll selles suh-
tes erand, sääl esineb ainult lauliku enda muljete avaldamine, kuid
rahvalaulikuiks olid ka pea erandita naised, kes suhtuvad rohkem oma
isiklike tundmuste kaudu. Kui aga vaatame hilisemat vemmälvärslitku
rahvaluule vormi - rahva lorilaulu, mis oli juba meeste ja kylapoiste
loodud, siis näeme, et luuletaja ei kõnele sääl yldse endast. Enda
linge avastust mina-vormi kaudu ei näe me ka Ridala juures.

Võtame näiteks luuletuse Rannamaastik, siis näeme sääl luuletaja
enese arvamised puuduvat, on lihtsalt maalit rida nägemismeele kaudu
vastuvõetud pilte. Pääle selle on siin huvitav veel värssi pikkus, mis
annab mulje horisontaalsest tasandikust. Värss oma kujuga tuletab juba
eele rannamaastikku.

Rannamaastik.

Teispool metsa suuri laukaid, mille pardal vesiätsed õilmitsevad,
mille tyynelt pinnalt sorsa paar ehk kosklaid lendu ehmatavad;
läbi heinamaade nõreliste kaskede, mis tasa sahisevad,
paistvad silma laiuseni padumaised rannad, haljendavad.

Nägemata soonetuste kohal, mille veed nii sala sulisevad,
myhab vesihein, kesk varsakabja õie hulka, kollendavat;
mõned ainsad yksildased valged vesililled, õrnad pudenevad,
mille õrnu varsi vete nired tasakesi huljutavad.

Keset lagendikku mõned pajupuhmad, salapärased ja üksildased, kuski heinamaade kaevandu ehk soonetuse kalda läheduses mõned ainsad, harvad noored lumivalged tohulised leinakased lahus teistest, maha jäetud omas raskemeelses üksilduses.

Eemal, yle tumerohelise ranna, säälpool roogu punetavat, säralise vaikse merekääru graatsilises syleluses paistvad sinetavad hõbedased veed, mis päikse hiilges virvendavad, kevadise lahemere õrnas õhulises maheduses.

Kaugel vete kohal, vaateveerul näikse üksik laid nii kangastades, oma randade ja vabuaidade ja metsadega sinetavat; mille kerged, õrnad, udulised jooned, lainepäade kilgendades, nagu läbi õhu yleloomulise sära vahastavad.

Kuid ka objektiivse luuletaja juures saame ikkagi teatud pildi, kujutelma luuletaja vaimsest inimesest, kerkib paratamata pilt luuletaja siseelamustest.

Ridala piirdub täiesti konkreetsete mõistete juures, ta ei näe looduses midagi suurt ega salapärast. Kuna seevastu vanadel saksa romantikutel oli loodus ainult nõrk kujutlus, vari või projektsioon teisest palju suuremast ja võimsamast maailmast. Inimene võib selles näha Looja võimu. Kõik, mis maailmas on, on märk sest teisest maailmast. Ridala lyyrika ei ole aga mingi symbol universumis, vaid puhas reaalne tõelsus. Ta läheneb loodusele nagu endasarnasele, sõbrale. Selle tõttu ongi tal võimalik seda nii hästi tundma õppida. Võib ytel- ja, et ta läheb selles kuni realistliku metoodini.

Kui võrdleme Ridala mõlemaid luulekogusid, siis näeme, et erinevus neis on vormis, sisuline kylg on aga sama. Ridala ei tunne looduse es dionyysilist joovastust, nagu see paljude lyyrikute juures esineb,

ei satu sellest ekstaasi. Teinekord näeme lyyrikuid vaatlevat loodust
kõige valu. Ridala juures ei näe me seda aga kunagi, ta vaatleb kõike
erilise rahuga.

Eriti suur tähtsus on Ridalal ka keele arengus. Oma mereäärse
üksikuga ta näitas tee, mida mööda edasi minna. Ta tähtsus ei piirdu
ainult ta oma luulega. Ridalalt kandub see keele=otsimise ind. yle ka
teistele lyyrikuile. Ridala on ka keeleuuenduse tähtis kuju Aaviku kõr-
val. Ta oli küll vaiksem kui Aavik, kes oli äärmiselt pääletormav ja
progressiivne.

Ridalal on märgatav adjektiivide rohkus. Yheks tema keele vooruseks
tuleb pidada rohket synonymide tarvitust. Nendega saab ta anda erili-
se meeleoluvärjundi.

Ridala on tootnud ka eepilisi lugusid. Juba "Kaugeis randades"
lõpus on eepilisi lugusid. Ta avaldas pikema eepilise teose "Ungru
rahv", kus kasutab põlist saarte ainet. Siin päätegelaseks on Hiuu
rahv Ungern-Sternberg, kes oma eksituledega meelitas tormistel öödel
laevu kaljudele ja need siis paljaks röövis. See teos on kirjutet
klassikalistes stroofides.

Ridala on hariduselt filoloog, on eriti rahvaluulet palju uurinud.
See juures tõmbasid tema tähelepanu selle vormid. Neist on ta loonud eepi-
lised teosed. Yks neist "Merineitsit" ilmus 1918 a. See on muinasjutu-
line poeem 20 laulus, kus käsitletakse muistset rahvalaulu teemat, ni-
lalt naiseröövimise lugu. Siin annab luuletaja huvitavaid merepilte,
annapilte nagu oma lyyrilisis luuletusiski. Pärast poole 1924 a. kir-
jutas veel suurema eepilise teose "Toomas ja Mai", kus ta käsitab
muistseid vanu rahvalaule - Tooma ja Maie lugusid.

Yldiselt tuleb ytelda, et rahvalaulu aeg on mööda, see ei paku
enam huvi praegusele põlvele. Seepärast Ridala katse, anda monumentaal-
pilti muistsest orjuseajast, on selles mõttes ebaõnnestunud, et see

enam praegusele inimese meelelaadile ei vasta.

Ernst Enno.

Enno on see, kes hakkab täiesti kasutama symbolismi iseärasusi Eesti lyyrikas.

Enno sündis 27 mail (v.k.) 1875 Rannu kihelkonnas Valguta - Kõõda mõrtsipidaja pojana. Kasvas Rõngu vallas Soosaare talus. Keskhariduse sai H.Treffneri eragymnaasiumis ja Tartu reaalkoolis. Lõpetas selle järele Riia polytehnikumi kaubandusteaduse kandidaadina.

Avaldas oma esimesi luuletuskatseid "Olevikus" ja "Eesti-Postimehes". 1902-1903 töötas "Postimehe" toimetuses. 1905 toimetas pere-kondlikku ajakirja "Linda". Oli pärast seda esmalt Tartu Krediitühisuse ametnikuks, hiljemini Valga Krediitühisuse raamatupidajaks. 1918 oli ta Valga Eesti keskkooli juhatajaks. Alates 1919 Läänemaa kooli-õpetaja. Surigi 1934 a. Haapsalus.

Ennolt ilmusid luulekogud: "Uued luuletused" 1908, "Hallid lauad" 1910. Need on ta tähtsamad kogud. Hilisemais pole enam luuletajal palju uut ytelda. Talt ilmusid veel: "Valge õõ" 1920, "Kadunud kodu" 1920. Pääle nende on veel avaldanud hulga lasteluuletusi, mis ilmusid "Lastelehes" ja hiljem "Laste rõõmus", mille toimetajaks ta oli pika aega. On avaldanud ka proosateose "Minu sõbrad".

Enno luules näeme algusest pääle protestivaimu ärkusaja vesise luule vastu. See protest on samasugune kui Ridala juures, seisab esma-koones stroofi hävitamises.

Ridala oli päämiselt looduselyirik. Suits oli noores eas haaratud yhiskondlikest liikumisist ja pärast pöördus iseendasse, niiytelda arutles iseendas yhiskondlike ainete yle. Suits oli täiesti yhiskondlikult mõtlev luuletaja. Enno, kes on tähtsam uusromantiline luuletaja, on filosoofiline luuletaja. Ta on eesti lyyrikas puhtamas kujus individualistlik luuletaja, kes läheb massist, yhiskonnast ära, läheb

näeme asju niisugusena, nagu nad sel silmapilgul on. Kunstnik näeb asju sellisena, kuidas neid harilik inimene ei näe. Ta toob mulje asjust ette teatud tingimuses, nagu õhtu hämaruses, udus jne. See ymb-
rus annab neile eri värvivarjundi. Inimnägu tarvitseb näiteks olla eri-
line, ärarippuv sellest, kus inimene asub. Roheline valgus annab näole
punaka jume jne. Maalija maalib seda nii, kuidas ta seda näeb, missugu-
se mulje see ese talle jättis.

Luules on samasugune lugu. Pooltoonid, hämarad poolvarjud on need, mis impressionistlikku Enno luulet iseloomustavad. Enno on impressio-
nist, kes fikseerib salapärasusi, üksindust, vaikust. Nagu näiteks luu-
letuses:

Õhtu kodutalus.

Õhtu köitis jutuheidet
Unejätuks puhkama,
Pimedus käib väljas ringi,
Laulab, nutab tuulega.

Tiksub kell ja ahju taga
Kilgid tasa laulavad,
Vanaema kustund silmad
Angund pilgul vaatavad.

Puhkab isa, puhkab ema,
Kuulda yksi hingamist,
Nagu unenäo sõudu,
Taluhaldja liikumist.

Peretoas kõnnib keegi,
Tuli nagu vuhises,
Keegi nagu vaatab aknast,
Tares nagu kõlises...

Pimedus käib väljas ringi,
Laulab, nutab tuulega -
Õöde varjud täitvad sydant
Yksinduse tundega.

Tiksub kell ja ahju taga
Kilgid tasa laulavad -
Kadund aastasajad tõusvad,
Pikas reas rändavad.

Aastasajad kõnelevad -
Kuulda yksi hingamist,
Nagu unenäo sõudu,
Taluhaldja hoigamist.

Nimetu igatsus, tung millegi tundmatute radade järele kerkib
nnol esile, nagu näiteks luuletuses Igatsuse laul, millest paistab
nnno tolleaegne kunstiline ilmavaade vastu. See on pateetiline, re-
tooriliste hyyatustega laul. Luuletust kannab Nietzsche idee.

Igatsuse laul.

Mere kõrgel kaldal laulda,

O hing, kas tunned, kuhu surevad
Kõik sihita teed?

O hing, kas tead, kuhu lõpevad
Kõik teeta sihid?
Vaata mulle silmi, minu sõber!

Sinu kõne on kui naer saatuseks
Minu kurvale kysimuslaulule:
Sinu kõne on kui nutt kostuseks
Minu ärdsele pärimisvõttele:

Midagi ei jõua pärale!
Kõik on seotud iseendasse:
Meri ja maa, taevas ja päike,
Kõik, mis elab ja on -
Otsata, lõpmata.

O, viige, tervisi, viige tervisi,
Jumala randadele, valged lagled!
O, viige tervisi, viige tervisi
Valguse vainudele, valged purjed!
Kõik need tunded kogusin, lagledeks
Laiale kysimuslagendikule!

Kõik need mõtted kogusin purjedeks
Lugemata pärimispaatidele!

Sind ma armastan, jumala rand,
Kihlatud yhes mere ja päikesega.
Minu hinge kõrgemaks eneseks
Läikide läigiks, helkide helgiks,
Koduta igatseda,
Yksi igatseda.

O, minu kauge, kauge jumala rand!
Viige tervisi, valged lagled!
Viige tervisi valged purjed!
Sinna surevad kõik sihita teed,
Sinna lõpevad kõik teeta sihid -
Ja laul, see lendab yksi.

Esimesest tähtsam on Enno teine luuletuskogu "Hallid laulud".
Siin puuduvad eredad värvid. Kõik kattub nagu loori alla, saladusse.
Orn meeleolu saavutab siin sygavama punkti. Siin on rida ebaharilikke
ja kauneid uusromantilisi luuletusi, nagu Hõõgumine (kuldkeeled on
tõmmatud yle vee). Selles laulik väljendab otsimist, tungi kaugete
randade poole, igatseb ära sest proosalisest ilmast salapärasusse.
Põhimine mõte sel luuletusel on õieti väike. See, mis selle sugereeru-
vaks teeb, on selle laulu ehitus. See koosneb lauseehituslikust paral-
lelismist. Paralleelvärsid varieeruvad siin ja lugejale paistab, et
tuleb midagi uut, kuid kogu aeg on see sama, ainult mõni sõna on muu-
tunud. Filosoofilist laadi on luuletus: "Kolm eite". Laulu põhielamus
on elufilosoofia - igavese elu kordumine.

Kui nad istusid koos, kui nad istusid koos,
Siis tuli nii vabises,

Kui ujuks ta mure varjude voos
mahamaetud sydames.

Yks neist õhtuni käind oli vaevalist teed,
Last seitse kasvatand,
Last seitse - kes kogub kõik silmaveed,
Mis eluteed tasandand!

Teine sedagi teed oli yksinda käind,
Tööd teinud õhtuni -
Ei olnud ta kuskil midagi näind,
Mida soovi võiks tagasi.

Ja kolmas, see käind oli sedagi teed,
Kõik matnud magama -
Nii unustand elu, nii silmaveed,
Nii isegi uinuda.

Kõik on muld, ytles yks, kõik on vaev ja muld
Nii ikka nii edasi -
Ei tule õö, ei kustuta tuld,
Vaev valvanud õhtuni.

Kõik on vaev, ytles teine, kõik on muld ja vaev
Ma jääksin magama -
Et randa ei jõua ju ykskord laev,
Vaev isegi uinuda.
Ei ole, ytles kolmas, lõpp ammugi veel,
Tee pikk veel puhkele -

Veel tahaks viibida murelik meel
Nii iseenesele.

Viibida istudes koos, veelgi kedrata koos
Särki valget linadest -
Öö hauas on päev, öö elu ei vii,
Kord tõuseme kalmudest.

Ja nad istusid koos, nad istusid koos
Ja tuli see vabises,
Kui ujuks ta murevarjude hoos
Mahamaetud sydames.

Selles luulekogus mängib tähtsat osa autori enda mina, kelle poole ta pöördub alatasa. E.Enno on uusromantismi kõige omapärasem rahulik undavaatleja nagu Rüdala on rahulik loodusevaatleja. Enno kisub lugejat kaasa sellesse armsasse kaugusse, kus ära kaovad kõik piirjooned, kust maailm paistab meile nagu unes.

"Noor-Eesti" proosa.

Silmapaistvaid proosakirjanikke oli "Noor-Eesti" suurajal, võit-
uspäevil võrdlemisi vähe. Kerkib esile kaks kuju, need on F.Tuglas ja
H.Tammsaare. Mõlemad tulid yle realismist. Kuna lyyrika alal realism
annud peaaegu midagi (tuleks vast siin ainult Sööti ja J.Liivi kat-
sid sinnapoole nimetada), siis symbolistlikel luuletajail polnud säält
midagi võtta, realism ei loonud aluseid symbolistlikule lyyrikale see-
rastu. Proosas oli aga lugu teistsugune, sääl olid tekkinud suured
tösed.

Friedebert Tuglas.

Friedebert Tuglas on sündinud 3.märtsil (u.k.) 1886 Ahja mõisas Võnnu kihelkonnas. Hariduse sai Uderna ministeeriumikoolis, Tartu linnakoolis ja H.Treffneri gymnaasiumis. 1905 a. sattus poliitilise pagulase seisukorda. 1906 a. oli kolm kuud Tallinna Toompää vangimajas. Säält vabanedes oli 11 a. poliitiline põgeneja kuni vene revolutsioonini 1917. Elas maapao aastail mitmed aastad Soomes, eriti Helsingis ja Ahvena saartel. Rändas mitmed korrad läbi Euroopa, pikemaid aegu elas Pariisis, Mynchenis ja Genfis, yhe kevadtalve Itaalias, teise Hispaanias. Need aastad sisaldasid palju kannatusi, kuid ka palju elu ning kunsti kogemusi. Elab praegu Tartus.

Tuglas on tootnud palju proosateoseid kui ka häid reisikirjeldusi. Pääle selle avaldanud hulk kriitilisi töid. Ta on novellikirjanik. Tuglas algab kirjanduslikku loomingut realistlikku laadi jutustustega nagu "Hingemaa", kus käsitletakse vene 1905 a. revolutsiooniga yhenduses olevaid syndmusi ja lyhem jutustus "Hunt". Viimane on veel tyhine lugu, tõsisem ja asjalikum on "Hingemaa", mis on veel Vilde ja Petersoni juttude järg. Kumbki neist erilist tähendust realistlikus kirjanduses ei oma.

Kui värsivormis oli maksvusele pääsnud uue aja hääl, siis ei jäänud ta ka proosaski tummaks. Tuglas siirdub peagi uusromantismi radele. Nii sõnastas ta revolutsioonipäevil uusromantilise proosakatsena pikema fantastilis-symbolistliku jutustuse "Jumala saar". Esimene silmapaistev uusromantiline teos on novellikogu "Ohtu taevas", mis ilmus 1908 a. Siin on juba Tuglase tuntumad novellid. 1913.a. ilmus "Liiva-kell", mis sisaldab rea lyhikesi novelle, mis on enim juba ilmunud 1905 - 1913. See on stiililt ebayhtlane teos. On tähtis sellepolest, et siit paistab Tuglase kirjanduslik arenemistee silma. 1915 ilmub Tuglase kõige ulatuslikum ja ka kõige tähtsam teos "Felix Ormusson",

aida ta ise nimetab romaaniks, kuid mis oma olemuselt on novellilaadiline. 1917 ilmub ta järgmine tähtis teos "Saatuse"; 1920 a. ilmub "Maskuse vaim". Viimane on "Hingede rändamine". Selle puht ilukirjanuse kõrval avaldanud rea kriitilisi töid, millest enamik on kogutud kogusse yldpäälkirja all "Kriitika". Siis rida väiksemaid esseid, 1918 a. ilmub tähelepanuväärne reisikirjeldus "Teekond Hispaaniasse". Eesti iseseisvuse ajal Tuglas võttis ette reisi Põhja-Aafrikasse - Tunisi, Alzeeriasse, Marokkosse ja talt ilmus suur kolmeandeline reisikirjeldus sellest nimega "Teekond Põhja-Aafrikasse" I-III.

Suits oli puht intellektuaalne kirjanik, Tuglase juures aga näeme tähtsuse omavat intuitsiooni, mis ei käi sugugi mõistuse kontrolli alla. Tuglas on kirjutanud teoseid, kust irratsionaalne olemus silma paistab, mis mõjuvad nagu kauged muinasjutud. Eriti just "Saatuses" leiame sääraseid novelle.

Tähtsamaks teoseks Tuglase loomingus on Felix Ormusson, mis annab kujutelma kirjaniku sisearengust, annab tunnistuse tema pyyetest, kunsti ja esteetika tõekspidamistest. "Felix Ormusson" on autobiograafiline teos, on nagu päevik, mille kylge on määrat faabula.

See on autori tunnustusromaan, kus päätegelases Felix Ormussonis on tegemist autori teisikuga.

"Felix Ormussonil" on veel teine suurem tähendus. See annab läbi-vaatamise kuju selle aja, s.o. 1910-1915 aasta haritlasest. Sarnaseid teete, nagu Felix Ormusson, oli sel ajal kyll ja kyll. Selleaegne suurem haritlaspõlv elas kunstilisile kysimusile, mis olid tähtsamad nende eneste elusaatus. Nende esitajaks ongi Felix Ormusson.

Felix Ormusson on kaunis hing ja esteet. Siin näeme 1910 a. esteedi elmasuhtumisest. Päätegelane on inimene, kes nagu lõhestatult maailma es seisab: üks reaalne elu, millega kokku puudutakse, teine on unis-uste maailm, kuhu tahetakse ära minna. Reaalse elu põlgamine ja valu-pyydmine irratsionaalsesse ilma on yldse omane Tuglasele.

Felix Ormussonile on maailm kõige päält esteetiline probleem, aga

mitte eetilise, ainult ilukysimused huvitavad teda, aga mitte kõlbli-
sed seadused.

Romaani eessõnas Tuglas ytleb, et geeniusse ylesanne on oma aja
kaldavusi kõige selgemini kehastada ja kajastada ja ta arvab selleks
Felix Ormussonil olevat eeldusi küllalt. Nii siis Tuglase ylesanne ei
ole Felix Ormussoni kujuga miskisuguse erandinimese andmine, vaid sel
on suurem tähendus. See on koguka tähendusega, mis kogub kõik ajajärgu
kujud yhte kokku. Felix Ormusson on selle ajajärgu tüüp, selle kehas-
tus.

Pärast 1905 a. tuleb meil esile nähtus, nagu pärast Prantsuse
suurt revolutsiooni, kus taandutakse yhiskondlikest probleemest pettu-
malt kunsti, puht esteetika valdkonda.

"Felix Ormusson" ei ole jutustis harilikus mõttes. Tegevust on siin
nii vähe, syndmustiku moodustab kõik see Ormussoni mõtete rida. Me
oleme ikka harjunud lugema teoseid, mille faabula on komplitseerit.

Kuid faabula on ainult siiski abinõuks. Kirjanikul on ikka alati
midagi tähtsat ytelda, kui kõik see syndmustekäik teatavaks teha,
faabula on ainult abinõuks selle avaldamiseks, selle huvitavaks tege-
miseks. Tihti on see yldtähtsusega materjal nii suur, et faabula ei
suuda kõike andagi, vaid autor mahutab selle abstraktsel kujul teosesse,
nagu näit. "Mahtra sõjas", kus on antud tihti paljas pikk kirjeldus.

"Felix Ormussoni" faabula on väga nõrk. Kirjanik laseb siin tege-
lasil vähe tegutseda. Psyhholoogilistes romaanides yldse on vähe tege-
vust, kõik see tegevus on kantud sääli inimese sisemaailma.

"Felix Ormussoni" syndmuste jutustamine on kas väga kerge või
väga raske. Päättähtsus seisab siin esteetilisis probleemides.

Näeme, et Felix Ormussonis on tegemist raamatuinimesega, kes ter-
vet ilma vaatleb ja võrdleb raamatust nähtud kujude järele. Kirjanik

kannab siin inimese tragöödia, kes reaaleluga kokkupuutudes on äärmiselt saamatu ja vilets; ta tõeline suurus tuleb alles siis ilmsiks, kui ta elab väljamõeldud, fantaasia ilmas. Ta on romantik, vihkab reaalelu, ta on tegevuse põlgaja, sest ilusam kui kõik kordasaatmine, on fantaaseerimine. Ormusson elab mõttekujutuslikku elu, unelmate elu. Ainult olematu on talle ilus. See olematu on nagu õhukese klaasseinaga ymbritset ja Ormusson ise kardab, et see klaas võiks puruneda ja siis kõik mõttetu, illusioonitee killuneda ja laostuda. Felix Ormussoni suur õud peitub abstraktseis mõttekujutuses. Elamise oskus puudub sel olen-til, reaalses elus on ta täiesti saamatu.

"Felix Ormusson" on täis ilusaid loodusekirjeldusi, neid annab Douglas võrdluste kaudu, see esineb kas või juba alguses:

- "Vaatlen akna ees avanevat maastikku:

Kummub helesinine taevavõlv, mõne kerge suvepilve elustet. Kui koonlaid kannab neid õrn tuuleke yle maastiku.

Päikese kiired langevad lyngi sinetavalle järvele. Nagu emailleerit liud lamab see haljaste kyngaste keskel.

Kesk järve liigub aeglaselt ymariku pilve pilt ja muudab tähelepanemata kuju. Nyüd on ta otsekui valge voonake sinilillede luhas.

See on kui muistne klaasmaal, heledate ja puhaste värvidega, kaurite ning karskete joontega. See on kui sygav ja käsitamatu symbol, mille taga elu suured tõed peituvad.

- "Imelikud õhtud, mil päevane päikese leil ja maast tõusev uim magusaks rauguseks me veres muutub. On kui oleksid käärimas kõik päevased mälestused, mõtted ning unistused, et kurbuse helevalusaks viinaks selguda.

Murduvad mõttenooled, kõige myrgisem meel saab leplikuks. Tahaks vaadelda ainult värvide syndi ja kustumist, seda olevate ja ettekujutatavate piltide hääletut karnevaali."

"Ma valvasin unetuna voodis. Mu silme ees seisis ikka veel päikese tuline kuul, mis päeval maastiku kohal leegitses. Siis suikusin ma selles kulla meres, mis kõik mu mõtted ja meeled täitis."

"Nagu tuleleeki on keegi puhunud mu sydamesse. Ah, see põletab, see põletab! Miski põletab!"

Ma tahaksin suudelda su käsi, su juukseid, su silmi! Ma tahaksin suudelda õhku, millest sa läbi oled läinud!

Heleene! Heleene! Heleene!"

"- Kui palju kadumise traagikat varjab endas vaikne ja hääletu sygispäev. Kuhu olid murueide tytred põgenenud? Kuhu kadunud kõik eeterlikud vaimud, kes suvist rõõska taevaalust täitsid, tiibadega tuulukest õõtsutasid ja palgeid, silmi ning huuli suudlesid? Õhu õrnad geeniused olid surnud, eetri siidised lapsed mulda vaibunud."

"- Avaneb jälle see hinge paeluv, hirmus pööritav luule, mida peidab taevas. Taevalikud leinarongid, ristisõjad, kooljatantsud, pilvede kylmad ning kuumad joomingud algavad. - "

Seda laadi loodusekirjeldusi võime leida ses raamatus lõpmata palju. Romantikud valisid yldse pilte, mida nad nägid, oma meeldivuse järele. Nagu näiteks O.Wilde näeb ainult kalliskive, toredaid riideid jne. Nii ka Tuglas näeb loodust teatud värvides. Need loodusekirjeldused muutuvad oma eredusega meele Konrad Mäe impressionalistlikke maale. Nagu see nägi eredaid glassuurseid värve, nii ka Tuglas; ta ise imestabki selle yle "Felix Ormussonis":

"On see veel kodumaa - ja mitte. Vahemere kallas? Need ultramariinsed metsad, punaõhetavad kynkad ja violetid veed - ? Ning need õrnad, puhtad jooned, mis otsekui kunstnik kuldse pintsliga

on tõmmanud taevale, veele ja maale - ?

Ma ei ootanud siit nii palju ilu. Ta näib mulle ikka veel olevat unenägu, nii et ma silmad sulen, et seda viirastust täielikult maitseda.

Siis segunevad need kaunid pildid mu mõttekujudesse. Ma ei suuda neid enam yksteisest lahutada. Ma jään ainult imetlema seda ilu, ilma yhegi mõtteta ja soovita.

Veel ööselgi viirastub mulle see järv ja pilv ning kuldne päike yle sinise järve ja pilve."

Sest Felix Ormussoni dualistlikust elusuhtumisest järgneb esteeti tragöödia. Felix Ormusson omast elukartusest hoolimata igatseb selle järele. Sest elusaamatusest hoolimata näeme tervest teosest vastu paistvat elujanu. Ta kannab veres nautimishimu ja hoogu, mis aga tegelikult kunagi ei rahuldu.

Yhelt poolt see kartus elu eest, teiselt poolt janu selle järele, niivad F.Ormussoni nii kaugele, et ta hakkab kadestama loomalist elu. Tema meelest on õnnelikud need ainult, kes paljalt söövad, joovad, magavad, sünnitavad lapsi, kes ei mõtle järele kõige elu yle.

Kõige paremini uusromantismi esteetilisi probleeme ja vastolusid reaalse elu vahel näitab Felix Ormusson. Ta ise küll mõistab selle esteetsismi hukka, yteldes, et see on myrk, mäng surmaga.

"Liivakell" näitab mitmesuguseid kõikuvaid katseid kõige jämedast naturalismist kuni symbolismini. "Hunt" on veel täiesti naturalistlik jutustus. Samas kerkib ka esile symbolism, nagu näiteks novellis "Unede kuristik", kus autor teadlikult kaotab ära reaalsuse piirid.

See irdumine reaalelust tuleb nähtavale ka tema novellikogus "Saatus". Sää on kõik väljamõeldus ja fantaasia, vastolu reaalse eluga viidud äärmise piirini. "Saatuse" novellid on kõik myydid. Tuglas ytleb, et luua myyte, see on kõige kõrgem ylesanne, suuremat õnne pea kunstnik enam lootma. Ise väljamõtelda maailmu, kuid seda teha, et kõik tunduks käegakatsutav ja loomulik, see on kunstniku suurem

lesanne.

Myyt oli vanasti vorm, mille kaudu praktiliselt tehti teatavaks oma ilmavaade. Uuemal ajal on myyt see viimane varjupaik, kuhu võib karmist tõesest ära minna.

Kõik tõelisus on ka ses teoses ära kaotet, nagu näiteks novelli-
des "Popi ja Huhuu" ja "Maaailma lõpus".

"Popi ja Huhuu" on ehitet kummutamisvõtetele. Kirjanik saadab meid iseäralikku majja, mida valitseb peremees, keda nimetetakse Isandaks. See läheb välja, jätab koju koera Popi. Pääle selle jääb sinna veel keegi Huhuu. Popi mõtleb, kes see Huhuu on. Meiegi ei tea alguses, kes on Huhuu, alles pikkamööda aimame, et see on ahv. Algab ahvi ja koera kooselu.

Pole määrat aega ega kohta, kus see tegevus synnib, see jääb kõik lugeja enda hooleks. Maja kummalise sisustuse järele võib otsustada, et see on keskaegse alkeemiku kabinett.

See novell on seotud symbolismi mõistega. Popi ja Huhuu on inim-
likkude kujude võrdkujuks. Tunneme, et siin ei räägita loomadest, vaid tekib võrdpilt inimesest.

"Maaailma lõpus" aineks on kasutatud "Kalevipojast" võet motiivi, nimelt kannupoisi kadumist hiiglaste maale. See on nagu järg sellele "Kalevipoja" loole.

Siin on rida tõsielulisi motiive, nagu meeste väljasõit võõrale merele. Nad jõuavad kuhugile tundmatule saarele, kus torkab kõige päält silma ebatavaline taimestik. Muuseas Tuglas räägib, et tal selle jutu kirjutamise idee on tekkinud mitmesuguseid botaanilisi raamatuid lugedes. Näeme siin kõige käegakatsutavama kõrval veel suuremat ilma, mis on palju kohutavam. "Maaailma lõpus" esineb hirmu, üksikindiviidi eraldamise õudus. Hirmu ja õuduse moment on Tuglase varasemais tõis tähtsat osa etendanud ja see painajalik teine elu läbibistab ka "Saatuse"

ovelle. Tuglase teoseis on omane see joon, kus kosmiline hirm inimesi
aarab nagu näiteks yhes ta varasemas teoses "Unede kuristik", kus õud-
sed, yksteisest vähe erinevad unenäod yksteisele lastakse järgneda.

Unede kuristik.

"Ma ärkasin jälle yles: ei olnud rahu neil hirmsail öil:

Ma olin jälle yht ja sama und näinud, koledat ja pinajalikku.

Lumist lagendikku mööda sõitsid ratsanikud hääletult. Hobused
kohmasid põlvini krobedates hangedes. Mehed olid käed vaheldamisi
käistesse pannud ja hoidsid hämaras tuhmilt välkuvaid mõõku kaenla
all. Jäises kylmuses valendavat auru välja hingates piilusid nad
sombus nägudega eneste ymber halli, eluta maastikku:

Kui tyhjaks oli jäänud maa! Kui õudsed olid väljad! Puud sei-
sid, raagunud ja mustad, lumiste põldude vahel. Siin-sääl mustasid
puude ja hangede keskel madalad majad halli öise taeva all. Kuid
ykski tulukene ei vilkunud neist pisukestest akendest ja kui ratsa-
nikud juure sõitsid, oli kõik surnud.

Nad avasid väravad ja sõitsid õuedesse ning peatusid uste ees.
Ykski koer ei hypanud neile haukudes vastu ja yhegi akna taga ei
valendanud unest hirmunud, ehmunud pale. Nad tulid hobuste sel-
jast, sidusid nad aia kylge ja astusid sõnalausumata yksteise järel
sisse, paljaid mõõku pimedas enese ees hoides.

Nad läksid rehe alla. Väravate alt tõmbas tuul, pimedas kuul-
sid nad lund saabaste all rudisevat. Yle kõrge läve kobasid mehed
tuppa. Siin oli kottptime, lõhnas turba ja kerise järele, õled ka-
hisesid kesk hauavaikust jalge all muldpõrandal. Nõgised parred
pää kohal liigutasid end kylma käes.

Siis läksid nad elutuppa. Läbi jäätanud akende paistis ähmane
lume valgus, põrandale raamide varje heites. Nad kobasid suurt
saviahju - see oli jääkylm. Nad pistsid kinnastes käed vooditesse,
- õled kahisesid nagu lehed. Mitte yht hinge! Siis istusid nad
suure perelaua taha, ylestõstetud ja paljaste sõjariistadega, ning
vaikisid kaua.

Sääl mustasid nende pääd kõrgete kybaratega akna ähmases õhetuses. Nende suud hingasid jääkylmas ruumis aurupilvi. Vaikides vahtisid nad yksteise otsa. Nende peninuki koonud noogutasid: mitte yht hinge! Maa oli tyhi nagu mets. Ööd päevad olid nad otsinud, ilma hingelist leidmata. Inimesed olid surnud viimseni!

Vaikus kasvas, lume valgus virvendas, tuba läks võikaks - jääkylm tuba niiskuse ja savi lõhnaga. Muldsest põrandast tõusid yles muldsed lõhnad. Ratsanikkude paljad mõõgad helendasid ähmaselt laua kohal. - Nüüd ei helendanud nad enam: nad hakkasid otsekui roostetama, ruttu ja tihedalt tõusid rusked laigud nagu pisarad. Need veeresid ylevalt alla, - ah, need olidki pisarad, rusked veripisarad.

Mõõgad tilkusid verd, veri voolas mõõkadest, kohises veri pikkadest mõõkadest, - nagu nõeltest, nagu terasharjust, nagu linakraasi piidest. Ja mul oli hirm, sõnatu, liikumatu, pääsmatu, nagu kirsutus, nagu hauas - ja ma tundsin, kuis juuksed mu pääs liigutasid, jämedad ja kõvad nagu jõhvid.

Korraga hirnus väljas hobune - kõledalt ja läbilõikavalt!

2.

Ma süytasin tule, värisedes hirmsaist unedest.

Ma olin kaua aega nagu halvatud, uimaselt ainult oma elu, olemasolu, valguse ja realiteede yle röömustades. Põhjatu kuristik on une ja tõelikkuse vahel, kuid ärkamise silmapilgul on ta kitsas nagu mõra peeglis, mille üks äär tõelikku ja teine olematuid maailmu näitab. Siis aeleb ärkaja nagu udus, otsides ahastades teed tagasi tõelikku maailma.

Ma nägin jälle liikumatuid usaldatavaid esemeid öises vaikus ja see rahustas mind. Ma nägin ahju sinistest kahvlitest, vahakangaga kaetud põrandat, vanaaegseid pilte seintel ja laetud revolvi-

rit voodi kõrval laual. Ma nägin, et täiesti yksi olin; nägin lukus ust ja riivis akent mitmendal korral, ja mõistsin, et keegi ootamata sisse ei pääse ning et ma teatud määral kaitstud olen.

See oli võõras korter, kus olin. Kui õudne, kui rusuv oli siin! Kuis olin ma siia juhtunud? Mis oli mind toonud nende võõraste seinte vahele? Miks olid mu närvid nii rahutud? Miks tundsin ma sarnast saamatuse, juuretuse, otstarbetuse tuska? Miks oli tarvis kõige tõielikumad maailma, et maailma tõelikkusse uskuda?

Nii, nyüd tuli jälle kõik meele. Ma tõmbasin vaiba all kerra, yksi silmi välja jättes, mis abitult kyynla valguse ees pilgutasi. Oleksin tahtnud matta end, et mitte tunda aja koledust, päevade jäist kylmust, tundide kramplikku surma nagu mahasurutud revolutsiooni hyybuvat kangumist. Aja tundmus oli hirmus nagu giljotiini tera pysti tõusvate juuste kohal.

Kas selleks pidi see noor, kirglik jõud kord lippude ja lauludega tõusma, et vanast, raskest, jäisest jõust tagasilööduna, purustatuna ja verisena laguneda, hyybuda, jääduda, surma agoonias värisesedes, surma meeleheites murtud sõjariistu veel vastu tõstes? Taganemise ja põgenemise meeletust oli õhk täis.

Kõik kõneles sellest: inimesed, kes tuiskaval tänaval kaeluseid tõstes yksteisest mööda hiilisisid, vaksalite ja kylmavate sadamate luurav ning õhuline varitsemine. Kõiges tundus see: siilina kokku kiskunud seltskonna hingetõmbuses ja ajalehe veergudes, mis hirmunud inimesed olid kirjutanud ja mille võbisevate ridade hulgas ainult kroonika ja telegrammid oma raudset, armuheitmatut keelt kõnelesid.

Milline meeletu aeg! Kui odavaks, väärtusetuks oli saanud inimene aja raske vankri all! Elu ei maksnud enam midagi. See oli nagu tuules lendav leht: mõttetu, sihitu, otstarbetu. See oli nagu viirastus. Vahel tundus kogu olemasolu ainult unenäona. Nagu hapra niidi otsas rippus ta põhjatu kuristikku kohal. Meeletu, metsik aeg!

Sõdida sõjas, langeda lahingus - misuke kergus sellega võrreldes! Kuid elada, nähes kõike muud langevat, ise veel hingata, nähes kõike muutuvat ebatõeks, viirastuseks, unenäoks, - kohutavamaks, kardetavamaks, hirmsaks unenäoks, - milline väljakannatamatu piin! Kõige väärtuste seginemine, kõigi omaduste muutumine, kõigi tunnuste petlikuks saamine - hirmsal, jäätaval ajajärgul.

Kyynal pilgutas mu ees. Ja peidetuna siin, võõras korteris, kaotanuna kõik sidemed tuttavate ja syndmustega, rippudes mitu korda kõrgemal maast kui see tuba mitmendal korral, - valdas mind äkki sõnul seletamatu elu mõtte ning mõttetuse aimus. Iga mu liige tundis tyhjuse ja igaviku jääkylma puudutust. Ja viirastuslikkus sai meeltega mõistetavaks, kui miski tõelikus iialgi võib olla.

3.

Ei, nii ei võinud enam jätkada: mina pidin magama, pidin välja puhkama, kas oleks või maailm vaheajal hukka läinud!

Ma kustutasin kyynla ja laskusin jälle pikali. Ma mässisin enese vaipa - kuid otsekui ainult selleks, et veel enam iseenesega olla, veel teravamalt piiri maailma ja enese vahel aimata ja oma otstarbetust tunda nagu mummia, mis kõvasti lõuendisse on seotud ning liikumata omas koopas lamab. Uni ei tulnud ega tulnud.

Mõtted tõusid, pimedas veel tihedamad, teravamad, myrgisemad, nagu ekstraktid kõigi nende hädaohtlikkude päevade ja ööde mälestusist, mõtteist, aimusist, tundmusist. Nõel teravaina tõusid nad, mu meeleskohti puudutades nagu elektrivoolud, mis surnuteski krampe äratavad. Ei või olla õudsemaid elamusi, kui need mälestused kesk nende hirmsate ööde tyhjusest ja vaikusest!

Nii, eile ma nägin hukkamõistetuid. Neid oli kaks: vanamees ja noorukene. Soldatite keskel viidi sõjakohutust vangikotta, käed ja jalad rauus. Neil jäi siis veel kakskymmend tundi elada, sest

täna hommikul pidi neid surma pandama.

Oi, kuis ma mäletan nende nägusid! Need olid kylmast sinised, tarretanud, jäätanud, valgete silmamunadega nagu neil, kes teisi maailmu näevad. Nende nahksed hunguusi mytsid olid otsaesistele löödud, nii sammusid nad kesk tuisku hääletuina, ymberpiiratud sõjameeste vahedate tääkidega. Oi, kuis ma mäletasin vangikoja raudse värava kõledat raginat, kui ta raskelt nende järel kinni langes!

Võib olla, varsti viiakse neid. Kuis on nad mööda saatnud oma öö? On nad valvanud oma kõvadel kottidel karraga kaetud uste taga ning ahastanud nagu mina selsinatsel ööl? On neile selginud elu, olemasolu mõttetus, viirastuslikkus? Kuis on kajanud nende kõrvus vahtide sammud kivises koridoris! Yks... kaks... kolm... selsinatsel viimasel ööl... yks...kaks...kolm...

Ma langesin kummuli omas voodis, tabatud väljakannatamatust valust. Oi, meeleheite tusk, oi, ahastuse ääretu piin! Näis nagu oleks tõelikkus äkki raud kindas käe prantsatades lauale löönud, oma raskuse jälge puusse vajutades. Pisikene punase päaga uss vingerdas mu sydame ymber, mu elupuu õitesse myrki tilgutades:

"Unusta oma noorus, unusta kõik kõrged aated, unusta omad tiivulised igatsused! Ei ole aeg nende jaoks! Sina võid olla viirastus, aga seda pole tõelikkus su ymber. Raudsete ratastega ajab ta sinust yle. Terasvikatitega on ta niitnud su roosipuud. Juurtega tahab ta nad kord välja kiskuda! Ei ole aeg nyyd olla noor: myrki on tilgutatud igasse õide, surma on kylvatud orastele!

"Surma, surma!" kajas vastu igas mu soones. Ainus filosoofia oli veel surma must filosoofia, hävinemise sygav tarkus. Ei olnud enam muid igatsusi, muid unistusi, kui lõpetada oma viirastuslik, ebatõeline, unenäoline olemasolu ses võõras, õudses maailmas, mille tõelikkus oli mõistmatu, arusaamatu.

Oleks tahtnud omast viirastuslikust olemisest ärgata olematu-selle, mis oleks kymme korda arusaadavam, kui elu sel sihitul ja

mõttetul planeedil. Tolmuna oleks tahtnud laiali minna, nimenä, mõistena, aimena ära kaduda, kustuda nagu valguse kiir, nii et vari veel viimaks oleks liikunud, heljunud ja kiikunud, kui musta liblika tiib, mis surma sõnumeid viib.

4.

Õrn une kirme kattis yirikeseks ajaks mu ajud. Ja sel samal silmapilgul löid lahti unede hirmsad kangad:

Kõrgete harvade pedajate vahel sõitsid ratsanikud hääletult. Lumi valendas., õhetas hõbedana ja ta läbipaistvas kumas näisid mändide sirged ja oksatud tyved sysimustad ning kõlisevad kui rauast. Pikakarvased jäätanud hobused kohmasid raskelt, ninad hangedes ja ratsanikud hingasid läbi suurte kinnaste jääkylma õhku.

Nad keerlesid kaua kõledate tyvede keskel, hunnikusse vajudes, lahku minnes ja jälle truppi lyyes, ikka põlevama vihaga täitudes ja nende palged hakkasid hõõguma nagu vasksed näokatted veriste silmadega. Nende mustade ryyde karvad olid kohevil, ja nende liigutused olid äkilised, loogelised, ning painduvad nagu metselajal.

Nende lõgisevate hammastega vihal polnud enam piire. Mitte yht hinge! Mitte yht elulist väljal, teil, kylades, alevikus! Ei kostnud naise laulu kojast ega lapse nuttu kätkest. Ainult kuutu, lumivalge öö jäiste lagendikkude ja surnud metsadega, milles kohmasid hobused, jääpurikatega ninasõõrmetest keerlevaid aurujugasid õhku hingates.

Kuid siis nägid ratsanikud äkki puude all meest hiilivat, musta mantli ja laia kaabuga, lumivalge kaabuga, lumivalge palge ning avarate, piiluvate silmadega. Ta näis põgenevat, tulisel kiirul, ettepoole kumeras ja kaabu silmil. Ta peatus alles siis, kui ratsanikud ta juba igalt poolt sisse olid piiranud.

Ta vajus kokku hirmu pärast, nagu kätega peites. Ta oli oma

musta mantli all madal ja lai nagu pelikani-tantsija indiaanlaste maalt. Värisevate sõrmede vahelt nägi ta enese ymber tihedas ringis hobuste auravaid päid ning ratsanikkude puna-vaskseid nägusid. Ja ta hakkas sosistama, vaevalt kuuldavalt, vabiseva ja paluva häälega:

"Ärge peatage mind! Laske mind minna. Sest mis saaksite teie minust? Mina ei ole tõeline, mina olen viirastus, mina olen unenägu ja ettekujutus. Minu osa elus on olnud ainult näida ja mitte olla. See on olnud luule ja fantaasia. Mul pole sydant iialgi olnud: luule ja fantaasia sydamega olen tundnud. Mul pole oma silmi ega kõrvu olnud: luule ja fantaasia silmade ja kõrvadega olen ma rääkinud ja kuulnud.

Ärge peatage mind! Sest mis kasu oleks teil sest! Kas pole kõik möödunud aja kivise palge ees? Kas pole kõik võrreldav ruumi jäises tyhjuses? Mis on siis tõepoolest me olemasolu, kui mitte ainult vari? Kas ei lähe olemise juurteni tungides kõik läbipaistvaks nagu klaas? Maailm - mis see on? Ah, laske mind minna!"

Kuid sääl karjus üks ratsanikest - kõleda ja läbilõikava häälega: "See on ükskõik, kas sind on või ei. Pääsi, et sa näid olevat! Ja see, et sa kardad, juba see on tunnistus su tõelikkusele." Ta sirutas oma mõõga välja, nagu yteldes: Jookse ja näita oma olemasolematust! Jõuad sa põgeneda, oled tõeline, jääd sa rippuma meie mõõkade otsa - oled niisama tõeline!

Algas hirmus ja kohutav võiduajamine. Põgeneja kuulis oma selja taga hobusekapjade mürdmist läbi krobedate hangede ja vahedaid mõõku õhku lõikavat. Ta oli kriitvalge, ta tundis omi jalgu raskeks minevat nagu tina, nagu maakera rippus ta jalgade otsas. Siis aimas ta äkki lähenevat surma, mida kihutavad ratsanikud talle nagu hää- ja kurjatundmise puu õuna omade mõõkade otsas ulatasid.

Ma karjatasin surmahirmus: see sääl ratsanikkude ees olin mina ise!

(1906)-

Ka "Maailma lõpus" esineb see hirmu, õuduse, üksikindiviidi eraldamise tunne. Saar kusagil ilmameres, ebatavalise loodusega, - missuguse petliku täpsusega kõik on kirjeldet. Me saame sest saarest reaalse illusiooni, olgugi, et see on ebatavaline ja ebatõeline. Ainel on sarnasus "Kalevipoja" motiiviga kannupoisi kadumisest. Sääal oli see vaadat hiiglase kõrgusest, siin inimese madalusest. Sääal jutustati ainult kadumisest, siin aga sellest, mis sääal edasi juhtus.

Nimelt üks meestest jääb magama, kuna teised sel ajal ära sõidavad. Mees on sunnit saarele jääma. Sääal kohtab ta hiiglaneitsit. Nende vahel tekib hävitav armastus, millele inimene ei suuda vastupidada. Mees ei leia sellest hukatusest muud väljapääsu, kui tapab oma armsama selle magades, ja põgeneb rannast leitud paadil, kuid kui ta jõuab tagasi inimeste juure, ei leia ta enam rahu, kõik siin näib talle nii väike, madal ja võõras:

"Igavene igatsus jäi minu rinda. Mu syda oli kaheks kärisenud ja miski ei teinud seda enam terveks. Teadsin, kui nõrk olin hiiglaste keskel, kuid miski ei lohutanud mind ka inimeste hulgas.

Inimlik, liig inimlik oli kõik mu ymber. Liig piiratud, liig mõistuslik, liig väikene sellele, kes on elanud hiiglaste hulgas kesk ääretust!

Ma ei võinud jääda mu kodukylla. Mul ei olnud enam kaasvanuseid, ei noorimehi ei neide. Olin noor, kuid mu juuksed oli lumivalged ja mu samm raske nagu tina.

Mis olid mulle veel inimese mõtted ja ettevõtted! Mis oli mulle veel inimtytre armastus!

Võtsin kätte rändamise saue. Palju aastaid on kulunud. Mul ei ole kodu.

Kuid suvisel õhtul, kui päike kaugel põhja-läänes looja läheb ja kynkad punaga katab, peatan saue najal ning ääretu igatsus täi-

dab mu rinna.

Tahaksin heita kummuli maha, tahaksin palvetada päikese poole:
Oi, maailma valgus, võta mu valu oma kiiresse, vii mu igatsus
merede taha!

Olen väike ja võimetu, kuid ma ei suuda säääl elada, lase mul
surra vähemalt säääl!

Võta mu valu oma kiiresse, vii mu kurbus merele nimetule, nime-
tule saarele - kaugemale kui uni!"

Siin novellis on kehastet sureliku inimese igatsus piiramatu, lõpma-
järele, kyllastus ning loobumine sellest ja jälle uuesti tagasi igat-
semine sinna. Suured, salapärased, kosmilised kired on need, mis selles
tähtsa tooni annavad.

Veel üks tähtsam novell ses "Saatuses" on "Vabadus ja nälg", kus
vaese hobusevarga vangist põgenemist ja selle eksimisi Toompää käikudes
kirjutetakse. Selles on hulk juba tuttavaid õuduse motiive, nagu "Unede
kuristikus" esinesid. Tegelane Rannus elab läbi rea õudusi ja hirme.

See on ainus psühholoogilist laadi novell teiste "Saatus" novellide
ulgas. Need on kõige paremad novellid Eesti kirjanduses.

Novelli yldse on raske kirjutada, samuti nagu lyyrikas sonetti.
Et lyhikeses jutustuses hulk elamusi anda, seks on tarvis osata seda
koondada, kõik sündmused nagu yhte fookusesse tõmmata. Halbu novelle oli
senini kyll kirjutet. Tuglasest pääle pääseb uusromantiline kunstilise
ehitusega novell võidule.

Tuglas oma loodusekirjeldustes armastab eriti vaadelda taevast, kui
see on selge, kui see on tume, kui lõõmab ehavärvides või on koidueelses
õõsas kumas.

Kogu Tuglase töid läbib tagakiusamismaania, õudne hirm. See on ni-
tetu hirm teadmatuse ees. "Maailma lõpus" eksinud inimlast hukutab hiig-
laneitsi armastus ja kui ta viimaks sääält põgeneb, siis igatseb ta sinna
jälle tagasi. "Popi ja Huhuus" vaevab Popit nägematu hirm, samuti ka

novellis "Vabadus ja nälg". Tegelased leiavad kõik selle jõu ees end
õuetuna. Juba päälkirigi on "Saatus".

Seda fantaasia maailma on reaalsusega katsut kuidagi siduda. Mitte
nii, nagu vanade romantikute juures, kus reaalsusest üldse ei hoolitud.
Fantastiline ainek Tuglase juures baseerub ikkagi kuidagi tõsielule.
Tuglas on ise ütelnud, et tee irreaalse juure lähed reaalse kaudu. Ehk-
ki need jutud on fantastilised, siiski saame neist selge kujutluse.

Tuglas on suuremaks novellimeistriks Eesti kirjanduses. Need on tal
impressionistlikud ja fantastilised. Neis on vähe tegevuskäiku. Raskus-
punkt ei seisa siin mitte dynaamilistes motiivides, vaid staatilistes.
Vähe on sääal dialoogi, samuti monoloogi. Kirjeldust on rohkem kui jutus-
tust.

"Saatus" novellid on hästi komponeerit. Kompositsiooniline moti-
veering mängib sääal tähtsat osa. Ehk kyll sääal on palju staatilisi mo-
tiive, pole sääal midagi ylearust, need kõik on ylesehituse teenistuses.
Syzeelises ehituses on nad tihedad ja kokkusurut.

Järgnevas toodangus Tuglas jätkab samadel fantastilistel teemadel.
Kuid siin tuleb stiilis esile õudseid, tooreid ja jõhkraid pilte.
Seda mitte sellepärast, et see autori ilmavaade oleks, vaid need on
protestiks ta endisele ilutsemisele. Ta endine ilutsemine sunnib teda
laskuma jõhkruksesse ja toorestesse piltidesse.

F.Tuglase stiil.

"Noor-Eesti" päevist pääle stiiliprobleem kerkib teravalt esile,
saab väga tähtsaks elemendiks teoses; mõnede kirjanikkude juures täht-
samaks kui aine ise.

Tuglase-stiil avaldub impressionistlikus maalilikkuses, epiteetide
ja valitud võrdluste kaudu.

Tuglas on suurem ja parem stiilimeister Eesti kirjanduses. Stiil

andab ta teoseis väga tähtsat osa, on suure viljeluse ja voolusega esile toodud.

"Maailma lõpus" valitseb segastiil. Vahelduvad pikad ja lyhikesed laused. Laused on selged ja ilmekad. Eriti verb on huvitav. Näeme korramisi, parallelismi; vahel esineb kuni kolm verbi kordust. Näit. "Nad haletsesid, naersid, kutsusid." Selle kordumise kaudu tekib eriline rütm lauses. Ka esineb atribuudi j.t. lauseliigete kordusi.

"Felix Ormussoni" kohta peab ütlema, et see on impressionistlik teos, kus katsutakse üle anda muljeid loodusest värvide kaudu. Stiil siin pole ühtlane, on ainult stiili killukesed, mis kogu teost mööda aialisi pillatuna säravad ja hiilgavad. Neid leidub eriti ta loodusekirjeldustes. Sääli on peensusi, julgeid ja raffineerit epiteete, algupäraseid ja uutmoodi võrdlusi, missuguseid senini mitte ei olnud harjutud eesti proosas nägema, vaid mis suurte kultuurrahvaste stiilimeistrite sellekohaseid võtteid meele tuletavad. Need annavad eesti keelele ja stiilile hoopis uue ja harjumata meeleolu ja tooni: raffineeritu ja aristokraatilise. Tyybilisemaid näiteid:

"Päikese kiired langesid lyngi sinetavalle järvele. Nagu emailleeritud liud, lamab see haljaste kyngaste vahel." - "Valguse lilleline ornament langeb nagu Persia vaip üle põranda" - "Ning üle kõige põudne taevas, mille piimases rauguses juba miskeid roosteseid toone hõõgub." - "Minu kukla taga sahises hein pää raskusest järeljätmata. See oli kui tyvede mürdumine miniatyyrses metsas." - "Ah, pilvede Hispaania, pilvede Meksiko, pilvede Samoa saared. Pilvede eksootika tumepunased ja tumesinised joobnustavad orgiad."

Nagu näha, hiilgab stiil iseäranis loodusekirjeldustes, aga need omavahel sidumata. Ainult kogu teost läbiv armastusmotiiv yhendab neid. Neid loodusekirjeldusi läbib värvidemäng. Siin on esile toodud välgemismeele kaudu saadud motiivid, mitte kuuldavad. Näit. lause: "Maailma lõpust": "Kerkisid punased mõlad, sinised pisarad jooksid mööda mõ-

lasid, - laulsid punased huuled, heitsid nalja habesuud." Samuti ka Felix Ormussonis. Kõik, mis kirjanik tähelepannud, on värviderikkus, värvide sillerdus. See loob synguse või rõõmsa meeleolu, kuidas seda just varvis. Kuid nendesse maastikkudesse tuleb siisuguste värvide läbi kui ultramariin-violett, lilla, safraanikarva" ja yleldse siisuguste sõnade läbi, kui "klaasiline, email, mosaik", midagi eksootilist, midagi sarnast impressionistlikku maalimiskooli maastikupiltidelle. Näit.:

"Nad (kiilid) lähenesid ja kaugenesid, tõusid ja langesid - klaastiiivilised ja mosaiiksilmalised. Mõne aja jätkus see õhuline menuett."

- "Rohelisest smaragdist fontäänid valasid tulekarva rubiinilisi laineid."

- "Õhk helendas teravalt ja klaasiliselt. Suured emailsed lilled paindusid läikivate varte otsas." -

Alati on värv see, mis ikka esile kerkib Tuglase kirjeldustes. Eriti novell "Maailma lõpus" on ülikyllastet värviga. Sääb on eriti meeleolule vastavad synged ja rasked värvid, nagu lilla, tumemust, syngavsinine. Siin on ka palju liialdusi ehk hyperboole, nagu: "Kuulsin häntede tulimängu ning oma verekohinat". Terve see saar näitab täis liialdusi. Neid esineb Felix Ormussonis, näit. kuidas ta kujutab oma armastust: "Nagu keegi on tuleleeki pahunud mu sydamesse. Ah, see põletab, see põletab! Miski põletab!"

Nii mõlemis neis teostes on autor erilise huviga stiililisele küljele suurt tähelepanu pööranud. Tuglase teenus Eesti kirjanduses stiili arendajana on väga suur. Pärast "Noor-Eestit" ja eriti just Tuglast tulnud enam võimalik nii kirjutada, kui enne seda, omistamata stiilile tähelepanu.

Tuglase novellid on nagu kristalliseerunud, läbipaistvad, selged.

on nagu kalliskivid, mis on lihvitud juveliiri poolt. Ka musikaalne kылg on siin tähtis ja esile tõstet. Ta novellis on alati eriline rytм ja rütmia peidus. Laused on alati lühikesed. Vahel on ka liig pateetiline, kuidulik, nagu näiteks oma varasemas teoses "Jumala saar", mis kannatab üldigse symbolismi all. Hilisemate teoste stiil on rohkem kainem ja asja-
lik.

Anton Tammsaare (Hansen).

Tammsaare on syndinud Kesk-Eestis, Järvamaal, 1878 a. Alghariduse sai ta Sääskyla vallakoolis, õppis siis Väike-Maarja kihelkonnakoolis Jakob Tamme juhatusel. Tamme mõjul kirjutas Tammsaare juba siis lugulau- ja värsse. Õppis edasi H. Treffneri gymnaasiumis. Sääal olles hakkas Vilde ja Kitzbergi eeskujul kirjutama kылajutte, algas nii oma kirjan- duslikku karjääri realismiga. Esimene väärtuslikum novell "Kuresaare vanad" ilmus 1901 a. albumis "Kiired". Selles valitseb idylliline maa- lu kirjeldus. "Kiirte" III vihus ilmus Tammsaarelt tähepauuvääriv tsand "Kaks paari ja üksainus" 1902 a. Siin näib autor vabanevat idea- liseerivast realismist ja katsub tungida valju tõsidusega elu varjukül- dedesse. 1903 a. ilmus realistlik kылajutt "Vanad ja noored". Autor käsi- ab siin kahe sugupõlve vahelist kokkupõrget. Lõpetades keskkooli 1903 a., lähtis Tammsaare siirduda ylikooli, kuid oli majanduslikel põhjusil sun- nit hakkama ajakirjanikuks. Tõõtas Tallinnas pahempoolse "Teataja" ja selle järglase "Sõnumite" juures.

Saades väikese summa laenuks, pääsis Tammsaare 1907 a. ylikooli, saades õppima õigusteadust. Puutus elavalt kokku "Noor-Eesti" liikumisega ja siin Tammsaare pöördub uusromantilistele radadele. Synnivad tema yli- pilaselu käsitavad symbolistlikud individuaal-psyhholoogilised novellid kolmes raamatus: "Pikad sammud" 1908, "Noored hinged" 1909 ja "Yle piiri" 1910.

Need kolm raamatut on oma olemuselt novellid ja tähelepandavad oma

See ainekogu ja käsitusega. Need on psühholoogilist laadi, siin pole vahelpanu pöördud keerukale syndmustereale, vaid inimese sisemaailma, igapäevaelu esinevatele võitlusile. Need on novellid linnaelust, linn leiab siin käsitluse õieti esimest korda Eesti kirjanduses. Varem oli linn meie kirjandusest täiesti välja suletud, sellest ei räägitud ja ka seda ja selle elu ei tuntud lähemalt. Mõned kirjanikud, kes ära eksivad, kogemata linna juhtuvad, kaotavad pinna jalge alt, nagu näit. Liiv oma "Nõia tütres".

Need on seega esimesed linnanovellid, novellid üliõpilaste elust. Tõusva haritlaskonna, intelligentsi probleem on siis käsituse leidnud. Need käsitlevad üliõpilaste ja vabakutselise intelligentsi erootilist elu.

Need novellid moodustavad vastandi Tammsaare varasemale loomingule. Siin pole enam tegemist täpse edasiandmisega, nii et kõik väljendised saaksid kohaliku koloviidi, vaid impressionistlikkude muljetega.

Tammsaare käsitleb neis kaunis vabasti mitmeid probleeme, nagu elu katusekambris ja erootilisi probleeme. Tegelased on siin tundelised ja äärmiselt hellad. Näeme Tammsaare jutustuse kalduvat abstraktsusesse, püüdnud on pyhendet yksikisiku meeleoludele.

Tammsaare lõi oma novellidega uudse lõpplahenduse. Seni oli valitud traditsiooniline lõpplahendus, see oli kas õnnelik või õnnetu. Tammsaare aga midagi säärast ei annud. Seepärast tundusid ta novellid kaasaegsele nagu poolikuina, lõpetamatuina. Tammsaare novellid noorsoo seas tundusid kunstiliselt uudsetena ja värsketena ja võeti sääls suurema meenuga vastu.

1911 a. tunnistasid arstid Tammsaare tiisikushaigeks ja ta pidi jätma eksamid ning sõitma Kaukasusesse parandama tervist. Elas põdedes siin-sääls, kuid kirjutas hoolega. 1915 a. ilmus "Poiss ja liblik", mis

sisaldab rea lyhemaid novelle eriaegadelt, nii naturalistlikust-realistlikust kui ka uusromantilisest aegjärgust. Eriti huvitavad on siin kunstmuistendid. Neis pole tähelepanu pöördud mitte sündmuste keerukusele, vaid kirjanik lihtsate abinõudega manab esile kõrged yldinimlikud ideed. Näarased on nagu "Ööbik ja lilled", "Kandlemängija", "Poiss ja liblik."

1917 ilmusid kaks pikemat jutustust "Varjundid" ja "Kärbes".

"Varjundites" arendab Tammsaare psühholoogilist novelli veel kaugemale, siin näeme ka juba tihenemist uusrealismi suunas. Autor kasutab selles isiklikke mälestusi, nimelt kui ta kopsuhaigene viibis Lõuna-uroopas. Siin on kujutatud inimesi, kel on ainsamaks teadmiseks surm, ja kes teiselt poolt on täis armastust ja elujanu. Nende kahe motiivi ürvuti paigutamine annab sellele teosele raske tunde. Tegevust on siin vähe, kõik, mis siin on huvitavat, sünnib inimese hinges, sisemiste elamuste ja kriiside avastamine sünnib siin. Stiil on täpsem ja kindlama nimega.

"Kärbes" on ka psühholoogiline jutustus, selle sündmustik kantakse veel tagasi ylikooli juure, boheemlaste õhkkonda. Sisuliselt see uut nam ei paku. Stiililiselt näeme veel tihedamaks muutumist ja võime üba aimata siin tema pärastiste romaanide stiili.

1921 ilmub talt esimene näidend, draama nimega "Juudit". Kuigi Tammsaare näitekirjanduse alal on vähe tegutsenud, kuulub see Eesti aremate näidendite hulka. Ainestik läheb tagasi piiblis, Hiobi raamatusse. Tegelased, on samad, mis piiblis. Tammsaare kaudu on saanud see bibli lugu aga teise valguse. Piiblis on Juudit kangelane, kes läheb tema kodulinna piirava vaenlaste pääliku Holovernese laagrisse ja tapab tema, sellega päästes kodulinna hukatusest. Tammsaare on annud sellele bibli loole palju inimlikumaid kontuure, on juure toonud armastuse motiivi. Tapmine sünnib siin hoopis teistsugustel motiividel kui piiblis. Nimelt Juuditil tekib armastus Holovernese vastu, ta läheb tema juure laagrisse sihiga, et saada Holoverneselt kuulsaid lapsi. Kuid see hylgab

teda ja ta tapab Holovernese. Kodulinna tagasi jõudes saab ta suure austuse osaliseks, et ta linna päästnud. Kuid Juudit on sydametunnistuse piinades ja et leida Jehoovalt andestust sellele teole, tunnistab ta, et ta isiklikes huvides Holovernese tapnud. Ta syy antakse andeks selle tõttu, et ta sellega ka suure hääteo linnale on teinud.

Lugedes märkame kohe, et Juudit pole siin enam see muistne Israeli naine. Tammsaare on kõik selle kangelasliku kõrvaldanud ja muutnud ta palju inimlikumaks ja naiselikumaks. Omalajal, kui see näidend ilmus, ütles Tuglas selle kohta, et Tammsaare on Juuditi teinud yliloomulikust piiblikangelasest tänapäeva modernseks naiseks.

Oma ehituselt on Juudit kindlailmeline ja symmeetriline tervik. Ainsaks puuduseks on see, et sääal on vähe tegevust, loid syndmustik, mis ei ole hästi sobiv dramaatilisele teosele.

1922 a. ilmunud romaan "Kõrboja peremees" viib lugeja jälle tagasi realistlikkude ainete juure. Autor pöördub kylaellu tagasi. Taluelu on see, mis kogu selle jutustuse oma alla võtab. Maastiku kirjeldustes on siin palju pilte, mis Koitjärvelt on pärit. Syndmustik on kaasaegne. Algab taevaminemise pyha hommikul ja lõpeb sygise tulekuga, - seega aeg neli kuud kõigest, võrdlemisi lyhikese ulatusega. Romaan on jagatud 20 peatükiks.

Esimene paatykk on ekspositsiooniks, siin õpime tundma päätege- last Katku Villut, tema endist saatust. Jutustus algab päevaga, mil Villu elus uus ajajärk algab, kus ta tuleb vanglast.

Katku Villu kujus on jooni, mis teda teistest rahulikest kodanikest tõstavad välja. Ta on rahutu ymberkolaja, joomar, ehk nagu ema ytleb, - eriti naised on Villu nõrkuseks. Nende kaudu satub ta tylidesse ja kake- lusesse. Villu on yhtlasi kangekaelne, kuid ei põlga seejuures tööd, kauleme, et ta on palju mitmesuguseid tegevusi ettevõtnud.

Villus on palju niisuguseid jooni, mida halbadeks iseloomudeks nimetatakse harilikult moraali seisukohalt. Teoses avaldab ta meis sellepärast kaastundmust. Näeme, et Villu pole abstraktne kuju, vaid on põlvest reaalne inimene. Lugeses tõuseb ta oma terves olemuses meie ette.

Teine tegelane Kõrboja Anna on huvitat kõigepäält isiklikust elust. Ta on nii tahte kui tundeinimene, palju tahtekindlam kui Villu.

Niisama selgesti on joonistatud teisedki tegelaskujud: Katku Jyri on idealistliku laadi olemisega; siis Kõrboja Rein, kes rohkem elab realistust kui reaalses elus j.t.

See teos on realistlik-romantiline. See avaldub ka juba stiilis. Romantiline element on siin tähtsam. Ometi ei suru need yksteist välja, nagu vanemas realistlikus kirjanduses, kus realistlik ja romantiline yksteise vastu võitlesid. Need mõlemad elemendid - realistlik ja romantiline - koos moodustavadki uusrealistliku teose.

Stiil on kujunenud kindlaks viimase aja Tammsaarele omasena. Ta viimase aja stiilile on omane erapooletus ja asjalikkus. Selle asjaliku stiili saavutamiseks kasutab ta pikki, perioodilisi lauseid, mis vahel on 10 rea pikkused. Pikk periood on voolava ilmega ja seda võib sulgeda ka mitmesuguselt, nii et see kord saab hoogsa, kord rahuliku ilme meile.

Siin on mitmed rahvapärased väljendused, mis päämiselt võrdluspilve kaudu esile kerkivad. Ka naturalistlikule stiilile omaseid vulgarismide ei puudu siin. Näit. lause: "Sinu elu on nagu aia tugi-teivas, kuhu ankri rumm kinni jääb"; metafoorilisi väljendusi: "kärjab oma vasikakäki lõõtsa", - "tants lõigati kui noaga katki, pillgi peatas kokku-
lutt".

Niisuguseid realistlikke jooni tuleb siin tihti ette. Aga siiski selle kõrval on ka palju romantilist. Siin on palju õrnu meeolusi, mida ei saakski sõnadega väljendada. Siin on palju jooni uusromantilisest kirjandusest.

Näit., võrdlusi: "põleb kui kyynal mändide vahel". Uusromantilisi metafoorilisi väljendusi: "haavad löövad juba punaseks", - "ta silmis syttis värisev helk"; "keegi laotas järve põhjas oma lõõmavaid lokke." Siis epiteete: "Kui pragisevad järve kohal sinised, lillad ja punased leegid." Tammsaare armastab eriti palju kordusi, need loovad heliseva rytmi, meele olu lauses.

"Tõde ja õigus" on järgmine suur viieandeline romaan. Kirjanik on selle kallal töötanud 7 aastat. See on Eesti kirjanduse üks kolossaalsemaid teoseid üle 2500 lehekyljelise pikkusega.

Lyhike novell ei võimalda kunagi täit ylevaadet yhest tervest epoohest, tervest inimpõlvkonnast. Novell võib olla väärtuslik, kuid ta valab valgust ainult yhte kohta, jutustab teatava väljavõtte sellest elust. Suurt ylevaadet inimvõitluse epoohest võib pakkuda ainult romaan.

Tammsaarel on olnud see suure romaani kirjutamise idee juba 1905 a. Aga võttis enne hulga aega, kuni ta jõudis suure romaanini.

"Tõde ja õigus" ei ole enam see romaan, mis on Vilde "Mahtra sõda", kus hulgad mööduvad silmade eest. Näeme autori soovi syyvida inimhinge, inimese sisemaaailma. "Mahtra sõjas" on käsitet hulkade hingeelu, - massipsyhholoogia, siin aga üksikindiviidi hingeelu.

Esimese ande aluseks on autor kasutanud autobiograafilist elementi. Syndmustik kannab meid tagasi minevikku, 19 sajandi viimasesse veerandisse. Tegevus, millest siin kõneldakse, synnib 25 aasta jooksul. Romaan on ise tegelasrohke. Kaks naabripere-meest tõmbavad tähelpanu enda pääle. Need ongi selle esimese ande keskseiks kujudeks. Yks neist Vargamäe Andres on teoinimene; ausus ja otsekohesus on talle verre imbunud. Ta võitleb tõe ja õiguse eest, aga see osutub talle raskeks. Teine, Oru Pearu, on teist laadi mees, teda ei huvita töö, vaid kõiksugu vembud, ta ei ole huvitet koormavast talutööst, vaid armastab käia laatadel ja prassida kõrtsides.

Edasi kerkib nende vanemate tegelaste juure noorem põlv.

Ideeliseks kyljeks ses teoses on võitlus maaga ja seejuures võitlus tõe ja õiguse eest. Esmalt näib Andresele, et tõe on õigusega seotud, aga Pearuga kohtus käies veendub varsti, et tõe abil vaevalt õigust kätte saab. Ta hakkab samuti vempe tegema nagu Pearugi, aga see ei rahulda siiski teda. Samuti näeme, missugust tänamatut võitlust peab Andres maaga. Aga maa on inimesest tugevam, ta on vast kiuslikum kui Andrese naaber Pearu. Kui palju ta ka ei töötaks, ikka jääb veel lõpmata palju teha, kui palju ka kive ei puhastaks põllult, ikka jääb neid veel lugemata arvul, või kui palju kraave ta ei kaevaks vee põllult ära juhtimiseks, ikka tuleks neid veel kaevada. See yle jõu käiv töö murrab Andrese naise, teeb, et lapsed hakkavad seda kohta vihkama, ja ka Andres ei leia lõpuks kusa-gilt õnne.

Teose ideeks on Vargamäe ise, s.o. maa. Võitlus maaga on üks raske-maist võitlusist. Raskem ses mõttes, et sel ei ole lõppu. Sellepärast on ka ikka säärast võitlust käsitavais romaanis pessimistlik meeleolu, nagu ka "Tões ja õiguses" näeme.

"Tõe ja õigus" on kirjutet realistlikus laadis. Siin valitseb rah-valik ja lopsakas stiil, mis on kooskõlastet aja ja kohaga.

"Tõe ja õigus" on Eesti kirjanduse kõige silmapaistvam ja ulatusli-kum romaan, kus antakse ylevaade mitmest elupõlvest. Kirjaniku otsingud on siin juba kristalliseerunud, saanud kindla kuju.

Tammsaare teostes on alati põhiprobleemiks võitlus, sääl esineb ka väga palju dialooge. Võitlus pole mitte väline, vaid päätähelpanu on pöördud just sellele võitlusele, mis synnib inimese hinges. Seega Tammsaa-re on tähtis kui psühholoogiline novelli ja romaani looja Eesti kirjan-duses.

II.

Hõimkeeled ja eesti keele arenemisloogu.

1. Hõimkeeled (Sugulaskeeled)

Ungarlased, eestlased, soomlased, liivlased j.v.t. kuuluvad Soome-Ugri rahvatõugu. Kõik sellesse tõugu kuuluvad rahvad on irdunud yhist algtyvest, on seega omavahel suguluses.

Kui sugulusest kõneleme, siis see kysimus on problemaatiline ses suhtes, et on raske kõnelda veresugulusest. Kõik irdunud harud on omal pikal rännuteekonnal puutunud kokku teiste rahvastega, on seega omandanud uut verd, nii et nad on praegu antropoloogiliselt väga erinevad.

Jutt on siin ainult keelelisest sugulusest. Kui hõimrahvad yksteisest lahku löid ja edasi rändasid, sattusid nad mitmesugustesse keskkondadesse ja mitmesuguste rahvastega kokkupuutesse. Igas keskkonnas ja iga rahva juures muutus ja arenes ka keel iselaadi. Kuid siin pole see erinevus nii suur. Palju suurem on rassiline erinevus.

Soome õpetlased Ahlquist, A.M.Tallgren, V.Koskinen (surnud 1903 a.) M.Al.Castrén (1813-52), Setälä j.t. peavad soome-ugri tõugu iseseisvaks rahvatõuks. Kuna soome-ugrilased puutusid kokku ka indo-germaani gruppi kuuluvate rahvastega, selletõttu mõned teadlased väidavad, toetudes antropoloogiale, nagu kuulusid eestlased ja soomlased indo-germaani, mitte aga soome-ugri rahvatõugu. Seda tõendab nende tyyp: laiad õlad ei lähe rasva,aju suhtes kesk-, vahel lyhipäälised. Pääkoopa maht 1450-1500, naistel 1200-1400 kuupsentimeetrit. Silmalaugude lõhe on harva kitsas ja seis vildak. Ninaluu on kitsas. Juuste värv enamasti ruuge, mis omane indo-germaanlasile. Kirjukile värv on suurel osal eestlasist helehallist sinakashallini. Nii siis osa teadlasi pyyab säada selle eelpooltoodu põhjal eestlasi ja soomlasi indo-germaani rahvatõugu. Kuid siin tuleb meelepidada, et segunemise tõttu rassilised

omadused on suuresti muutunud.

Soome-ugrilaste algkodu on soome õpetlaste arvates Uraali mägedes. See on uraaliteooria, pääle selle on veel altaiteooria.

Keeleteadlased väidavad (uraaliteooria), et umbes 4000 kuni 5000 a. e.Kr. elas rahvas, keda on viisiks võit nimetada Uraali-yrgrahvaks, ja keelt, mida see rahvas rääkis - uraali algkeeleks. See rahvas on olnud kõigi soome-ugrilaste esivanem.

Muidugi ei puudunud sel keelel ka oma murded, kuid see ei takistanud veel yksteisest arusaamist. Hiljem, kui erimurdeid kõnelevad rahvad lahku löid, arenesid need eri murded ka iseseisvaiks erinevaiks keeliks.

Uuemal ajal on ikka enam ja enam otsusele jõutud, et soome-ugri rahvaste yrgkodumaaks on Ida-Euroopa, Uraali ymbrus ja et soome-ugrilased on yldse vanemaid Euroopa rahvaid. Umbes 4000 - 5000 a.e.Kr. elas see uraali-yrgrahvas Volga ja selle harude Kama ja Oka jõe piirkonnas kuni Uraali mäestiku keskmise osa läänenõlvadeni. Soome prof.E.N.Setälä, kes soome-ugrilaste keeli on uurinud ja võrrelnud, katsub võrdluste ja yhiste sõnajuurte najal tõendada, et uraali yrgrahva kodu oli kaugel merest; maa olnud väga metsarikas ja sääl sadand palju lund, nii et suuski on tarvitet. Rahvas eland nomaadielu ja leidnud ylalpidamist metsastamisest ja kalastamisest. Taltsutet loomist on tuntud vist peni (koera). Elamud olid väga primitiivsed. Need olid vist roigastest laot ja tohuga või loocmanahkadega kaetud koonusetaolised hurtsikud. Metallil veel ei tuntud.

Ajajooksul irdus sest yhisest tyvest yks osa ja siirdus kaugesse põhja, need olid samojeedid. Nendega on praegustel soome-ugrilastel väga kauge keeleline sugulus, päämiselt astmevahelduse kyljes. Järeljäänud osa nimetetakse soome-ugri yrgrahvaks ja seda aega, mil nad veel yhes elasid - soome-ugri yrgajaks. Millal olid samojeedid soome-ugri yrgrahvast juba eraldunud ja millal algas soome-ugri yrgaeg, seda ei tea ligikaudseltki määrata. Prof.Setälä arvab, et soome-ugri ajal on mainit

yrgrahvas vististi Volga keskjooksul ja selle harude - Oka ja Kaama - piirkonnas olnud ja kultuurilises arenemises juba mitu sammu edasi läinud. Nii on tundud nad juba algelist põllutööd ja kasvatand otra ja naerist. Odrist valmistasid nad rokka. Loomist tunti juba lammast, kelle liha tarviteti toiduks ja nahka kehakatteks. See rahvas on tundud juba mesilaspidamist, mida tõendab sõna mesi soome ja eesti keeles, ungari méz. Ka tunti selajal juba vaske ja tarviteti soola. Soome-ugri ajal puutusid soome-ugrilased kokku ka indo-iraanlastega, mida arvatakse tõendavat indo-iraanlasilt saadud laenu nagu vasar, sada j.n.e.

Soome-ugri rahvas elas kaua aega koos. Umbes 2500 a.e. Kr. irdus sellest ugrilaste haru, millest kujunes hiljem kolm suguharu: madjarid (magyar) ehk ungarlased, ostjakid ja voguulid. Soome-ugri rahva kaheks haruks eristumisega kaua aega tagasi, moodustus yhisest soome-ugri keelest kaks eri keelt, mis kumbki lahkus edasi arenesid, nii et praegu on soomlaste ja ugrilaste keelte sugulus väga kauge. Prof. Setälä arvates sattus ugri haru tihedasse kokkupuutesse indo-iraanlastega, mida kinnitavad indo-iraani laenud. Arvatavasti olid ugrilased asunud elama oma algkodust rohkem lõuna poole, mis neid viiski kontakti indo-iraanlastega. Veel hiljem (s.o. p.Kr.s.) puutusid nad kokku tyrgi suguharudega, näit. bulgaarlaste ja hosaaridega, ja ajajooksul läks nende keel ikka rohkem ja rohkem lahku yrg-soome-ugri keelest. Meile tundmatuul põhjusil siirdus ugrilasist üks osa, nimelt ungarlased ehk madjarid, edelasse, lõuna-Venemaa steppidesse, tungisid säält Doonau piirkonda ja jäid lõpuks peatama Doonau lisajõe Tisza madalmikku, 9.s. lõpul p.Kr.s. asutasid säält tugeva Ungari riigi. Teine osa - ostjakid ja voguulid - jäid alul peatuma oma endisesse paika, mis Volga käärust ida pool. Hiljem tõrjusid slaavilased suurema osa neist Siberisse, Obi, Jennissei ja Irtõsi jõgede piirkonda, kus nende järeltulijad veel tänapäeval elavad.

Seda yrg-soome-ugrilaste haru, mis alles jäi, kui ugrilased olid

eraldunud, nimetetakse soome-permi haruks. Umbes 1000 a.e.Kr. lahkus soome-permi yrgrahvast permi haru. See irdumine syndis nii, et permi haru jäi maha ja ylejäänud osa, keda nimetetakse soome-volgalasiks, rändasid edasi lääne poole. Permlased olid sunnit taganema umbes 9. või 10. s. p.Kr. slaavlaste survele põhja poole - Vjatka, Petšora, Dvina ja selle harude piirkonda. Permlasist kujunes kaks suguharu - syr-jänid ehk komid ja votjakid. Noorel rauaajal sattus permlaste kultuur tugeva tyrgi ja veel kaugemate idakultuuride mõju alla. Nad hakkasid tarvitama näit. bulgaari sahu, kaunistama ehteid idamaiste looma ornamentidega j.m.s. Hiljem langesid permlased ekspansiivsete venelaste hõlma, kelle all nad kuni tänapäevani elavad.

Soome-volga yrgrahvaste kodu oli permlaste maa-alast lõuna pool. Arvatakse, et soome-volgalaste piirid ulatusid kaunis kaugele lääne. Need võisid juba olla Volga ylemjooksu ja Valdai kõrgustiku piirkonnas. Naabreiks olid soome-volglasil juba baltlased (s.o. läti-leedu rahvad), kelle keelest on laenat mitmeid sõnu.

Soome-volgalasist jäi üks osa elama Volga piirkonda, keda nim. Volga-soome haruks. Sellest harust kujunesid mordvalased ja tšeremissid, ja arvatavasti ka muromilased ja merjalased. Viimased kaks rahvast on ajajooksul slaavistunud; nii et neist on säilinud kroonikais väga vähe teateid. Volgalased sattusid õige tugeva slaavi mõju alla. Nagu permlased, nii sattusid ka nemad venelaste valitsuse alla, kelle mõjul osa neist täiesti slaavistus, osa elab yle praegu slaavistumisprotsessi. Mordvalasist on hakanud üks osa ka hoogsasti tataristuma.

Ylejäänud osa nimetetakse läänemere-soome ehk yhissoome haruks, ja keelt, mida selle haru rahvas rääkis - yhissoome keeleks. See ylejäänud homogeenne keelt kõnelev ryhm laguneb ja areneb veel, jõudes läänemere ääre. See viimane eristumisprotsess, mis oli tingit looduslikust asendist, lõppes umbes 200 a. e. Kr. Sest viimasest harust irdunud keeled on omavahel tunduvalt sugulased, on nagu eri murded yhis-

-soome keelest. Need keeled on: liivi, eesti, soome, karjala, vadja, vepsa, aunuse.

Yhis-soomlaste kultuuriline tasapind oli arvatavasti kaunis kõrgele tõusnud, mida näitab nende sõnade ja mõistete tagavara.

Sellega oli lõpule jõudnud see eristumine.

(Pääle selle soome-ugri teooria on Ungaris veel ungari teadlaste poolt välja töötet ja väga levind ning populaarseks saand niinimetet turaani-teooria, mis katsub siia hõimrahvaste hulka tõmmata ka tyrgi ja tatari rahvaid (nagu hunne ja bulgaarlasi), kelle keel on soome-ugrilastele kõige lähemal. Viimasel ajal on see teadusilmas kyll kõrvale heidet, aga laiaades hulkades leiab see veel poolehoidu. Ungarlased on palju segunend tyrgi sugu rahvastega ja säält ka nendega keelelise suguluguse cmandand.)

Praegu on suuremaks rühmaks ugri rühm. Suurema rahva selles moodustavad ungarlased, kes on ka yldse meie suurim hõimrahvas, arvult yle 9.miljoni (1920 a. 9.828.000). Teisi ugrilasi on vähe: ostjakke 22.000, voguule 6.000. Viimased mõlemad on väljasurevad rahvad.

Permi rühm: syrjalased ja votjakid elavad äärmiselt laialipillatult Põhja-Venemaal. Votjakke on võrdlemisi palju, umbes pool miljoni (504.000). Syrjalasi on 376.000.

Volga-soome haru asub Volga ja Oka jõgedel. Mordvalasi on 1.343.000; tseremisse 428.000.

Yhissocme haru:

Liivlased olid vanasti õige tugev ja suur rahvas, nyyd on nad aga väljasuremas, arvult veel 866 hinge.

Eestlasi on 1.200.000.

Soomlasi 3.400.000.

Karjalasi 248.000.

Vodjalasi kuni 300 hinge, uuemal uurimusil aga 700 hinge. Nad elavad teispool Narva jõge ja olid vanasti sõjakas ja vahva rahvas.

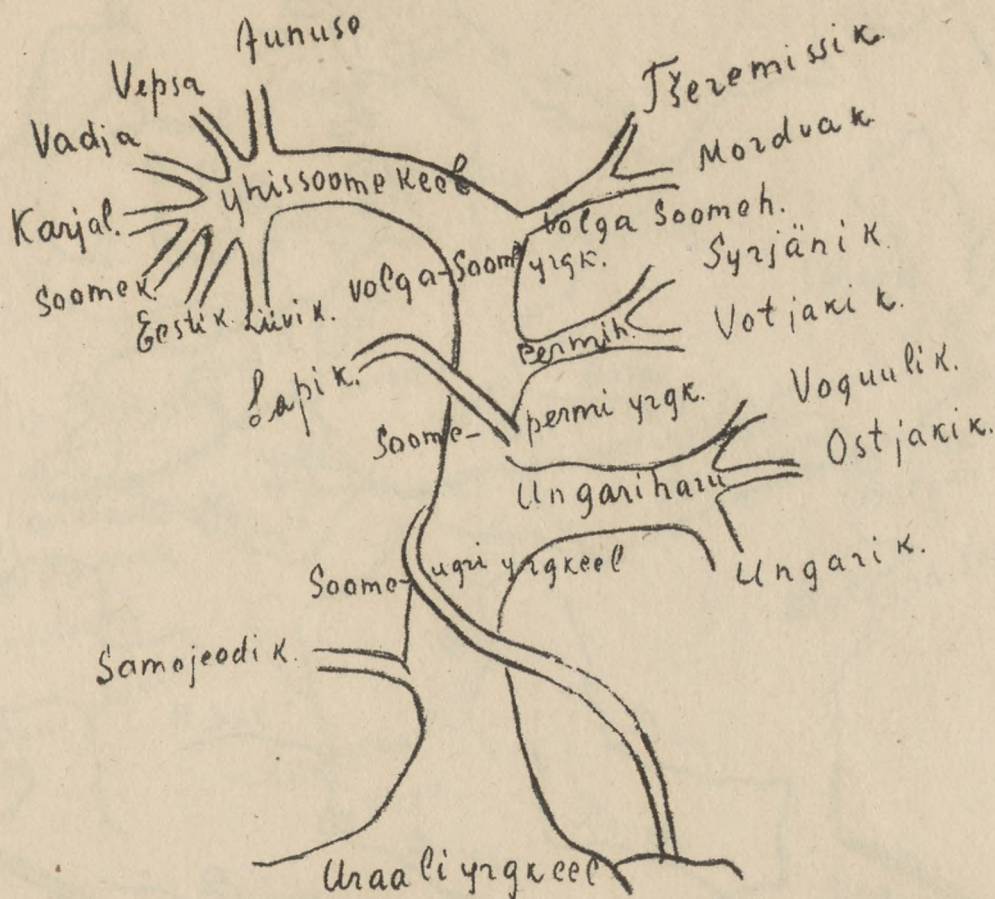
Vepsalased asuvad Äänis järve ja Laadoga vahel, umbes 33.000 hinge.

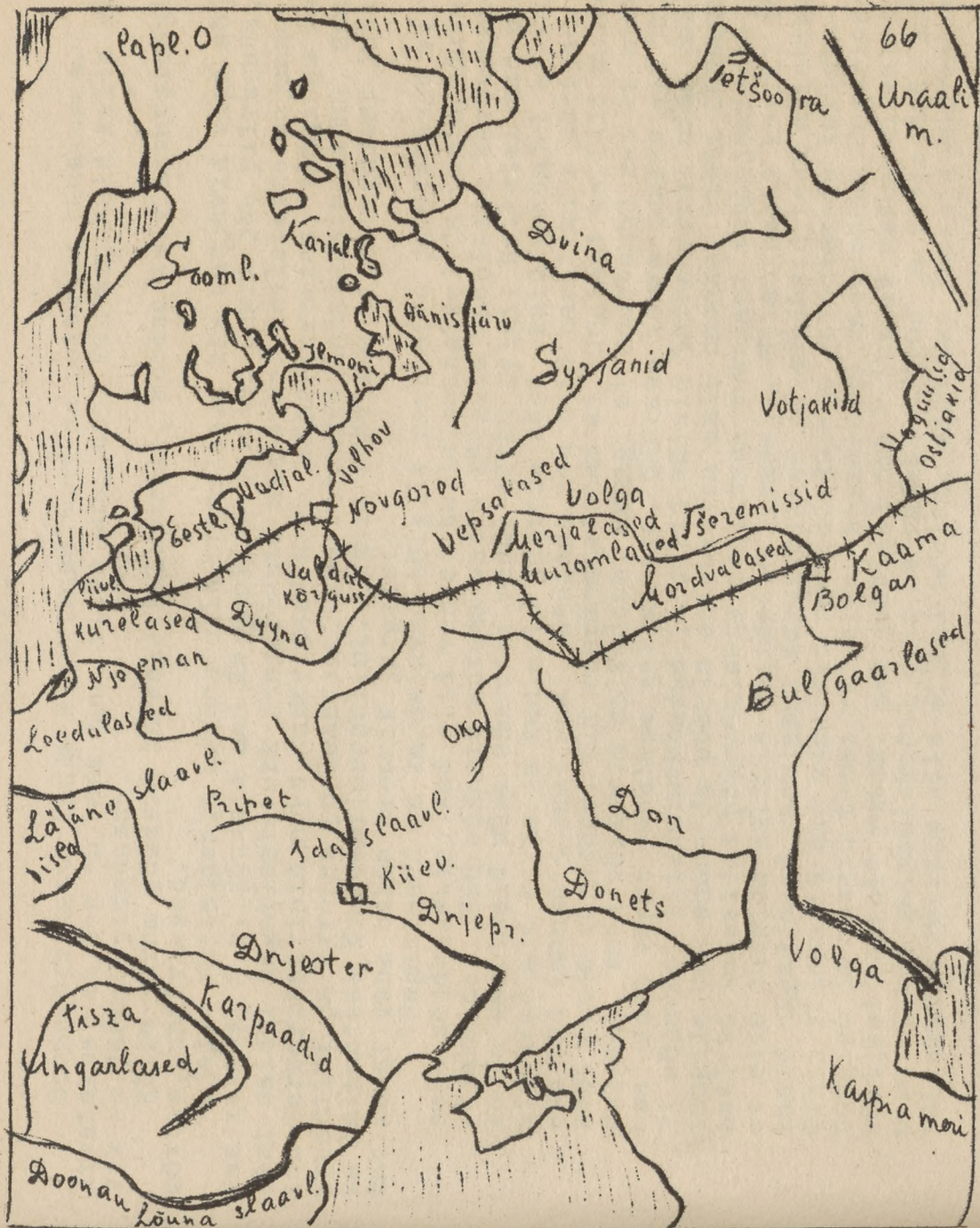
Soome-ugri keeltega on sugulane ka lapi keel. Seda rahvast ei peeta võrsunuks soome-ugri tyvest, vaid täiesti eri rahvaks, kes kokku puutudes soome-ugri rahvastega, on omand nendega teat keelelise suguluse. Laplasi kujutetakse ka väänkasvuna, võörkehana, soome-ugri tyve ymber. Laplasi on praegu arvult umbes 30.000. Elavad Põhja-Soomes ja Skandinaavias.

Kindlakstegemata on kurelaste kysimus. Pole teada, kas nad kuulusid soomesugu rahvaste või läti-leedu rahvaste hulka. Praegu on see rahvas täiesti väljasurnud, ka nende keelest pole midagi järele jäänud, mille põhjal nende tõukuuluvust saaks lahendada.

Seega kõige rohkem soome-ugrilasist on ungarlasi; teisel kohal seisavad soomlased, kolmandal mordvalased, neljandal eestlased.

Soome-ugri rahvaste keelelise arenemise skeem.

Soome-ugrilaste kauge minevikukultuur on peitunud hämaruses. Arvatakse, et see on vana puu, mitte uus, noor rahvas, kuid kelle minevik on jäänud pimedusse.

Kõige varem jõudsid kõrgele kultuurile, moodsa tsivilisatsiooni mõttes, ungarlased.

Ajaloo näitelavale asudes olid ungarlased ehk madjarid väga sõjakas rahvas, 9 s. jõudsid nad Karpaatide jalale, Ungri jõe piirkonda, millest saidki ungarlaste ehk hungarlaste nimetuse. Pöõleteise sajangu kestes terroriseerisid nyd ungarlased kogu Lääne-Euroopat, tungides kuni Appeniini ja Pyrenée poolsaarele, kus riisusid Andaluusia linnu, samuti ka Balkanisse Konstantinoopolini. Ungari röövlite hirmutegudest jutustab keegi vana saksa kroonik järgmist:

"Ungarlased on kardetavad kõigile naabreile ja yletasid viimaseid sõjakunstis. Nad olid vahvad kallaletungidel ja vastupidavad sõjakäigel. Nad oskasid astuda vastu kõigile vaenlaste kavatsustele ja kasutasid väga osavasti nende nõrku kylgi. Retketel nad pidasid kindlalt korda ja kuulasid juhtide sõna, kuid rahuajal ei sallinud nad isandaid maal. Sõdades nad olid harilikult võitjad, sest nende sõjakunst oli omapärane: nad ei tungenud kallale suure hulgaga, vaid väikeste salkadena. Kunagi ei unustanud nad ka saata osa omast väest vaenlase selja taha. Säärase korra juures oli Ungari sõjaväel liikumisvabadus ja juhid võisid tarbekorral anda päälletungile uue suuna ja pöördada seisukorra endi kasuks. Tihti õnnestus neil ka teeseldud põgenemisega meelitada vaenlasi tagaajamisele, et siis tungida kallale segiaetud ridadele. Niisuguseil korral löikasid ungarlased vaenlasel taganemistee ja sundisid teda alistuma. Tihti yllatasid nad vaenlast oma väledusega ja ootamatu kallalletungiga ja võtsid temal võimaluse korraldada vastupanu. Ungarlased võitlesid ainult ratsa. Nad juhtisid oma hobuseid uskmatu väledusega. Nende ratsanikkudel olid relvadeks mõõgad ja viskeodad, kuid tähtsamaks relvaks olid siiski nooled, mida nad lasksid sarvest val-

mistatud vibudelt, alati tabades märki, kuigi laskmine syndis kiiresti jooksva hobuse seljast. Nooltega nad harilikult alustasid päaletungi ja nendega kaitsesid nad endid ka taganemisel. Hirmsad juba võitluses, nad olid veel hirmsamad pärast lahingut. Nad ei tunnud halastust võidet vaenlase vastu ja tapsid maha kõik, kes teel olid. Nad uskusid, et pärast surma taevas sõdureid teenivad kõik tapetud vaenlased. Seepärast püüdsid nad oma vastaseid mitte ainult tappa, vaid ka hävitada. Kõikjal, kuhu ilmusid nende sõjahobused, muutusid haljendavad põllud kõrbedeks. Kirjeldamatud olid kannatused, mis need sõjamehed tekitasid Saksamaal. Nad hävitasid kylvi, ajasid minema karjad, põletasid hooned, riisusid varanduse ja ei säästnud isegi inimest. Nad ei tunnud halastust isegi laste ja raukade vastu. Vangistat naised ja neiud saadeti kui loomakari ungarlaste kodumaale, kus nad jaotati võitjate vahel. Kuhu see sõjakas vaenlane ilmus, sinna jäi järele vaid paljas maa. Tulekahjukuma ja suitsusambad näitasid juba kaugelt, kus nad liikusid. Laidade hunnikud ja ahervarred jäid sääl järele, kust nad olid läinud üle. Nende lähenemisel püüdsid kõik minna redusse lossimyyride taha või metsapadrikusse ja õnnelik oli see, kes pääses eluga. "Juba nende välimus tekitas hirmu ja õudust: nad olid väikest kasvu, sygaval istuvate põlevate silmadega, pruuni inetu näoga, palmikuks põimit juustega ja häälega, mis tuletas meele kullikisa. Nad olid ennem tondi kui inimese sarnased ja seletasid ise, et nad tulnud teisest maailma äärest, et kõike hävitada. Liskjate loomade sarnaselt sõid nad teorest liha ja jõid verd. Paljud rebisid elusal vangil sydame rinnust ja sõid seda ahnelt, uskudes, et see annab tervist ja jõudu."

See katkend näitab, et me vennasrahvas ungarlased-ratsanikud ei jäänud sugugi maha me esivanemaist, kes mereröövlitena olid naabrite juures samasuguses kuulsuses.

995 a. Saksa keiser Otto I väed hävitasid hirmsas Lechi lahingus Ungari ratsaväe peaaegu täielikult.

Selle järele syndis ungarlaste peres suur murrang: rahvas läks üle põlluharimisele ja röövkäigud naabermaadesse lõppesid.

Seega enam kui tuhat aastat tagasi rändas sõjakas madjari rahvas Kesk-Doonaud ymbritsevale maa-alale, muistseme Pannooniasse. Rahvaste-rännust pääle ei olnud ükski rahvas seni sääl suutnud rajada riiki, aga madjarlased osutusi kõige tugevamaks ja nende vürst Árpád I määras oma rahva uue kodu piirid kindlaks, pannes seega aluse Ungari riigile (a. 896 p.Kr.). See rahvas, kes seni elanud poolenisti nomaadielu, kujunes varsti püsivaks, põlduharivaks tervikuks, mitte üksnes sulatades oma suure elujõu tõttu endasse eestleidunute ja naaberrahvaste slaavlaste verd, vaid võttes neilt kiiresti omaks ka vajalised põllukultuuri puutuvad keelendid.

Sõnavara järele oli sel elavakeelelisel ja keevaverelisel paganlikul rahval suur vajadus. Läänepoolsete kristlaste kloostreist on säilinud teateid, et kui varemalt madjarid sinna ette võtsid sõja- ning röövretki, pyhitsesid nad alati oma võite suure tralli ja tantsuga, kus kaasitajail ning leelutajail oli tähtis osa. Nende tantsud keset põoraseid prassimisi ja sööminguid olid nii metsik-ilusad, nende sõnaotrad kaasitused ja kiidumõirged oma jumalate poole nii kohutavalt vaatamängulised, et üks vana orduvend, kes yhes teistega ei olnud hirmus põgenenud, tundis lausa kahju, kui myrgeldajad peo lõppedes hyppasid endi hobustele ja kihutasid jälle tagasi kodu poole.

Hiljemini kroonikud märgivad sageli lugusid kuningate ja vürstide õuepidudest, kuidas sääl kanneldajad, viiuldajad ja luuletajad olid meelsasti kutsutud võõrad. Ja rahva seas liikusid laulumehed mööda maad ymber ning leelutasid esiisade muistseist vägitegudest, isamaa-armastusest ja ausast meelest. Ristiisu päälesunniga olid kyll rahvalaulikud aegamööda määrat kadumisele, kuid rahva mälestuses elas edasi ja põimus

ristiusu palveisse ning maarjalauludessegi muistne paganlik luule. Ka Ungari rahvakunsti mainides tuleb nimetada selle värvijanu ja elurõõmsate värvide kyllust. Ei ole tänapäeval kusagil mujal niipalju muistse rahvakunsti harrastust ja talupoegi-kunstnikke, kui Ungaris. Ristiusu pani Ungaris maksma kuningas István (997 - 1038).

Andreas III (1291 - 1301) ajal jõudis ungarlaste kultuurne elu Lääne-Euroopa kultuuri tasapinnani ja Ungari hakkas etendama võrdlemisi tähtsat osa Euroopa riikide peres. A.1533 ilmus Ungaris esimene trykit raamat (kaks aastat varem kui meil).

Ungari kirjanduslooga lähemaks tutvumiseks on eesi keeles ilmunud k.y. "Looduse" poolt väljaant vihus "Keel ja kirjandus" nr.14 kunstnik A.Murakini "Ylevaade Ungari kirjandusest".

Sellejärele jõudsid kõrgemale kultuuritasemele läänemere-soomlastest eestlased ja soomlased, kellel ka praegu on iseseisvad riigid.

Õpetlaste arvamisest eestlaste ja nende sugurahvaste Läänemere ääre asumise kysimuses lähevad lahku. Varem arvati, et eestlased 4.s.p. Kr.s. või veel hiljem on siia rännanud. Kuid uuemal ajal on arheoloogiliste leidude najal ikka enam ja enam selgunud, et eestlased juba Kristuse sündimise ajal või enne seda juba on elanud Läänemere ääres.

Eestlaste muinasajast võime kõige rohkem ettekujutust saada keeleteaduse abil. Iga rahva kultuur oleneb teda ymbritsevate rahvaste kultuurist, eriti veel väikerahvaste juures. Eestlaste lõunanaabrid olid baltlased, s.o. läti-leedu rahvad, kelle kultuuriline tase vanemal ajal oli eestlaste omast kõrgem, mida tõestavad arheoloogilised leiud ja laensõnad. Alles nooremal rauaajal hakkab baltlaste mõju kahanema, mida saame seletada sellega, et eestlased baltlastest olnud tõusnud kõrgemale kultuurilisele tasemele, mida soodustas kauplemine, kokku puutumine skandinaavlastega jne.

Teiselpool Läänemerd asusid skandinaavlased, kelle mõju eestlaste pääle hakkame tundma 8 s.p.Kr. Sama sajangu teisel poolel on väliskul-

tuuridest skandinaavia oma kõige suurem. Viikingide röövretkeile vastasid eestlased varssi samaga, muutudes kuulsaiks meresõitjaks ja mereröövleiks. Näit. kirjutab neist Saxo Grammaticus järgmist:

"Vaenlaste laevastiku lähenedes eestlased küll lasevad laevad maale tulla ja esimestes kokkupuutumistes lasevad endid ka kimbutada, ja taganevad varju, aga kui nad märkavad, et vastased on valgunud mööda rannikut laiali, tormavad nad peidupaigast järsku välja, kargavad vaenlase laevastikule kallale, veavad need kaldale, tapavad laevamehed kivide ja nooltega, torgivad ridadega laevadele augud sisse ja teevad merele sõidu võimatuks. Kui ka need vastased näivadki põgenevat, ei tule neid taga ajada, sest nende taganemine on sama hädasoonlik kui nende tormijooks."

Nende kokkupuutumiste tagajärjel eestlased laenanud viikingidelt mitmed yhiskondliku korralduse mõisted, näit. kihelkonna korralduse. Ka said eestlased suurt kasu viikingide kauplemisest, kuna suur kaubatee läbi Vene Musta merre läks läbi või mööda Eestit. Yldse õppisid eestlased viikingidelt nii palju, et nad teisist naabreist tõusid pääjao kõrgemale ja ennast väga kibedasti andis tunda isegi oma õpetajaile vägevatele skandinaavlasile.

Põhjas puutusid eestlased kokku pärissoomlastega, kes yldiselt seisis samal või natuke alamal kultuurilisel tasemel kui eestlased. Ainelise kultuuri alal oli Soome nii vanal, keskmisel ja osalt ka uuemal rauaajal tugeva Eesti mõju all; seevastu ei ole tolleaegses Eestis mingit Soome mõju märgata. Prof. Tallgreni arvates olid muistsed eestlased kõigist muistseist läänemeresoomlasist võimsamad, tugevaimad ja yhtlasi ka kõige kultuurilisemad. Ka soomlaste yhiskondlik kord ei olnud tihenunud niisuguse astmeni, nagu see oli eestlaste juures, yhtlasi olid nad ka tolleaegseist eestlasest vaesemad, mida tõestavad muinsaleiud. Soome-Eesti muinasaegseist suhetest me midagi ei tea.

Kirdes olid eestlaste naabreiks vadjalased, kelle kaudu tungis slaavi mõju Eestisse.

Sakslased armastavad ikka ja alati parajal puhul ytelda, et nende kaudu on tulnud eestlaste maale Lääne-Euroopa kõrgge kultuur. Tõeks jääb see, et ainult see saab teistele midagi pakkuda, kel enesel midagi rohkesti on ja ses suhtes olid meie maale tulnud sakslased, kelle seas oli väga palju kuritegelist elementi, väga halvad õpetajad. Ja kui oletadagi, et siia tulnud sakslaste kultuur oli palju kõrgem eestlaste omast, ka siis ei olnud sellest eestlasile kasu. Uued isandad olid eestlasist isoleerit, olid neile alati võõrad, ja seepärast ei saanud rahvas neilt uusi kultuurielemente ega äratust. Teame, et kultuuri elujõud ja värskus oleneb läbikäimise võimalusist välismaailmaga, vajades säält alatasa uusi aineid; kuid teame ka, et see vaibub, tardub niipea, kui rahval lõigatakse suhted välismaailmaga. Ja see syndiski eestlastega. Eestlaste kultuur hakkas kohe käima alla, kui rahval võeti võimalus saada väljastpoolt uusi impulsse. Pääle selle kadus ka orjapõlve sattunud rahval loomerõõm, võttis maad kõigi kultuurivormide tardumus.

Kui hakatakse rääkima eestlaste kultuurist sakslaste tuleku ajal, siis harilikult võrreldakse seda sakslaste omaga. Ja siis leitakse see kultuur algeline ja nõrk olevat. Kuid säärase mõõdupuu tarvitamine ei ole õige. Kui tahame arvustada eestlaste kultuuri, siis peame eestlasi vaatlema selles lähemas ymbruses, milles nad olid elanud ja arenend, ammutand aineid ja saanud eeskujusid, mitte aga võrdlema kauge ja võõra kultuurilmaga, millega eestlasil seni polnud otseseid kokkupuutumisi. Ja sel puhul järeldused ei kõneleks eestlaste kahjuks. Uuemad uurimused on näidanud, et eestlaste kultuurne tase muistse iseseisvuse kaotamise eel on olnud kaunis lähedal toleaege Skandinaavia kultuuritasele. Kuhu aga jõudsid vabad skandinaavilased oma edaspidises arenemises ja kuhu vajusid eestlased orduaegsete "kulturträgerite" abil - see vist

räägib küllalt selget keelt sakslaste "teeneist" eestlaste kultuuri tõstmiseks.

Ka Soome astub ajaloo areenile võrdlemisi hilja. Tema ajalugu algab õieti ristiusu maale toomise ajaga, s.o. XII sajanguga. Kuidas soomlased elasid enne seda, sellest on vaid hämaraid teateid. Esimesed Soome hõimud asustasid Lõuna-Soome meie ajaarvamise esimese aastatuhande keskpaigu, nagu arvavad Soome õpetlased. Nad ei eland sel ajal enam algelise metsrahva viisil. Soomlased elatasid endid nagu eestlasedki põlluharimisest, kalastamisest, metsastamisest ja karjapidamisest. Ranniku soomlased võtsid ette ka mereretki, päämiselt rootslaste maale. Põlluharimine oli võimalik vaid vanadel kultuuraladel, näit. Pärissoomes, sisemaal aga, mis oli kaetud põliste metsadega, mängis päämist osa metsandus, mis vajutas soomlaste iseloomu, eluviisi ja kultuuri omapärase pütseri. Kuni XII sajanguini soomlased said jätkata oma rahulikku arenemist, mille käigust ja tõusust on jäänud järeltulevaile põlvile imekauneid tõendusid Soome rahvaluules, eriti rahvaeeposes "Kalevalas", mis ligi tuhat aastat hiljem päästeti Karjala lõpmatuist metsist unustushõlmast.

Ida-Soome hõimud - karjalased - on tulnud ida poolt ja võtnud endi alla laiad maa-alad Kirde-Soomes. Nad metsastasid lõpmatuist metsis nydyse Arhangelsi piirkonnas.

Lääne-Soome hõimud - pärissoomlased ja hämelased - tulid Soome-maale tõenäoliselt yle Soome lahe, s.o. lõunast. Nimetus "soomlased", millega alul mõteldi Edela-Soome elanikke ja pärissoomlasi, - muutus ajajooksul Soome kõigi hõimude yldnimeks.

Hämelased on valgeverelisemad, tugevama kehaehitusega ning näojoontega, karjalased aga tõmmuverelisemad, peenema ja saledama kehaehituse ning näojoontega. Iseloomult on hämelased puisemad, jonnakamad, seejuures aga pysivamad ning ausameelsemad kui karjalased. Viimased on avameelsemad ning ausameelsemad, elavamad, luulerikkamad, aga seejuures ka kergemeelsemad.

Kuigi Soome asus eradetult kauges põhjas, ometi katsub nii lääs kui ida levitada säääl oma mõju. Lõpuks panid rootslased ristiusuga säääl oma mõju maksma. Et lääs Soome kristianiseerimisel idast ette jõudis, see ei olnud soomlasile kahjuks.

Vikingide ajajärgul rootslased olid teinud Soomemaale palju retki ja olid sääält ka makse saanud. Ristiusu võimulepääsemise järele lõppesid need rootslaste retked. Seda agaramad olid aga nyd soomlased, kes olid Rootsimaa rannaelanikele otse vitsaks. Rahu ja julgeoleku pärast pidid rootslased niisuguseile röövretkeile lõpu tegema. Rootslased arvasid, et seda saab siis teha, kui soomlased heidetakse alla ja pööratakse ristiusku. A.1154 tuli Rootsi kuningas Erik IX Soome, võitis soomlasi ja pani alguse Soome täielikuks kristianiseerimiseks. Kyll võitles ristiusk ka Soomes hulk aega, enne kui muinasusu jõudis hävitada. Sellega langes Soome skandinaavia kultuuri valdkonda.

Ostjakid on veel tänini metsrahvad. Kuna nad Siberi-nomaadide sekka tõrjuti, on nad soome-ugri rahvastest jäänud kõige madalamale kultuurilisele tasapinnale. Nad elavad suuremalt jaolt nomaadielu, muretsevad ylalpidamist metsastamisega ja põdrakasvatamisega. Ostjakkide-võguulide arv kahaneb vähese syndivuse tagajärjel kohutavalt, nii et on karta nende peatset väljasuremist.

Ylejäänud rahvad moodustavad mitmeid eri arenemisastmeil seisvaid ryhmi.

Mordvalased, tšeremissid ja votjaklased elavad rahvusliku tõusu tähe all. Nende elu on praegu palju parem, kui tsaari ajal oli, kus neid pyyti ymber rahvustada. Praegu Kommunistlik Nõukogude valitsus tõstab nende omakeelset haridust ja kirjandust, seda jälle muidugi oma huvides.

Keelelise suguluse mõttes kõige lähem eesti keelele on vadja keel, mis on Kodavere murrakuga väga sarnane. Näide vadja keelest:

Mõistatus -

Nelli meessä seisavad yhee pää päällä, mikä see on? Lauda.

Lähedalt sugulane eesti keelega on ka liivi keel.

Näit.:

Neitsen volj jema jära kuolen. Täm vöörez jema ajiz täm ülz varald unsaatiz karjel.

(Meitsil oli ema ära surnud (koolnud). Tema vöörasema ajas tema yles väga vara uniselt karja).

Ka soome keel on eesti keelega väga lähedalt sugulane. Umbes pooled sõnad on yhised.

Ungari keelega on sugulus kauge. Suure ajalise ja ruumilise kaugeuse tõttu on mõlemad keeled nii erisuguseiks arenend, et ainult keeleteadus yhiseid juursõnu ja vorme on märgand. Sarnasus tuleb väga vähe-seis sõnus esile.

Ungari keeles 'märk on mitte rõhu, vaid vokaali pikkuse märk, nii siis á = aa, ő = oo, ö = öö, í = ii, ú = uu, ü = üü; z = pehme s, sz = kahekordne s.=ss; s - sch).

Näit. lause:

Hal úszkál eleven viz alatt (Kala ujub elavana vee all)

See lause on just eriliselt otsit, muidu tuleb sarnasus vähem esile.

Veel yhiseid tyvesid.

Eesti "elagu", Soome "elakoon", ungari "eljen".

Kéz - käsi, viz - vesi, vaj - vöi, vér - veri, gát - kaitse, mérges - myrgine, krisztus szilietése előtt - enne Kristuse syndi, válogat - valab, mi - mis, előtt - ees, mi - meie (soome me), ti - teie (soome te), menni - minema, mikor - millal, cipő - saabas, szarv - sarv, méz - mesi jne. Siis arvsõnu: egy (yks), kettő (kaks), három (kolm), needy (needj) - neli jne.

Ungari keelele (samuti kui mordva keelele) on iseloomuline nii-nimetet objektiivne konjugatsioon (s.o. isesugused erilised vormid, kui verb objektiga) ja possessiivsed suffiksids (nagu soome keeles)

Soome-ugri iseloom ilmub ka esimese silbi rõhutamises ja sugude puudumises (nii tähendab õ (tema) niikästi saksa"er" kui "sie").

2. Eesti keele arenemislugu.

Eestlased jõudsid umbes 200 a. e. Kr. Läänemeremaile.

Siiamaani eestlased olid olnud maarahvas, põllu ja karjapidamisega tegelev. Edasirändamine syndis selleaegseist põllupidamise viisest. Nimelt põletati mets yhel kohal maha ja siis kasvatati sääl vilja seni, kui maapind lahjaks oli jäänud. Nii viisi harit maapind andis ainult lyhikest aega saaki. Kui maapind jälle lahjaks jäi, rännati edasi. See rändamine nõudis 4000 aastat. Mererannale tulek nõudis uusi mõisteid. Balti rahvastelt õpiti ehitama laevu, nende keelest laenati sõnu vastavate merega yhenduses olevate mõistete jaoks. Ja juba varakult leiame eestlasi merega kohenend olevat ja kuulsaks mererahvaks saanud. 2. s.p. Kr. kuuleme, et eestlased on olnud tublid meremehed, meie praeguses mõistes meriröövlid, olid sama vaprad nagu me suguvennad ungarlased oma ratsaväega. Kuid röövimine sel ajal oli elukutseks, seda ei peetud häbiväärseks, vaid vahvuse avalduseks. Tookordne vikingide aeg oli äärmise vahvuse aeg. Nagu näit. Norra vikingid, kes olid täis murdumatut metsikut teotsemisenergiat, avaldasid äärmist nooruslikku jõudu, sõitsid läbi terve Euroopa ja Vahemere, avastasid Ameerika. Tolleaegne rahvas näis nagu mingit noorusajajärku yle elavat, oli tagaaet mingist võitmiskirest, et ainult oma vaprust näidata. Näit. juhtumus, kus vikingid Vahemeres saavad kuulda Rooma linnast ja lähivad seda ära võtma. Hirmsa tormijooksuga vallutati linn. Kuid alles pärast saadi teada, et see polegi Room, vaid hoopis teine linn.

Ja kui võrrelda muistsete eestlaste või ungarlaste kombeid, siis ei näigi see hirmsam, kui see oli teiste tolleaegsete, eriti Balkani

rahvaste juures, kus valitsesid kõige metsikumad piinamisviisid. Näit. Valahhias Vlad IV võttis 1461 a. ette sõjakäigu Bulgaariasse ning lasi 20.000 sõjavangi pista elusalt teibasse. Isegi haritud Bytsantsis ei valitsend pehmemad kombed, kus ükski valitseja ei surnud naljalt loomulikku surma, kus isad tapsid poegi ja pojad kägistasid isasid või lasteid neil pista silmad pääst, kus võistlejaid kõrvaldati nii avaliku kui ka salajase tapmise teel. 1014 a. vallutas Bytsantsi keiser Basilius II Bulgaaria tsaari Samueli väe ja lasi 15.000 vangilangenud bulgaarlastel pista silmad pääst, jättes iga 100 mehe kohta yhe nägija, kes oma pimedad kaaslased pidi yle lumiste väljade kodumaale viima. Bulgaarlaste tsaar, nähes oma vigastet sõjamehi, suri sydamerabandusse.

Ka hilisem keskaeg omas äärmises vaimu pimeduses oli võrratult hirmsam, kus inimesi raiuti elusalt tykkideks, saeti lõhki, tõmmaeti rattale või sikutati nelja hobuse vahel lõhki. Eks räägi inkvisitsioonikvrite arv kohutavat keelt.

Vikingidele sarnane vahvus oli ka eestlasile omane. Nagu kuuleme Islandi vanadest saagadest ja kroonikaist, on eestlased tunginud Skandinaaviasse ja ka Islandisse. Sakslaste siiatulekuni eestlased elasid täiesti julgesti väliste vaenlaste ees, kelledega olid samal kultuuri-tasemel ja yhetugevused. Alles sakslaste kõrgema sõjatehnika vastu võideldes rauges nende jõud. Ristiuse mõjud olid tunginud juba varem siia; sakslased võtsid ette organiseerit pääletungi ja hävitasid viimse muinasusu vastupanu.

Muistsel iseseisvusajal eestlased olid tihedas kaubanduslikus kui ka sõjalises läbikäimises naabritega. See avaldas mõju ka keelele. Ykski keel pole puhtalt säilunud, on teistest, täiesti eri keeltest sõnu vastu võtnud ja endasse sulatand. Suurt mõju eesti keelele on avaldanud Vana-Leedu keel. Leedu mõjude ajajärk on olnud sel ajal, kui eestlased olid veel Novgorodi piiril. Näit. sõnadest, mis on pärit Vana-Leedu keelest: kannel, kauss, mõrsja, hammas, kael, mets, salu, tõhk, hirv, takjas, harakas, rästas, rõõsk, hein, hernes, laev, lati-

kas, kord, laisk, härm, hall, tyhi, paluma, tõmbama, j.n.e.

Edasi Vana-Germaani laenud aastatuhande algusest, nagu: kuningas, haldjas, vald, kihl, mõök, hame, nael, varas, lammast, põld, leib, kuld, raud, j.n.e.

Lõpuks vene keele laenud võrdlemisi hilisemast ajast, - alul slaavi-, hiljem vene keelest. Näit.: lusikas, rist, varblane, raamat, tusk, tõl, laad, vaba, võlu, raja, värav, lava, tapper, värten, sirp, saar, sahk, nädal, lodi, turg, sundima, pajatama.

Edaspidi tuli germaani keeltest veel saksa keel. Esmalt ala-saksa keel andis suuri mõjustusi. Näit. ehitustööde terminid on kõik ala-saksa keelest.

Siis on veel rootsi keel avaldand mõju.

Lõpuks soome keel uuemal ajal on annud suuri mõjustusi.

Siin võib tekkida küsimus, et kas siis eesti keele oma sõnu ei olegi, kuna nii paljud näivad laenud olevat. Kuid see siin ei tähenda sugugi veel, et eesti keele oma sõnu vähe oleks, neid jääb veel küllalt üle. Laensõnu on samuti igas keeles rohkesti, see on paratamatu nähtus.

Edasi läbi keskaja tuleme 16-dasse sajandisse, kus Eesti esimesed raamatud ilmuvad, säält pääle on tegu eesti kirjakeele algusega. Esimene trykit raamat ilmus 1535 a. (Võrdluseks: soomlasil ilmus vanim trykit raamat - Agricola "A B C kirja" - 1542 a., Ungaris 1533 a., preisi-keele vanim raamat - katekism - 1545 a., leedulaste katekism 1547 a., läti-keele vanem raamat - "Cathechismus Catholicorum" - 1585 a.)

Suurt tähtsust see esimene raamat eesti kirjakeelele ei avaldand, sest et see raamat pärast ilmumist Tallinna raadi poolt ära keelati ja myygilt kõrvaldeti.

Järgmine suurt mõju eesti kirjakeelele avaldand raamat ilmus 1632 a. See oli Stahli "Kodu ja käsiraamat". Säält pääle algab Stahli ajajärk eesti kirjakeeles. Stahl lõi raskepärase kirikukirjanduse keele, mis valitses hulk aega. Stahlil polnud aimu eestikeele grammati-

kast, ka eesti praegusest ortograafia süsteemist on ta veel kaugel. Näit. saksa keele eeskujul tarvitas ta h tähte vokaali pikenduseks.

Sellele järgneb eesti kirjakeeles Hornungi ajajärk. Seda Stahli kirikukirjanduse keelt püüti aegajalt parandada. See syndis 18.sajangul Joh.Hornungi poolt. Hornung andis välja oma "Kodu ja kiriku raamatu", a.1715 ilmus ka Uus testament Hornungi parandet keeles. Hornungi parandet ortograafia jääb maksma meie kirjakeeles kuni 19-da sajandi keskpaigani. Selle vana ortograafia süsteemi iseärasuseks oli näit. see, et pikk vokaal kirjuteti: yhekordse märgiga, näit. sõna raamat kirjuteti ramat. Kui vokaal oli pikk, siis sellele järgnev konsonant kirjuteti yhekordse tähega, kui vokaal oli aga lühike, siis konsonant kirjuteti kahekordse tähega, näit.: jummal. Stahli h vokaali pikendusmärgina kaob Hornungi ajajärgus. Morfoloogiline külg sel ajal on paranend, käänded on juba avastet, astmevaheldust on tähele pandud. Selles Hornungi parandet keeles ilmus piibel 1739 a., rida vaimulikke teoseid ja meie ilmaliku kirjanduse alged.

19.sajangu esimesel veerandil ilmus J.V.Masing, kes lõi eesti kirjakeele õ hääliku jaoks vastava märgi. See häälik oli juba ammu keeles eland, kuid selle kirjalikuks ylestähenduseks puudus vastav aabe. Õ on iseäraline häälik, mis teisis keelis puudub. Soome-ugri keelist esineb see veel liivlasil. Arvatavasti on see tulnud slaavi keelest. Vene keeles esineb see häälik veidi teistsugusema kõlaga ja õige vähe on märgata ka poola keeles. Kuid õ häälik puudub jälle teisel slaavi rahvail. Väga võimalik, et see häälik on pärit ka soomesugu rahvailt ja venelased nendega segunedes omandasid neilt ka õ hääliku.

Veel suurem muutus eesti kirjakeeles synnib 19.sajangu keskel. Nimelt on uus ortograafiasüsteem välja töötet, mis meie keelele elulisemana vastab. Selle loojaks on Eduard Ahrens. Tema ortograafiasüsteem maksab väikeste parandustega tänapäevani.

Selle ortograafiasüsteemi pärast läks lahti läinud sajandi 60-dail

aastail keelesõda. Jannsen oma "Pärnu-Postimehega" hakkas vana süsteemi kaitsma. Kuid Kreutzvald võttis omaks uue süsteemi ja oma autoriteediga aitas seda võidule. Lõpuks Jannseni pidi alla vanduma ja tema "Eesti Postimees" läks yle sellele kirjaviisile. Kuid pastorite seas oldi sellele kirjaviisile kaua aega kuri. Ahrensi ajajärk eesti kirjakeeles kestis 20 s.alguseni. Siit päale algas keeleuuenduslik liikumine, kus keelt ei parandeta enam yksi ortograafiliselt, vaid kus otsitakse ka uusi väljendusi, kohasemaid ja ilusamini kõlavamaid sõnu.

Eesti keel kuni "Noor-Eesti" ajastuni oli kaunis puudulik. Senini oli kyll sellega läbi saadud, sest kõneldi ju kirjanduses lihtsaist valdkonnist. Hiljem, kui hakati eriti hingelisi nähtusi kirjanduses käsitlema, tuli sõnadest puudus. Uute sõnade tarvidus kasvas välja ka puht-stiililisist nõudeist, eriti maailmakirjanduse stiilimeistrite tõlkimisel. Stiili rytmi ja ilu nõuded toovad kaasa, et vahel ei või sõnasõnalt tõlkida, vaid natuke vabamalt. Täpne tõlge nõuaks vahel ymberytlemist mitme sõnaga, kuna stiilirytmi yht ainust sõna, mis iga kord ei saa olla täpne vaste, sest kõigile sõnadele ei saa ikkagi täpseid vasteid. Et tõlge viia nii kõrgele täpsuse, tiheduse ja peensuse suhtes, et see oleks võrdne mis tahes kultuurkeeles hääle tõlkele, on vaid võimalik seeläbi, kui yhtlasi ka keel yhe korraga tõstetaks maailma suurte kultuurkeeltega täitsa samale astmele, kui paiguti mitte veel kõrgemalle, nii leksikaalse (nii välimisliku kui tähendusliku) eristamise kui ka grammatilise painduvuse poolest, sest vaja, et ka stiili materjal - keel - oleks võimalikult suursugune, teise väärne, samuti kui väga soovitatav on, et suure kunstniku mäng synniks hääle mänguriistal. Stiil - mäng - ei oleks ometi saavutatavalt täieline, kui keel - instrument - ei lisaks sellele ka oma väärtust ja peenust.

Keeleuuenduse yheks ylesandeks oli hankida võimalikult palju uusi sõnu, sest eesti keel oli alles kyllalt puudulik ja vaene sõnade poolest. Eriti tähtsaks peab keeleuuendus uute eestikõlaliste tyvisõnade hankimist eesi keele, sest kui ainult tuletamise teel neid soetada,

nagu sellesse yhekylgsusse ja liialdusse langeb ametlik keel, siis tekib liig palju lähikõlalisi ning väheväärtuslikke tuletussõnu. Iseisvad tyvisõnad on ilmekamad, jumelt individuaalsemad, seega väärtuslikumad, ja on mõisteid, mille väljenduseks peaksid eesti keeles küll olema iseseisvad tyvisõnad. Seejuures tähtis keeleuuenduslik põhimõte - uue tyvisõna päritolu ja saamisviis on ükskõikne: oluline on vaid, et see sõna oleks eestikõlaline. Uusi eestikõlalisi tyvisõnu saab 1) rahvamurdeist; 2) vanemast kirjakeelest; 3) lähimaist sugulaskeelist, peamiselt soome keelest; 4) võõrkeelist; 5) kunstliku loomise, s.o. uute tyvisõnade väljamõtlemlise teel. Samuti hoolitseb keeleuuendus vormilise painduvuse ja kõlavuse eest (i mitmuse ja i - mineviku elustamine).

Keeleuuendus propageerib praegu ka y tähe tarvituselevõttu senise ü asemel ortograafias.

Põhjendused selleks: 1) y on kergem ja mugavam kirjutada; 2) yhtlus soome keelega (soome keeles y tarvitatakse ü asemel); 3) yhtlus skandinaavia (rootsi, norra, taani) keeltega; 4) yhtlus kreeka keelega; 5) y-i tarvitab Rahvusvaheline Foneetika Yhing ü-märkimiseks; 6) Morse automaatses telegrammikirjas on y otstarbekohasem, sest sääl on ü asemel ue, seega sueue (= süü), wrd.syy; 7) ü-d võib kergesti pidada kaheks i-ks: tüki - tiiki; 8) vabanemine tarbetumast saksa mõjust, sest sakslased on praegu ainus rahvas (pääle eestlaste ja kahjuks ka ungarlaste), kes ü-d tarvitab; 9) y on iseseisev tähekuju, kuna ü on u-st moodustet (ü täht märgiti alul ue-ga, siis kirjutati e väikselts u pääle, millest areneski hiljem ü); 10) y on ilusam ja peenem.

Kahtlemata lööb see uuendus ka meil tulevikus läbi. Suured teened selles keeleuuendusliku liikumisel on mag.Joh.Aavikul. Paljuist Aaviku loodud sõnust eesti keeles on meile juba nii koduseks saanud, et me ei tea enam aimatagi, et siin on tegemist uue sõnaga. Näib nagu oleks juba meie esiisad neid mitu põlve samasuguse kindlusega tarvitand. Näit. (käämbreis vastav vana sõna: laip (surnukeha), laup (otsaesine), roim (kuritöö), mõrv (mõrtsukatöö), sark (surnukirst), taotsema (viisiks

olema), erus (ametist lahkunud), kirgastama (helestuma, särastuma), ennustus (ettekuulutus), sellal (sel ajal), päämine (pääasjalik), ilmne (selge), reetmine (äraandmine), julmus (metsikus), mõtiskelu (mõttes olek), teesklema (simuleerima), masendav (rõhuv), lummus (nõidus), hämmastus (imestus), kummaline (imelik) keskustelu (jutuajamine), hetk (silmapilk), käitumine (ylespidamine), suvatsema (nii lahke olema), ohjav (juhtiv), synges (õudne, tume), yha (ikka veel), ese (asi), evima (omama), taotsema (viisiks olema), jne.

Keeleuuendus on toonud keeleorganismi sygavalle lõikavaid muudatusi ja ymbertegemisi, võib koguni ytelda, et keeleuuendus on eesti keele otse ymber teinud, mille tagajärjel eesti keel on tõstetud teiste Euroopa kultuurkeelte tasapinnani. Kui näit. isa Jannsen veel hauast tõuseks ja praeguse ajalehe kätte võtaks, siis vaevalt ta veel pooltki oskaks säält lugeda, sest nii palju on eesti keel sest saadik muutunud.

Keeleuuendusest lausub Joh. Aavik lõpuks järgmist:

"Keeleuuendus nii suurel ja põhjalikul ja julgel kujul ja nii ennekuulmata abinõudega, nagu meie seda eesti keeles sooviksime näha, eeldab oma teostumiseks erakordseid eeltingimusi. Kõigepäält on üks vaja, et meie ideelisemas haritlaskonnas suur huvi tekiks keele arendamise kohta ja keeleuuendusharrastus meil paisuks vägevaks rahvus-kultuuriliseks liikumiseks, mis kõik paremad ja aateli-semad vaimud endale võidaks ja kaasa kisuks. See liikumine leiaks oma innukaimaid poolehoidjaid noorsoo seast, nagu ongi leidnud.

Eriti tähtis, otse otsustav roll on siin kirjanikel ja žurnalistel.

Igatahes nooremad sugupõlvad omandavad uuendet keele ja viivad ta võidule ja seda rutemini, mida suurem jõud selle taga pakitseb ja toimib.

Siin ei nähtaks asjata vaeva, sest kui uuendus teostub, siis saame keele, mille väärtus on kõrge; see on kallis varandus, aare, mille saamiseks maksab võidelda ja vaeva näha ja vaimustet olla;

see on aare, mis Eesti rahvusele alles annab väärtuse ja elu eestlasena teeb sisukamaks ja ilusamaks.

Seepärast uuendagem keelt! Uuendagem kirjakeelt! Uuendagem põõraselt! Ärgem kartkem sel teel minna liig kaugele! Nii väga kui katsumimegi, ei saa me muud kui ainult liig vähe keelt uuendada. Et liig palju läbi ei lähe, selle eest juba hoolitseb meie tõupärane tuimus, loidus ja peenema maitse äraolek meie inimeste enamiku juures. Liialduste eest seega oleme kaitstud.

Siis viimati saabub aeg, kus eesti keel on kyps, mil ta, teiste harit keelte vääriline õde, kõlvuline on olema kõrgeima kultuuri vahendiks ja väljendajaks. Peenim ja harituim seltskond siis teda tarvitab. Teda loetakse siis kõige luksuslikumalt väljaant ja köidet raamatuist; teda kõneldakse maitsekaimalt ja toredaimalt sisustet interjöörides; teda kuuldaks klassilisimalt moodustet suist ja teda saadaksid aristokraatlikemate käte liigutused.

Ta saab siis ka väljendama kõrgeimaid ideid ja visionaarsemaid vaimustusi. Tema läbi, tema abil mõte syveneks Arvu, Jõu ja Elu teaduste suursaladusisse. Tema õhulisist tiivust kantud, lendaks fantaasia kaugele taevakehade, hypoteetiliste kosmogooniade otsingull. Mõtteteadlaselle oleks ta täsmaliseks ja sõnakuulelikuks tööriistaks ja siis nähtaks temal käsitledavat psühholoogiliste ja filosoofiliste teaduste kõrgeimaid ja keerulisimaid probleeme. Noor pääaju, himukas teadma, võiks sinu kaudu end pyhitseda Olemuse lahendamata kysimustesse ja ontoloogia ning gnoseoloogia tempel avaks talle oma seitselukustet ukсед. Ja vahest siis sina ka yhel päeval saad tunda joovastavat värinat esimest kord väljendada teisile arusaadaval kujul mõningaid suuri ja uusi tõdesid, inimliku edu ja mõtte tippe.

Retoorika leiaks sinus oma sõjariista ja Ilukõne sinuga laseh

ideed ja mõtted mängida omi sätendavaid ilutulesid või kisub hingi kaasa Vankumata Veendumusel. Ja Stiil, ylim nõid, eestiline ja kultuuriline yhel ajal, paneb sinul puhkema aimamata ilud, tõmbab sinust haaravaimad helid. Su määratumas sõnade okeaanis rulluksid kõige erilaadseimaid elemente ja lainetusi. Su mystilisest põhjast kergiks pinnale yllatavate ja esilenõiduvate epiteetide kupli. Kaines ja tyynes esituses voolaksid täsmalisena ning jaunikudesena. Teisis aineis, sellekohaseis kirjutusis tõuseks su lehekylgedelt kui oreli ylevat ja jylhet myha, täis synges sygismaastiku meeleolu, puhu see kajaks raugena ja õnnestavana viisina kui ilus ja igatsev viiulimäng soojal suviõöl; või jälle omandaks trompeedi sätendava tämbri, uhke ja nukrameelse yhtlasi. Ja siis sinuski ilu ja luule kristalliseeruks närtsimata kunstteoseina. Siin esmaväärne keel oleks esmavääriliste loomete kohane. See painduks ja kirkastuks sygavahingeliste ja kaunitundeliste mõtete avalduseks. Sest siis võiks tulla kirjandus proosas ja värsis, täis tõsist ilu ja sisu, mis liigutab inimsydame ja hinge peenimaid ja jaunimaid keeli ja paneb meid tundma elu kõiges ta suuruses ja sygavuses, õnnes ja traagikas. Siis sinuga saajakse kõnelema ka tõsise ja vankumata ausa meele sydamesse tungivaid manitsusi, moraalse ja puhta ilmavaate lohutavaid ja lepitavaid sõnu. Igaviku ja ylimaise puhangud lehvivad sinust läbi...

Nii, oo tulevane eesti keel, harit ja peen, yhevõrdne õde maailma kultuurikeelte hulgas, peenejooneline ja mitmekylgne, mõnede inimkonna parimate kunstteoste kandja, omapärane ja yldinimlik yhtlasi, oo, keerulise ja painduva lauseõpi ja kõlavate lõppudega keel, imeväärselt varjundirikas, nõretav sõnust ja kõnekäänest, triumfeeriv ja uhke, diskreet ja intiim, äratundmatu ja särav tytar, tõusnud orjaikkeest kängu rõhut einast, oma kodust lõhna, maaaroomi alal hoides, kuid samal ajal literaarne ja kunstlik par excellence, ses suhtes ainulaadne maailmas, - niisugusena kujutlen ja näen ja torvitan sind, oo tulevane parem eesti keel, parema tuleviku ja õnnelikuma, kaunima Eesti eeldus ning ehe!"

